BIBLIOTHECA
SCRIPTORVM GRAECORVM ET ROMANORVM
TEVBNERIANA

M. TVLLIVS CICERO

33: DE DIVINATIONE

EDIDIT

C. F. W. MVELLER

1161

PA
6104
.C4
1914a
fasc.33

[...] SIAE
IN [...] S B. G. TEVBNERI

(R.M.1.80)
1.35 net

K.

B. H. BLACKWELL LTD.
BOOKSELLERS
50 and 51 BROAD STREET

M. TULLII CICERONIS
DE DIVINATIONE
LIBRI DUO
LIBRI DE FATO QUAE MANSERUNT

RECOGNOVIT

C. F. W. MUELLER

EDITIO STEREOTYPA

BOSTON COLLEGE LIBRARY
CHESTNUT HILL, MASS.

LIPSIAE IN AEDIBUS B. G. TEUBNERI MCMXV

PA
6104
.C4
1914a
Fasc. 33

153075

LIPSIAE: TYPIS B. G. TEUBNERI

M. TULLII CICERONIS
DE DIVINATIONE
LIBER PRIMUS.

ARGUMENTUM.

M. Cicero cum tres libros de natura deorum perfecisset, in quibus omnis eius loci quaestio continetur, ingressus est anno post urb. cond. 710 (a. Chr. nat. 44) scribere de divinatione, quos libros una cum libro de fato, quem his erat adiuncturus, quasi supplementa illius quaestionis de natura deorum esse voluit. Facit autem, cum in villa Tusculana essent, Q. fratrem secum ita colloquentem, ut, postquam Q. frater omne genus divinationis e disciplina Stoicorum defendisset, ipse altero libro contra eius sententiam, quae sibi dicenda viderentur, exponeret. In primo igitur libro Cicero complurium populorum et philosophorum opinionibus de divinationis veritate et decretis in prooemio (cap. 1—4 § 1—7) explicatis ipsum colloquium exponit. Q. frater antiquissimam se sententiam sequi profitetur omnium populorum gentiumque consensu comprobatam. Esse enim duo divinandi genera, unum artificiosum, quod partim constet ex coniectura, partim ex observatione diuturna, alterum naturale, quod animus adripiat aut excipiat extrinsecus ex divinitate, unde omnes haustos animos libatosque habeamus. Nullam autem esse civitatem aut gentem, quae non astrologorum, sortium, somniorum praedictione moveri soleat. Atque in his omnino magis eventa rerum spectari quam causas quaeri oportere arbitratur. Multa enim in rerum natura accidere, quae nemo dubitet quin vera sint, etiamsi, cur ita eveniant, ignoret (cap. 5—13 § 8—23). Neque vero propterea tollendam esse divinationem, quod quaedam

falsa sint, quaedam non ita, uti praedicta sint, eveniant. Multas enim praedictiones eventum habuisse, quod negare nemo possit, nisi omnem annalibus fidem detrahat (cap. 14—17 § 24—33). Itaque se iis adsentiri, qui duo divinationis genera esse dixerint, artis unum particeps, expers alterum. Carere autem arte eos, qui non ratione aut coniectura observatis ac notatis signis, sed concitatione quadam animi aut animo a curis vacuo liberoque praesentiant. Huc igitur referendas esse praedictiones per oracula (cap. 18, 19 § 36—41), per somnia (cap. 20—30 § 42—65) itemque vaticinationes furentium (cap. 31 § 65—67). Extremae huic disputationi Chrysippi argumentatio adicitur haec divinandi genera vera esse statuentis (cap. 32 § 68—71).

Deinde perlustrantur divinationis artificialis genera, ad quae haruspices, augures, coniectores pertineant. Eorundem alia esse in disciplina et monumentis posita, alia in subita coniectura (cap. 33—37 § 72—80). Tum exponit, quibus Stoici rationibus confirmaverint esse divinationem (cap. 38 seq. § 81—87). Iam, qui divinationem esse negent, quod nulla sit eius ratio et causa, eos errare; nam quaerendum esse, sitne divinatio necne, non quo modo fiat. Neque vero aut in vita communi aut a philosophis dubitari, quin sit divinatio (cap. 40 § 87—89). Recte etiam moveri animos hominum antiquitate clarissimis testimoniis testata et consignata (cap. 41 § 90—92), et in optima quaque re publica cum cetera divinandi genera, tum auspicia semper valuisse (cap. 42—48 § 93—108). Omnem vero divinationis vim et originem referendam esse ad deum (cap. 49—55 § 109—126), ad fatum (cap. 56 § 127—128), ad naturam (cap. 57, 58 § 129—132).

1

1 Vetus opinio est iam usque ab heroicis ducta temporibus, eaque et populi Romani et omnium gentium firmata consensu, versari quandam inter homines divinationem, quam Graeci *μαντικήν* appellant, id est praesensionem et scientiam rerum futurarum. Magnifica quaedam res et salutaris, si modo est ulla, quaque proxime ad deorum vim natura mortalis possit accedere. Itaque ut alia nos melius multa quam Graeci, sic huic praestantissimae rei nomen nostri a divis, Graeci, ut Plato interpretatur, a furore duxerunt.
2 Gentem quidem nullam video neque tam humanam

atque doctam neque tam inmanem tamque barbaram,
quae non significari futura et a quibusdam intellegi
praedicique posse censeat. Principio Assyrii, ut ab
ultumis auctoritatem repetam, propter planitiam ma-
gnitudinemque regionum, quas incolebant, cum caelum
ex omni parte patens atque apertum intuerentur, tra-
iectiones motusque stellarum observitaverunt, quibus
notatis, quid cuique significaretur, memoriae prodide-
runt. Qua in natione Chaldaei non ex artis, sed ex
gentis vocabulo nominati diuturna observatione side-
rum scientiam putantur effecisse, ut praedici posset,
quid cuique eventurum et quo quisque fato natus esset.
Eandem artem etiam Aegyptii longinquitate tempo-
rum innumerabilibus paene saeculis consecuti putantur.
Cilicum autem et Pisidarum gens et his finituma
Pamphylia, quibus nationibus praefuimus ipsi, volati-
bus avium cantibusque *ut* certissimis signis declarari
res futuras putant. Quam vero Graecia coloniam mi- 3
sit in Aeoliam, Ioniam, Asiam, Siciliam, Italiam sine
Pythio aut Dodonaeo aut Hammonis oraculo? aut
quod bellum susceptum ab ea sine consilio deorum
est? Nec unum genus est divinationis publice pri- 2
vatimque celebratum. Nam, ut omittam ceteros po-
pulos, noster quam multa genera conplexus est! Prin-
cipio huius urbis parens Romulus non solum auspicato
urbem condidisse, sed ipse etiam optumus augur fuisse
traditur. Deinde auguribus et reliqui reges usi, et
exactis regibus nihil publice sine auspiciis nec domi
nec militiae gerebatur. Cumque magna vis videretur
esse et inpetriendis consulendisque rebus et monstris
interpretandis ac procurandis in haruspicum disciplina,
omnem hanc ex Etruria scientiam adhibebant, ne ge-
nus esset ullum divinationis, quod neglectum ab iis
videretur. Et cum duobus modis animi sine ratione 4
et scientia motu ipsi suo soluto et libero incitarentur,
uno furente, altero somniante, furoris divinationem
Sibyllinis maxime versibus contineri arbitrati eorum

decem interpretes delectos e civitate esse voluerunt. Ex quo genere saepe hariolorum etiam et vatum furibundas praedictiones, ut Octaviano bello Cornelii Culleoli, audiendas putaverunt. Nec vero somnia graviora, si quae ad rem publicam pertinere visa sunt, a summo consilio neglecta sunt. Quin etiam memoria nostra templum Iunonis Sospitae L. Iulius, qui cum P. Rutilio consul fuit, de senatus sententia refecit ex Caeciliae, Baliarici filiae, somnio.

3 5 Atque haec, ut ego arbitror, veteres rerum magis eventis moniti quam ratione docti probaverunt. Philosophorum vero exquisita quaedam argumenta, cur esset vera divinatio, collecta sunt; e quibus, ut de antiquissumis loquar, Colophonius Xenophanes unus, qui deos esse diceret, divinationem funditus sustulit; reliqui vero omnes praeter Epicurum balbutientem de natura deorum divinationem probaverunt, sed non uno modo. Nam cum Socrates omnesque Socratici Zenoque et ii, qui ab eo essent profecti, manerent in antiquorum philosophorum sententia vetere Academia et Peripateticis consentientibus, cumque huic rei magnam auctoritatem Pythagoras iam ante tribuisset, qui etiam ipse augur vellet esse, plurumisque locis gravis auctor Democritus praesensionem rerum futurarum conprobaret, Dicaearchus Peripateticus cetera divinationis genera sustulit, somniorum et furoris reliquit, Cratippusque, familiaris noster, quem ego parem summis Peripateticis iudico, isdem rebus fidem
6 tribuit, reliqua divinationis genera reiecit. Sed cum Stoici omnia fere illa defenderent, quod et Zeno in suis commentariis quasi semina quaedam sparsisset et ea Cleanthes paulo uberiora fecisset, accessit acerrumo vir ingenio, Chrysippus, qui totam de divinatione duobus libris explicavit sententiam, uno praeterea de oraclis, uno de somniis; quem subsequens unum librum Babylonius Diogenes edidit, eius auditor, duo Antipater, quinque noster Posidonius. Sed a Stoicis vel

princeps eius disciplinae, Posidonii doctor, discipulus
Antipatri, degeneravit, Panaetius, nec tamen ausus est
negare vim esse divinandi, sed dubitare se dixit. Quod
illi in aliqua re invitissumis Stoicis Stoico facere li-
cuit, id nos ut in reliquis rebus faciamus, a Stoicis
non concedetur? praesertim cum id, de quo Panaetio
non liquet, reliquis eiusdem disciplinae solis luce vi-
deatur clarius. Sed haec quidem laus Academiae 7
praestantissumi philosophi iudicio et testimonio con-
probata est. Etenim nobismet ipsis quaerentibus, 4
quid sit de divinatione iudicandum, quod a Carneade
multa acute et copiose contra Stoicos disputata sint,
verentibusque, ne temere vel falsae rei vel non satis
cognitae adsentiamur, faciendum videtur, ut diligenter
etiam atque etiam argumenta cum argumentis com-
paremus, ut fecimus in iis tribus libris, quos de na-
tura deorum scripsimus. Nam cum omnibus in rebus
temeritas in adsentiendo errorque turpis est, tum in
eo loco maxime, in quo iudicandum est, quantum
auspiciis rebusque divinis religionique tribuamus; est
enim periculum, ne aut neglectis iis impia fraude aut
susceptis anili superstitione obligemur.

Quibus de rebus et alias saepe et paulo accuratius 5 8
nuper, cum essem cum Q. fratre in Tusculano, disputa-
tum est. Nam cum ambulandi causa in Lyceum venisse-
mus (id enim superiori gymnasio nomen est), Perlegi,
[ille] inquit, tuum paulo ante tertium de natura deo-
rum, in quo disputatio Cottae quamquam labefactavit
sententiam meam, non funditus tamen sustulit. Optime
vero, inquam; etenim ipse Cotta sic disputat, ut
Stoicorum magis argumenta confutet quam hominum
deleat religionem. Tum Quintus: Dicitur quidem istuc,
inquit, a Cotta, et vero saepius, credo, ne communia
iura migrare videatur; sed studio contra Stoicos dis-
serendi deos mihi videtur funditus tollere. Eius ra- 9
tioni non sane desidero quid respondeam; satis enim
defensa religio est in secundo libro a Lucilio, cuius

disputatio tibi ipsi, ut in extremo tertio scribis, ad veritatem est visa propensior. Sed, quod praetermissum est in illis libris (credo, quia commodius arbitratus es separatim id quaeri deque eo disseri), id est de divinatione, quae est earum rerum, quae fortuitae putantur, praedictio atque praesensio, id, si placet, videamus quam habeat vim et quale sit. Ego enim sic existimo, si sint ea genera divinandi vera, de quibus accepimus quaeque colimus, esse deos, vicissimque, 6 10 si di sint, esse qui divinent. Arcem tu quidem Stoicorum, inquam, Quinte, defendis, siquidem ista sic reciprocantur, ut et, si divinatio sit, di sint et, si di sint, sit divinatio. Quorum neutrum tam facile, quam tu arbitraris, conceditur. Nam et natura significari futura sine deo possunt et, ut sint di, potest fieri, ut nulla ab iis divinatio generi humano tributa sit. Atque ille: Mihi vero, inquit, satis est argumenti et esse deos et eos consulere rebus humanis, quod esse clara et perspicua divinationis genera iudico. De quibus quid ipse sentiam, si placet, exponam, ita tamen, si vacas animo neque habes aliquid, quod huic sermoni prae- 11 vertendum putes. Ego vero, inquam, philosophiae, Quinte, semper vaco; hoc autem tempore, cum sit nihil aliud, quod lubenter agere possim, multo magis aveo audire, de divinatione quid sentias.

Nihil, inquit, equidem novi, nec quod praeter ceteros ipse sentiam; nam cum antiquissimam sententiam, tum omnium populorum et gentium consensu conprobatam sequor. Duo sunt enim divinandi genera, quo- 12 rum alterum artis est, alterum naturae. Quae est autem gens aut quae civitas, quae non aut extispicum aut monstra aut fulgora interpretantium aut augurum aut astrologorum aut sortium (ea enim fere artis sunt) aut somniorum aut vaticinationum (haec enim duo naturalia putantur) praedictione moveatur? Quarum quidem rerum eventa magis arbitror quam causas quaeri oportere. Est enim vis et natura quae-

dam, quae tum observatis longo tempore significationibus, tum aliquo instinctu inflatuque divino futura
praenuntiat. Quare omittat urguere Carneades, quod 7
faciebat etiam Panaetius requirens, Iuppiterne cornicem a laeva, corvum ab dextera canere iussisset. Observata sunt haec tempore inmenso et [in significatione] eventis animadversa et notata. Nihil est autem, quod non longinquitas temporum excipiente memoria prodendisque monumentis efficere atque adsequi possit.
Mirari licet, quae sint animadversa a medicis herba- 13
rum genera, quae radicum ad morsus bestiarum, ad oculorum morbos, ad vulnera, quorum vim atque naturam ratio numquam explicavit, utilitate et ars est et inventor probatus. Age ea, quae quamquam ex alio genere sunt, tamen divinationi sunt similiora, videamus:

Atque etiam ventos praemonstrat saepe futuros
Inflatum mare, cum subito penitusque tumescit,
Saxaque cana salis niveo spumata liquore
Tristificas certant Neptuno reddere voces,
Aut densus stridor cum celso e vertice montis
Ortus adaugescit scopulorum saepe repulsus.

Atque his rerum praesensionibus Prognostica tua re- 8
ferta sunt. Quis igitur elicere causas praesensionum potest? etsi video Boëthum Stoicum esse conatum, qui hactenus aliquid egit, ut earum rationem rerum
explicaret, quae in mari caelove fierent. Illa vero 14
cur eveniant, quis probabiliter dixerit?

Cana fulix itidem fugiens e gurgite ponti
Nuntiat horribilis clamans instare procellas
Haud modicos tremulo fundens e gutture cantus.

Saepe etiam pertriste canit de pectore carmen
Et matutinis acredula vocibus instat,
Vocibus instat et adsiduas iacit ore querellas,
Cum primum gelidos rores aurora remittit.
Fuscaque non numquam cursans per litora cornix
Demersit caput et fluctum cervice recepit.

9 15 Videmus haec signa numquam fere mentientia nec tamen, cur ita fiat, videmus.

Vos quoque signa videtis, aquai dulcis alumnae,
Cum clamore paratis inanis fundere voces
Absurdoque sono fontis et stagna cietis.

Quis est, qui ranunculos hoc videre suspicari possit? sed inest in ranunculis vis et natura quaedam significans aliquid per se ipsa satis certa, cognitioni autem hominum obscurior.

Mollipedesque boves spectantes lumina caeli
Naribus umiferum duxere ex aëre sucum.

Non quaero, cur, quoniam, quid eveniat, intellego.

Iam vero semper viridis semperque gravata
Lentiscus triplici solita grandescere fetu
Ter fruges fundens tria tempora monstrat arandi.

16 Ne hoc quidem quaero, cur haec arbor una ter floreat aut cur arandi maturitatem ad signum floris accommodet; hoc sum contentus, quod, etiamsi, cur quidque fiat, ignorem, quid fiat, intellego. Pro omni igitur divinatione idem, quod pro rebus iis, quas com-
10 memoravi, respondebo. Quid scammoneae radix ad purgandum, quid aristolochia ad morsus serpentium possit, quae nomen ex inventore repperit, rem ipsam inventor ex somnio, video, quod satis est; cur possit, nescio. Sic ventorum et imbrium signa, quae dixi,

rationem quam habeant, non satis perspicio; vim et eventum agnosco, scio, adprobo. Similiter, quid fissum in extis, quid fibra valeat, accipio; quae causa sit, nescio. Atque horum quidem plena vita est; extis enim omnes fere utuntur. Quid? de fulgurum vi dubitare num possumus? Nonne cum multa alia mirabilia, tum illud in primis: Cum Summanus in fastigio Iovis optumi maxumi, qui tum erat fictilis, e caelo ictus esset nec usquam eius simulacri caput inveniretur, haruspices in Tiberim id depulsum esse dixerunt, idque inventum est eo loco, qui est ab haruspicibus demonstratus. 11 17 Sed quo potius utar aut auctore aut teste quam te? cuius edidici etiam versus, et lubenter quidem, quos in secundo *de* consulatu Urania Musa pronuntiat:

Principio aetherio flammatus Iuppiter igni
Vertitur et totum conlustrat lumine mundum
Menteque divina caelum terrasque petessit,
Quae penitus sensus hominum vitasque retentat
Aetheris aeterni saepta atque inclusa cavernis.
Et, si stellarum motus cursusque vagantis
Nosse velis, quae sint signorum in sede locatae,
Quae verbo et falsis Graiorum vocibus errant,
Re vera certo lapsu spatioque feruntur,
Omnia iam cernes divina mente notata.
Nam primum astrorum volucris te consule motus 18
Concursusque gravis stellarum ardore micantis
Tu quoque, cum tumulos Albano in monte nivalis
Lustrasti et laeto mactasti lacte Latinas,
Vidisti et claro tremulos ardore cometas,

Multaque misceri nocturna strage putasti,
Quod ferme dirum in tempus cecidere Latinae,
Cum claram speciem concreto lumine luna
Abdidit et subito stellanti nocte perempta est.
Quid vero Phoebi fax, tristis nuntia belli,
Quae magnum ad columen flammato ardore volabat,
Praecipitis caeli partis obitusque petessens?
Aut cum terribili perculsus fulmine civis
Luce serenanti vitalia lumina liquit?
Aut cum se gravido tremefecit corpore tellus?
Iam vero variae nocturno tempore visae
Terribiles formae bellum motusque monebant,
Multaque per terras vates oracla furenti
Pectore fundebant tristis minitantia casus,
19 Atque ea, quae lapsu tandem cecidere vetusto,
Haec fore perpetuis signis clarisque frequentans
Ipse deum genitor caelo terrisque canebat.
12 Nunc ea, Torquato quae quondam et consule Cotta
Lydius ediderat Tyrrhenae gentis haruspex,
Omnia fixa tuus glomerans determinat annus.
Nam pater altitonans stellanti nixus Olympo
Ipse suos quondam tumulos ac templa petivit
Et Capitolinis iniecit sedibus ignis.
Tum species ex aere vetus venerataque Nattae
Concidit, elapsaeque vetusto numine leges,
Et divom simulacra peremit fulminis ardor.
20 Hic silvestris erat Romani nominis altrix,
Martia, quae parvos Mavortis semine natos
Uberibus gravidis vitali rore rigabat;
Quae tum cum pueris flammato fulminis ictu
Concidit atque avolsa pedum vestigia liquit.

Tum quis non artis scripta ac monumenta volutans
Voces tristificas chartis promebat Etruscis?
Omnes civilem generosa *a* stirpe profectam
Vitare ingentem cladem pestemque monebant
Vel legum exitium constanti voce ferebant
Templa deumque adeo flammis urbemque iubebant
Eripere et stragem horribilem caedemque vereri;
Atque haec fixa gravi fato ac fundata teneri,
Ni prius excelsum ad columen formata decore
Sancta Iovis species claros spectaret in ortus.
Tum fore ut occultos populus sanctusque senatus
Cernere conatus posset, si solis ad ortum
Conversa inde patrum sedes populique videret.
Haec tardata diu species multumque morata 21
Consule te tandem celsa est in sede locata,
Atque una fixi ac signati temporis hora
Iuppiter excelsa clarabat sceptra columna,
Et clades patriae flamma ferroque parata
Vocibus Allobrogum patribus populoque patebat.
Rite igitur veteres, quorum monumenta tenetis, 13
Qui populos urbisque modo ac virtute regebant,
Rite etiam vestri, quorum pietasque fidesque
Praestitit et longe vicit sapientia cunctos,
Praecipue coluere vigenti numine divos.
Haec adeo penitus cura videre sagaci,
Otia qui studiis laeti tenuere decoris,
Inque Academia umbrifera nitidoque Lyceo 22
Fuderunt claras fecundi pectoris artis.
E quibus ereptum primo iam a flore iuventae

Te patria in media virtutum mole locavit.
Tu tamen anxiferas curas requiete relaxans,
Quod patriae vacat, id studiis nobisque sacrasti.

Tu igitur animum poteris inducere contra ea, quae a me disputantur de divinatione, dicere, qui et gesseris ea, quae gessisti, et ea, quae pronuntiavi, accuratis-
23 sume scripseris? Quid? quaeris, Carneades, cur haec ita fiant aut qua arte perspici possint? Nescire me fateor, evenire autem te ipsum dico videre. Casu, inquis. Itane vero? quicquam potest casu esse factum, quod omnes habet in se numeros veritatis? Quattuor tali iacti casu Venerium efficiunt; num etiam centum Venerios, si quadringentos talos ieceris, casu futuros putas? Aspersa temere pigmenta in tabula oris liniamenta efficere possunt; num etiam Veneris Coae pulchritudinem effici posse aspersione fortuita putas? Sus rostro si humi A litteram inpresserit, num propterea suspicari poteris Andromacham Ennii ab ea posse describi? Fingebat Carneades in Chiorum lapicidinis saxo diffisso caput extitisse Panisci; credo, aliquam non dissimilem figuram, sed certe non talem, ut eam factam a Scopa diceres. Sic enim se profecto res habet, ut numquam perfecte veritatem casus imitetur.

14 24 At non numquam ea, quae praedicta sunt, minus eveniunt. Quae tandem id ars non habet? earum dico artium, quae coniectura continentur et sunt opinabiles. An medicina ars non putanda est? quam tamen multa fallunt. Quid? gubernatores nonne falluntur? An Achivorum exercitus et tot navium rectores non ita profecti sunt ab Ilio, ut 'profectione laeti piscium lasciviam intuerentur', ut ait Pacuvius, 'nec tuendi satietas capere posset?'

Ínterea prope iam óccidente sóle inhorrescít mare,
Ténebrae conduplicántur noctisque ét nimbum occaecát nigror.

Num igitur tot clarissimorum ducum regumque nau-
fragium sustulit artem gubernandi? aut num impera-
torum scientia nihil est, quia summus imperator nuper
fugit amisso exercitu? aut num propterea nulla est
rei publicae gerendae ratio atque prudentia, quia multa
Cn. Pompeium, quaedam M. Catonem, non nulla etiam
te ipsum fefellerunt? Similis est haruspicum respon-
sio omnisque opinabilis divinatio; coniectura enim
nititur, ultra quam progredi non potest. Ea fallit 25
fortasse non numquam, sed tamen ad veritatem sae-
pissime derigit; est enim ab omni aeternitate repetita,
in qua cum paene innumerabiliter res eodem modo
evenirent isdem signis antegressis, ars est effecta ea-
dem saepe animadvertendo ac notando.

Auspicia vero vestra quam constant! quae quidem 15
nunc a Romanis auguribus ignorantur (bona hoc tua
venia dixerim), a Cilicibus, Pamphyliis, Pisidis, Lyciis
tenentur. Nam quid ego hospitem nostrum, clarissu- 26
mum atque optumum virum, Deiotarum regem, com-
memorem? qui nihil umquam nisi auspicato gerit.
Qui cum ex itinere quodam proposito et constituto
revertisset aquilae admonitus volatu, conclave illud,
ubi erat mansurus, si ire perrexisset, proxima nocte
corruit. Itaque, ut ex ipso audiebam, persaepe revertit 27
ex itinere, cum iam progressus esset multorum die-
rum viam. Cuius quidem hoc praeclarissimum est,
quod, posteaquam a Caesare tetrarchia et regno pecu-
niaque multatus est, negat se tamen eorum auspicio-
rum, quae sibi ad Pompeium proficiscenti secunda
evenerint, paenitere; senatus enim auctoritatem et po-
puli Romani libertatem atque imperii dignitatem suis
armis esse defensam, sibique eas aves, quibus auctori-
bus officium et fidem secutus esset, bene consuluisse;
antiquiorem enim sibi fuisse possessionibus suis glo-
riam. Ille mihi videtur igitur vere augurari. Nam
nostri quidem magistratus auspiciis utuntur coactis;
necesse est enim offa obiecta cadere frustum ex pulli

28 ore, cum pascitur; quod autem scriptum habetis † aut tripudium fieri, si ex ea quid in solidum ceciderit, hoc quoque, quod dixi, coactum tripudium solistimum dicitis. Itaque multa auguria, multa auspicia, quod Cato ille sapiens queritur, neglegentia collegii amissa plane et deserta sunt.

16 Nihil fere quondam maioris rei nisi auspicato ne privatim quidem gerebatur, quod etiam nunc nuptiarum auspices declarant, qui re omissa nomen tantum tenent. Nam ut nunc extis (quamquam id ipsum aliquanto minus quam olim), sic tum avibus magnae res inpetriri solebant. Itaque, sinistra dum non exquirimus,
29 in dira et in vitiosa incurrimus. Ut P. Claudius, Appii Caeci filius, eiusque collega L. Iunius classis maxumas perdiderunt, cum vitio navigassent. Quod eodem modo evenit Agamemnoni; qui, cum Achivi coepissent

. inter se strépere aperteque ártem obterere extíspicum,
Sólvere imperát secundo rúmore adversáque avi.

Sed quid vetera? M. Crasso quid acciderit, videmus, dirarum obnuntiatione neglecta. In quo Appius, collega tuus, bonus augur, ut ex te audire soleo, non satis scienter virum bonum et civem egregium censor C. Ateium notavit, quod ementitum auspicia subscriberet. Esto; fuerit hoc censoris, si iudicabat ementitum; at illud minime auguris, quod adscripsit ob eam causam populum Romanum calamitatem maximam cepisse. Si enim ea causa calamitatis fuit, non in eo est culpa, qui obnuntiavit, sed in eo, qui non paruit. Veram enim fuisse obnuntiationem, ut ait idem augur et censor, exitus adprobavit; quae si falsa fuisset, nullam adferre potuisset causam calamitatis. Etenim dirae, sicut cetera auspicia, ut omina, ut signa, non causas adferunt, cur quid eveniat, sed nuntiant even-
30 tura, nisi provideris. Non igitur obnuntiatio Ateii causam finxit calamitatis, sed signo obiecto monuit

Crassum, quid eventurum esset, nisi cavisset. Ita aut illa obnuntiatio nihil valuit aut, si, ut Appius iudicat, valuit, id valuit, ut peccatum haereat non in eo, qui monuerit, sed in eo, qui non obtemperarit.

Quid? lituus iste vester, quod clarissumum est in- 17
signe auguratus, unde vobis est traditus? Nempe eo Romulus regiones direxit tum, cum urbem condidit. Qui quidem Romuli lituus, id est incurvum et leviter a summo inflexum bacillum, quod ab eius litui, quo canitur, similitudine nomen invenit, cum situs esset in curia Saliorum, quae est in Palatio, eaque defla-
gravisset, inventus est integer. Quid? multis annis 31
post Romulum Prisco regnante Tarquinio quis veterum scriptorum non loquitur, quae sit ab Atto Navio per lituum regionum facta discriptio? Qui cum propter paupertatem sues puer pasceret, una ex iis amissa vovisse dicitur, si recuperasset, uvam se deo daturum, quae maxima esset in vinea; itaque sue inventa ad meridiem spectans in vinea media dicitur constitisse, cumque in quattuor partis vineam divisisset trisque partis aves abdixissent, quarta parte, quae erat reliqua, in regiones distributa mirabili magnitudine uvam, ut scriptum videmus, invenit. Qua re celebrata cum vicini omnes ad eum de rebus suis referrent, erat in
magno nomine et gloria. Ex quo factum est, ut eum 32
ad se rex Priscus arcesseret. Cuius cum temptaret scientiam auguratus, dixit ei cogitare se quiddam; id possetne fieri, consuluit. Ille augurio acto posse respondit. Tarquinius autem dixit se cogitasse cotem novacula posse praecidi. Tum Attum iussisse experiri. Ita cotem in comitium allatam inspectante et rege et populo novacula esse discissam. Ex eo evenit, ut et Tarquinius augure Atto Navio uteretur et populus de
suis rebus ad eum referret. Cotem autem illam et 33
novaculam defossam in comitio supraque inpositum puteal accepimus. Negemus omnia, comburamus annales, ficta haec esse dicamus, quidvis denique potius

quam deos res humanas curare fateamur; quid? quod scriptum apud te est de Ti. Graccho, nonne et augurum et haruspicum conprobat disciplinam? qui cum tabernaculum vitio cepisset inprudens, quod inauspicato pomerium transgressus esset, comitia consulibus rogandis habuit. Nota res est et a te ipso mandata monumentis. Sed et ipse augur Ti. Gracchus auspiciorum auctoritatem confessione errati sui conprobavit, et haruspicum disciplinae magna accessit auctoritas, qui recentibus comitiis in senatum introducti negaverunt iustum comitiorum rogatorem fuisse.

18 34 Iis igitur adsentior, qui duo genera divinationum esse dixerunt, unum, quod particeps esset artis, alterum, quod arte careret. Est enim ars in iis, qui novas res coniectura persequuntur, veteres observatione didicerunt. Carent autem arte ii, qui non ratione aut coniectura observatis ac notatis signis, sed concitatione quadam animi aut soluto liberoque motu futura praesentiunt, quod et somniantibus saepe contingit et non numquam vaticinantibus per furorem, ut Bacis Boeotius, ut Epimenides Cres, ut Sibylla Erythraea. Cuius generis oracla etiam habenda sunt, non ea, quae aequatis sortibus ducuntur, sed illa, quae instinctu divino adflatuque funduntur; etsi ipsa sors contemnenda non est, si [et] auctoritatem habet vetustatis, ut eae sunt sortes, quas e terra editas accepimus; quae tamen ductae ut in rem apte cadant, fieri credo posse divinitus. Quorum omnium interpretes, ut grammatici poëtarum, proxime ad eorum, quos interpre-
35 tantur, divinationem videntur accedere. Quae est igitur ista calliditas res vetustate robustas calumniando velle pervertere? Non reperio causam. Latet fortasse obscuritate involuta naturae; non enim me deus ista scire, sed his tantum modo uti voluit. Utar igitur nec adducar aut in extis totam Etruriam delirare aut eandem gentem in fulgoribus errare aut fallaciter portenta interpretari, cum terrae saepe fremitus, saepe

mugitus, saepe motus multa nostrae rei publicae, multa
ceteris civitatibus gravia et vera praedixerint. Quid? 36
qui inridetur, partus hic mulae nonne, quia fetus ex-
titit in sterilitate naturae, praedictus est ab haruspi-
cibus incredibilis partus malorum? Quid? Ti. Grac-
chus P. F., qui bis consul et censor fuit, idemque et
summus augur et vir sapiens civisque praestans, nonne,
ut C. Gracchus, filius eius, scriptum reliquit, duobus
anguibus domi conprehensis haruspices convocavit? qui
cum respondissent, si marem emisisset, uxori brevi
tempore esse moriendum, si feminam, ipsi, aequius
esse censuit se maturam oppetere mortem quam P.
Africani filiam adulescentem; feminam emisit, ipse
paucis post diebus est mortuus. Inrideamus haruspi- 19
ces, vanos, futtiles esse dicamus, quorumque discipli-
nam et sapientissimus vir et eventus ac res conpro-
bavit, contemnamus, *condemnemus* etiam Babylonem et
eos, qui e Caucaso caeli signa servantes numeris et
modis stellarum cursus persequuntur, condemnemus,
inquam, hos aut stultitiae aut vanitatis aut inpuden-
tiae, qui quadringenta septuaginta milia annorum, ut
ipsi dicunt, monumentis conprehensa continent, et
mentiri iudicemus nec, saeculorum reliquorum iudicium
quod de ipsis futurum sit, pertimescere. Age, barbari 37
vani atque fallaces; num etiam Graiorum historia
mentita est? Quae Croeso Pythius Apollo, ut de na-
turali divinatione dicam, quae Atheniensibus, quae
Lacedaemoniis, quae Tegeatis, quae Argivis, quae Co-
rinthiis responderit, quis ignorat? Collegit innume-
rabilia oracula Chrysippus nec ullum sine locuplete
auctore atque teste; quae, quia nota tibi sunt, relin-
quo; defendo unum hoc: Numquam illud oraclum
Delphis tam celebre et tam clarum fuisset neque tantis
donis refertum omnium populorum atque regum, nisi
omnis aetas oraclorum illorum veritatem esset experta.
Idem iam diu non facit. Ut igitur nunc *in* minore 38
gloria est, quia minus oraculorum veritas excellit, sic

tum nisi summa veritate in tanta gloria non fuisset. Potest autem vis illa terrae, quae mentem Pythiae divino adflatu concitabat, evanuisse vetustate, ut quosdam evanuisse et exaruisse amnes aut in alium cursum contortos et deflexos videmus. Sed, ut vis, acciderit; magna enim quaestio est; modo maneat id, quod negari non potest, nisi omnem historiam perverterimus, multis saeclis verax fuisse id oraculum.

20 39 Sed omittamus oracula; veniamus ad somnia. De quibus disputans Chrysippus multis et minutis somniis colligendis facit idem, quod Antipater ea conquirens, quae Antiphontis interpretatione explicata declarant illa quidem acumen interpretis, sed exemplis grandioribus decuit uti. Dionysii mater, eius qui Syracosiorum tyrannus fuit, ut scriptum apud Philistum est, et doctum hominem et diligentem et aequalem temporum illorum, cum praegnans hunc ipsum Dionysium alvo contineret, somniavit se peperisse Satyriscum. Huic interpretes portentorum, qui Galeotae tum in Sicilia nominabantur, responderunt, ut ait Philistus, eum, quem illa peperisset, clarissimum Graeciae
40 diuturna cum fortuna fore. Num te ad fabulas revoco vel nostrorum vel Graecorum poëtarum? Narrat enim et apud Ennium Vestalis illa:

Eccita cum tremulis anus attulit artubus lumen,
Talia tum memorat lacrimans exterrita somno:
'Eurydica prognata, pater quam noster amavit,
Vires vitaque corpus meum nunc deserit omne.
Nam me visus homo pulcher per amoena salicta
Et ripas raptare locosque novos; ita sola
Postilla, germana soror, errare videbar
Tardaque vestigare et quaerere te neque posse

Corde capessere; semita nulla pedem stabilibat.
Exin compellare pater me voce videtur 41
His verbis: "O gnata, tibi sunt ante gerendae
Aerumnae, post ex fluvio fortuna resistet."
Haec ecfatus pater, germana, repente recessit
Nec sese dedit in conspectum corde cupitus,
Quamquam multa manus ad caeli caerula templa
Tendebam lacrumans et blanda voce vocabam.
Vix aegro tum corde meo me somnus reliquit.' 21

Haec, etiamsi ficta sunt a poëta, non absunt tamen a 42
consuetudine somniorum. Sit sane etiam illud commenticium, quo Priamus est conturbatus, quia

máter gravida párere *ex* se ardentém facem
Visást in somnis Hécuba; quo factó pater
Rex ípse Priamus sómnio mentís metu
Percúlsus curis súmptus suspirántibus
Exsácrificabat hóstiis balántibus.
Tum cóniecturam póstulat pacém petens,
Ut se édoceret, óbsecrans Apóllinem,
Quo sése vertant tántae sortes sómnium.
Ibi éx oraclo vóce divina édidit
Apóllo, puerum, prímus Priamo quí foret
Postílla natus, témperaret tóllere;
Eum ésse exitium Tróiae, pestem Pérgamo.

Sint haec, ut dixi, somnia fabularum, hisque adiunga- 43
tur etiam Aeneae somnium, quod in nostri Fabii Pictoris Graecis annalibus eius modi est, ut omnia, quae ab Aenea gesta sunt quaeque illi acciderunt, ea fuerint, quae ei secundum quietem visa sunt.

Sed propiora videamus. Cuiusnam modi est Su- 22
perbi Tarquinii somnium, de quo in Bruto Accii loquitur ipse?

Quoniám quieti córpus nocturno ínpetu 44
Dedí sopore plácans artus lánguidos,
Visúst in somnis pástor ad me appéllere

Pecús lanigerum exímia puchritúdine;
Duós consanguineos árietes inde éligi
Praeclárioremque álterum immoláre me;
Deinde eíus germanum córnibus conítier,
In me árietare, eoque íctu me ad casúm dari;
Exín prostratum térra, graviter saúcium,
Resupínum in caelo cóntueri máximum ac
Miríficum facinus: déxtrorsum orbem flámmeum
Radiátum solis líquier cursú novo.

45 Eius igitur somnii a coniectoribus quae sit interpretatio facta, videamus:

Réx, quae in vita usúrpant homines, cógitant, curánt, vident,
Quaéque agunt vigilántes agitantque, éa si cui in somno áccidunt,
Mínus mirandum est; dí rem tantam haud témere inproviso ófferunt.
Próin vide ne, quém tu esse hebetem députes aeque ác pecus,
Ís sapientiá munitum péctus egregié gerat
Téque regno expéllat; nam id, quod dé sole ostentúmst tibi,
Pópulo commutátionem rérum portendít fore
Pérpropinquam. Haec béne verruncent pópulo. Nam quod ad déxteram
Cépit cursum ab laéva signum praépotens, pulchérrume
Aúguratum est rém Romanam públicam summám fore.

23
46 Age nunc ad externa redeamus. Matrem Phalaridis scribit Ponticus Heraclides, doctus vir, auditor et discipulus Platonis, visam esse videre in somnis simulacra deorum, quae ipsa domi consecravisset; ex iis Mercurium e patera, quam dextera manu teneret, sanguinem visum esse fundere; qui cum terram attigisset, refervescere videretur sic, ut tota domus sanguine

redundaret. Quod matris somnium inmanis filii cru-
delitas conprobavit. Quid ego, quae magi Cyro illi
principi interpretati sint, ex Dinonis Persicis profe-
ram? Nam cum dormienti ei sol ad pedes visus esset,
ter eum scribit frustra adpetivisse manibus, cum se
convolvens sol elaberetur et abiret; ei magos dixisse,
quod genus sapientium et doctorum habebatur in Per-
sis, ex triplici adpetitione solis triginta annos Cyrum
regnaturum esse portendi. Quod ita contigit; nam
ad septuagesimum pervenit, cum quadraginta natus
annos regnare coepisset. Est profecto quiddam etiam 47
in barbaris gentibus praesentiens atque divinans, si-
quidem ad mortem proficiscens Callanus Indus, cum
inscenderet in rogum ardentem, 'O praeclarum dis-
cessum', inquit, 'e vita, cum, ut Herculi conti-
git, mortali corpore cremato in lucem animus
excesserit!' Cumque Alexander eum rogaret, si quid
vellet, ut diceret, 'Optime', inquit; 'propediem te
videbo'. Quod ita contigit; nam Babylone paucis
post diebus Alexander est mortuus. Discedo parumper
a somniis, ad quae mox revertar. Qua nocte templum
Ephesiae Dianae deflagravit, eadem constat ex Olym-
piade natum esse Alexandrum, atque, ubi lucere coe-
pisset, clamitasse magos pestem ac perniciem Asiae
proxuma nocte natam. Haec de Indis et magis. Re- 24 48
deamus ad somnia. Hannibalem Coelius scribit, cum
columnam auream, quae esset in fano Iunonis Laci-
niae, auferre vellet dubitaretque, utrum ea solida esset
an extrinsecus inaurata, perterebravisse, cumque so-
lidam invenisset, statuisse tollere; ei secundum quietem
visam esse Iunonem praedicere, ne id faceret, minari-
que, si fecisset, se curaturam, ut eum quoque ocu-
lum, quo bene videret, amitteret, idque ab homine
acuto non esse neglectum; itaque ex eo auro, quod
exterebratum esset, buculam curasse faciendam et eam
in summa columna conlocavisse. Hoc item in Sileni, 49
quem Coelius sequitur, Graeca historia est (is autem

diligentissume res Hannibalis persecutus est): Hannibalem, cum cepisset Saguntum, visum esse in somnis a Iove in deorum concilium vocari; quo cum venisset, Iovem imperavisse, ut Italiae bellum inferret, ducemque ei unum e concilio datum, quo illum utentem cum exercitu progredi coepisse; tum ei ducem illum praecepisse, ne respiceret; illum autem id diutius facere non potuisse elatumque cupiditate respexisse; tum visam beluam vastam et immanem circumplicatam serpentibus, quacumque incederet, omnia arbusta, virgulta, tecta pervertere, et eum admiratum quaesisse de deo, quodnam illud esset tale monstrum; et deum respondisse vastitatem esse Italiae praecepisseque, ut pergeret protinus, quid retro atque a tergo fieret, ne
50 laboraret. Apud Agathoclem scriptum in historia est Hamilcarem Karthaginiensem, cum oppugnaret Syracusas, visum esse audire vocem, se postridie cenaturum Syracusis; cum autem is dies inluxisset, magnam seditionem in castris eius inter Poenos et Siculos milites esse factam; quod cum sensissent Syracusani, inproviso eos in castra inrupisse, Hamilcaremque ab iis vivum esse sublatum. Ita res somnium conprobavit. Plena exemplorum est historia, tum referta
51 vita communis. At vero P. Decius ille Q. F., qui primus e Deciis consul fuit, cum esset tribunus militum M. Valerio A. Cornelio consulibus a Samnitibusque premeretur noster exercitus, cum pericula proeliorum iniret audacius monereturque, ut cautior esset, dixit, quod extat in annalibus, *se* sibi in somnis visum esse, cum in mediis hostibus versaretur, occidere cum maxuma gloria. Et tum quidem incolumis exercitum obsidione liberavit; post triennium autem, cum consul esset, devovit se et in aciem Latinorum inrupit armatus. Quo eius facto superati sunt et deleti Latini. Cuius mors ita gloriosa fuit, ut eandem concupisceret
52 filius. Sed veniamus nunc, si placet, ad somnia philosophorum.

Est apud Platonem Socrates, cum esset in custo- 25
dia publica, dicens Critoni, suo familiari, sibi post tertium diem esse moriendum; vidisse se in somnis pulchritudine eximia feminam, quae se nomine appellans diceret Homericum quendam eius modi versum:

Tertia te Phthiae tempestas laeta locabit.

Quod, *ut* est dictum, sic scribitur contigisse. Xenophon Socraticus (qui vir et quantus!) in ea militia, qua cum Cyro minore perfunctus est, sua scribit somnia, quorum eventus mirabiles exstiterunt. Mentiri 53
Xenophontem an delirare dicemus? Quid? singulari vir ingenio Aristoteles et paene divino ipsene errat an alios vult errare, cum scribit Eudemum Cyprium, familiarem suum, iter in Macedoniam facientem Pheras venisse, quae erat urbs in Thessalia tum admodum nobilis, ab Alexandro autem tyranno crudeli dominatu tenebatur; in eo igitur oppido ita graviter aegrum Eudemum fuisse, ut omnes medici diffiderent; ei visum in quiete egregia facie iuvenem dicere fore ut perbrevi convalesceret, paucisque diebus interiturum Alexandrum tyrannum, ipsum autem Eudemum quinquennio post domum esse rediturum. Atque ita quidem prima statim scribit Aristoteles consecuta, et convaluisse Eudemum, et ab uxoris fratribus interfectum tyrannum; quinto autem anno exeunte, cum esset spes ex illo somnio in Cyprum illum ex Sicilia esse rediturum, proeliantem eum ad Syracusas occidisse; ex quo ita illud somnium esse interpretatum, ut, cum animus Eudemi e corpore excesserit, tum domum revertisse videatur. Adiungamus philosophis doctissi- 54
mum hominem, poëtam quidem divinum, Sophoclem; qui, cum ex aede Herculis patera aurea gravis subrepta esset, in somnis vidit ipsum deum dicentem, qui id fecisset. Quod semel ille iterumque neglexit. Ubi idem saepius, ascendit in Arium pagum, detulit rem; Areopagitae conprehendi iubent eum, qui a Sophocle erat nominatus; is quaestione adhibita confessus est

pateramque rettulit. Quo facto fanum illud Indicis Herculis nominatum est.

26 55 Sed quid ego Graecorum? nescio quo modo me magis nostra delectant. Omnes hoc historici, Fabii, Gellii, sed proxume Coelius: Cum bello Latino ludi votivi maxumi primum fierent, civitas ad arma repente est excitata, itaque ludis intermissis instaurativi constituti sunt. Qui ante quam fierent, cumque iam populus consedisset, servus per circum, cum virgis caederetur, furcam ferens ductus est. Exin cuidam rustico Romano dormienti visus est venire, qui diceret praesulem sibi non placuisse ludis, idque ab eodem iussum esse eum senatui nuntiare; illum non esse ausum. Iterum esse idem iussum et monitum, ne vim suam experiri vellet; ne tum quidem esse ausum. Exin filium eius esse mortuum, eandem in somnis admonitionem fuisse tertiam. Tum illum etiam debilem factum rem ad amicos detulisse, quorum de sententia lecticula in curiam esse delatum, cumque senatui somnium enarravisset, pedibus suis salvum domum revertisse. Itaque somnio comprobato a senatu ludos illos iterum instauratos
56 memoriae proditum est. C. vero Gracchus multis dixit, ut scriptum apud eundem Coelium est, sibi in somnis quaesturam pete*re dubitan*ti Ti. fratrem visum esse dicere, quam vellet cunctaretur, tamen eodem sibi leto, quo ipse interisset, esse pereundum. Hoc, ante quam tribunus plebi C. Gracchus factus esset, et se audisse scribit Coelius et dixisse *eum* multis. Quo somnio quid inveniri potest certius?

27 Quid? illa duo somnia, quae creberrume commemorantur a Stoicis, quis tandem potest contemnere? unum de Simonide: Qui cum ignotum quendam proiectum mortuum vidisset eumque humavisset haberetque in animo navem conscendere, moneri visus est, ne id faceret, ab eo, quem sepultura adfecerat; si navigavisset, eum naufragio esse periturum; itaque Simonidem redisse, perisse ceteros, qui tum navigassent.

Alterum ita traditum clarum admodum somnium: Cum 57
duo quidam Arcades familiares iter una facerent et
Megaram venissent, alterum ad cauponem devertisse,
ad hospitem alterum. Qui ut cenati quiescerent, con-
cubia nocte visum esse in somnis ei, qui erat in ho-
spitio, illum alterum orare, ut subveniret, quod sibi
a caupone interitus pararetur; eum primo perterritum
somnio surrexisse; dein cum se conlegisset idque vi-
sum pro nihilo habendum esse duxisset, recubuisse;
tum ei dormienti eundem illum visum esse rogare, ut,
quoniam sibi vivo non subvenisset, mortem suam ne
inultam esse pateretur; se interfectum in plaustrum
a caupone esse coniectum et supra stercus iniectum;
petere, ut mane ad portam adesset, prius quam plau-
strum ex oppido exiret. Hoc vero eum somnio com-
motum mane bubulco praesto ad portam fuisse, quae-
sisse ex eo, quid esset in plaustro; illum perterritum
fugisse, mortuum erutum esse, cauponem re patefacta
poenas dedisse.

Quid hoc somnio dici potest divinius? Sed quid 28 58
aut plura aut vetera quaerimus? Saepe tibi meum
narravi, saepe ex te audivi tuum somnium: me, cum
Asiae pro cos. praeessem, vidisse in quiete, cum tu
equo advectus ad quandam magni fluminis ripam pro-
vectus subito atque delapsus in flumen nusquam ap-
paruisses, me contremuisse timore perterritum; tum
te repente laetum exstitisse eodemque equo adversam
ascendisse ripam, nosque inter nos esse conplexos.
Facilis coniectura huius somnii, mihique a peritis in
Asia praedictum est fore eos eventus rerum, qui acci-
derunt. Venio nunc ad tuum. Audivi equidem ex te 59
ipso, sed mihi saepius noster Sallustius narravit, cum
in illa fuga nobis gloriosa, patriae calamitosa in villa
quadam campi Atinatis maneres magnamque partem
noctis vigilasses, ad lucem denique arte et graviter
dormire te coepisse; itaque, quamquam iter instaret,
tamen silentium fieri iussisse *se* neque esse passum

te excitari; cum autem experrectus esses hora secunda fere, te sibi somnium narravisse: visum tibi esse, cum in locis solis maestus errares, C. Marium cum fascibus laureatis quaerere ex te, quid tristis esses, cumque tu te patria vi pulsum esse dixisses, prehendisse eum dextram tuam et bono animo te iussisse esse lictorique proxumo tradidisse, ut te in monumentum suum deduceret, et dixisse in eo tibi salutem fore. Tum et se exclamasse Sallustius narrat reditum tibi celerem et gloriosum paratum, et te ipsum visum somnio delectari. Nam illud mihi ipsi celeriter nuntiatum est, ut audivisses in monumento Marii de tuo reditu magnificentissumum illud senatus consultum esse factum referente optumo et clarissumo viro consule, idque frequentissimo theatro incredibili clamore et plausu comprobatum, dixisse te nihil illo Atinati somnio fieri posse divinius.

29 60 At multa falsa. Immo obscura fortasse nobis. Sed sint falsa quaedam; contra vera quid dicimus? Quae quidem multo plura evenirent, si ad quietem integri iremus. Nunc onusti cibo et vino perturbata et confusa cernimus. Vide, quid Socrates in Platonis Politia loquatur. Dicit enim: 'Cum dormientibus ea pars animi, quae mentis et rationis sit particeps, sopita langueat, illa autem, in qua feritas quaedam sit atque agrestis inmanitas, cum sit inmoderato obstupefacta potu atque pastu, exsultare eam in somno inmoderateque iactari. Itaque huic omnia visa obiciuntur a mente ac ratione vacua, ut aut cum matre corpus miscere videatur aut cum quovis alio vel homine vel deo, saepe belua, atque etiam trucidare aliquem et impie cruentari multaque facere inpure atque taetre cum temeritate et inpu-
61 dentia. At qui salubri et moderato cultu atque victu quieti se tradiderit ea parte animi, quae mentis et consilii est, agitata et erecta

saturataque bonarum cogitationum epulis, ea-
que parte animi, quae voluptate alitur, nec
inopia enecta nec satietate affluenti (quorum
utrumque praestringere aciem mentis solet,
sive deest naturae quippiam sive abundat at-
que affluit), illa etiam tertia parte animi, in
qua irarum existit ardor, sedata atque re-
stincta, tum eveniet duabus animi temerariis
partibus compressis, ut illa tertia pars ratio-
nis et mentis eluceat et se vegetam ad som-
niandum acremque praebeat, tum ei visa quie-
tis occurrent tranquilla atque veracia.' Haec
verba ipsa Platonis expressi.

Epicurum igitur audiemus potius? Namque Car- 30
neades concertationis studio modo hoc, modo illud 62
ait; ille, quod sentit; sentit autem nihil umquam ele-
gans, nihil decorum. Hunc ergo antepones Platoni
et Socrati? qui ut rationem non redderent, auctoritate
tamen hos minutos philosophos vincerent. Iubet igi-
tur Plato sic ad somnum proficisci corporibus adfectis,
ut nihil sit, quod errorem animis perturbationemque
adferat. Ex quo etiam Pythagoriis interdictum pu-
tatur, ne faba vescerentur, quod habet inflationem
magnam is cibus tranquillitati mentis quaerenti vera
contrariam. Cum ergo est somno sevocatus animus 63
a societate et a contagione corporis, tum meminit
praeteritorum, praesentia cernit, futura providet; iacet
enim corpus dormientis ut mortui, viget autem et
vivit animus. Quod multo magis faciet post mor-
tem, cum omnino corpore excesserit. Itaque adpro-
pinquante morte multo est divinior. Nam et id ipsum
vident, qui sunt morbo gravi et mortifero adfecti,
instare mortem; itaque iis occurrunt plerumque ima-
gines mortuorum, tumque vel maxume laudi student,
eosque, qui secus, quam decuit, vixerunt, peccatorum
suorum tum maxume paenitet. Divinare autem mo- 64
rientes illo etiam exemplo confirmat Posidonius, quod

adfert, Rhodium quendam morientem sex aequales no-
minasse et dixisse, qui primus eorum, qui secundus,
qui deinde deinceps moriturus esset. Sed tribus mo-
dis censet deorum adpulsu homines somniare, uno,
quod provideat animus ipse per sese, quippe qui
deorum cognatione teneatur, altero, quod plenus aër
sit inmortalium animorum, in quibus tamquam in-
signitae notae veritatis appareant, tertio, quod ipsi
di cum dormientibus conloquantur. Idque, ut modo
dixi, facilius evenit adpropinquante morte, ut animi
65 futura augurentur. Ex quo et illud est Callani, de quo
ante dixi, et Homerici Hectoris, qui moriens propin-
31 quam Achilli mortem denuntiat. Neque enim illud
verbum temere consuetudo adprobavisset, si ea res
nulla esset omnino:

> Praésagibat ánimus frustra me íre, cum exirém domo.

Sagire enim sentire acute est; ex quo sagae anus, quia multa scire volunt, et sagaces dicti canes. Is igitur, qui ante sagit, quam oblata res est, dicitur praesagire, id est futura ante sentire.

66 Inest igitur in animis praesagitio extrinsecus iniecta atque inclusa divinitus. Ea si exarsit acrius, furor appellatur, cum a corpore animus abstractus divino instinctu concitatur.

> *H.* Séd quid oculis rábere visa es dérepente ardéntibus?
> Úbi paulo ante sápiens illa vírginalis modéstia?
> *C.* Máter, optumárum multo múlier melior múlierum,
> Míssa sum supérstitiosis háriolatiónibus;
> Námque Apollo fátis fandis démentem invitám ciet.
> Vírgines vereór aequalis, pátris mei meum factúm pudet,

Óptumi virí; mea mater, túi me miseret, méi piget.
Óptumam progéniem Priamo péperisti extra me; hóc dolet.
Mén obesse, illós prodesse, me óbstare, illos óbsequi?

O poëma tenerum et moratum atque molle! Sed hoc minus ad rem; illud, quod volumus, expressum est, 67 ut vaticinari furor vera soleat.

Ádest, adest fax óbvoluta sánguine atque íncendio!
Múltos annos látuit; cives, férte opem et restínguite.

Deus inclusus corpore humano iam, non Cassandra loquitur.

Iámque mari magnó classis cita
Téxitur; exitium éxamen rapit;
Ádveniet, fera vélivolantibus
Návibus complebít manus litora.

Tragoedias loqui videor et fabulas. At ex te ipso 32 68 non commenticiam rem, sed factam eiusdem generis audivi: C. Coponium ad te venisse Dyrrhachium, cum praetorio imperio classi Rhodiae praeesset, cumprime hominem prudentem atque doctum, eumque dixisse remigem quendam e quinqueremi Rhodiorum vaticinatum madefactum iri minus xxx diebus Graeciam sanguine, rapinas Dyrrhachii et conscensionem in naves cum fuga fugientibusque miserabilem respectum incendiorum fore, sed Rhodiorum classi propinquum reditum ac domum itionem dari; tum neque te ipsum non esse commotum Marcumque Varronem et M. Catonem, qui tum ibi erant, doctos homines, vehementer esse perterritos; paucis sane post diebus ex Pharsalia fuga venisse Labienum; qui cum interitum exercitus nuntiavisset, reliqua vaticinationis brevi esse confecta. Nam 69 et ex horreis direptum effusumque frumentum vias omnis angiportusque constraverat, et naves subito

perterriti metu conscendistis et noctu ad oppidum respicientes flagrantis onerarias, quas incenderant milites, quia sequi noluerant, videbatis; postremo a Rhodia classe deserti verum vatem fuisse sensistis.

70 Exposui quam brevissime potui somnii et furoris oracla, quae carere arte dixeram. Quorum amborum generum una ratio est, qua Cratippus noster uti solet, animos hominum quadam ex parte extrinsecus esse tractos et haustos (ex quo intellegitur esse extra divinum animum, humanus unde ducatur), humani autem animi eam partem, quae sensum, quae motum, quae adpetitum habeat, non esse ab actione corporis seiugatam; quae autem pars animi rationis atque intellegentiae sit particeps, eam tum maxume vigere, cum
71 plurimum absit a corpore. Itaque expositis exemplis verarum vaticinationum et somniorum Cratippus solet rationem concludere hoc modo: 'Si sine oculis non potest exstare officium et munus oculorum, possunt autem aliquando oculi non fungi suo munere, qui vel semel ita est usus oculis, ut vera cerneret, is habet sensum oculorum vera cernentium. Item igitur, si sine divinatione non potest officium et munus divinationis exstare, potest autem quis, cum divinationem habeat, errare aliquando nec vera cernere, satis est ad confirmandam divinationem semel aliquid esse ita divinatum, ut nihil fortuito cecidisse videatur. Sunt autem eius generis innumerabilia; esse igitur divinationem confitendum est.'

33 72 Quae vero aut coniectura explicantur aut eventis animadversa ac notata sunt, ea genera divinandi, ut supra dixi, non naturalia, sed artificiosa dicuntur; in quo haruspices, augures coniectoresque numerantur. Haec inprobantur a Peripateticis, a Stoicis defenduntur. Quorum alia sunt posita in monumentis et disciplina, quod Etruscorum declarant et haruspicini et

fulgurales et rituales libri, vestri etiam augurales, alia
autem subito ex tempore coniectura explicantur, ut
apud Homerum Calchas, qui ex passerum numero
belli Troiani annos auguratus est, et ut in Sullae
scriptum historia videmus, quod te inspectante factum
est, ut, cum ille in agro Nolano inmolaret ante prae-
torium, ab infima ara subito anguis emergeret, cum
quidem C. Postumius haruspex oraret illum, ut in ex-
peditionem exercitum educeret; id cum Sulla fecisset,
tum ante oppidum Nolam florentissuma Samnitium
castra cepit. Facta coniectura etiam in Dionysio est, 73
paulo ante quam regnare coepit; qui cum per agrum
Leontinum iter faciens equum ipse demisisset in flu-
men, submersus equus voraginibus non exstitit; quem
cum maxima contentione non potuisset extrahere, dis-
cessit, ut ait Philistus, aegre ferens. Cum autem
aliquantum progressus esset, subito exaudivit hinni-
tum respexitque et equum alacrem laetus aspexit,
cuius in iuba examen apium consederat. Quod osten-
tum habuit hanc vim, ut Dionysius paucis post die-
bus regnare coeperit. Quid? Lacedaemoniis paulo ante 34 74
Leuctricam calamitatem quae significatio facta est,
cum in Herculis fano arma sonuerunt Herculisque si-
mulacrum multo sudore manavit! At eodem tempore
Thebis, ut ait Callisthenes, in templo Herculis valvae
clausae repagulis subito se ipsae aperuerunt, armaque,
quae fixa in parietibus fuerant, ea sunt humi inventa.
Cumque eodem tempore apud Lebadiam Trophonio
res divina fieret, gallos gallinaceos in eo loco sic ad-
sidue canere coepisse, ut nihil intermitterent; tum
augures dixisse Boeotios Thebanorum esse victoriam,
propterea quod avis illa victa silere soleret, canere,
si vicisset. Eademque tempestate multis signis Lace- 75
daemoniis Leuctricae pugnae calamitas denuntiabatur.
Namque et in Lysandri, qui Lacedaemoniorum claris-
simus fuerat, statua, quae Delphis stabat, in capite
corona subito exstitit ex asperis herbis et agrestibus,

stellaeque aureae, quae Delphis erant a Lacedaemoniis
positae post navalem illam victoriam Lysandri, qua
Athenienses conciderunt, qua in pugna quia Castor et
Pollux cum Lacedaemoniorum classe visi esse diceban-
tur, eorum insignia deorum, stellae aureae, quas dixi,
Delphis positae paulo ante Leuctricam pugnam deci-
76 derunt neque repertae sunt. Maximum vero illud por-
tentum isdem Spartiatis fuit, quod, cum oraclum ab
Iove Dodonaeo petivissent de victoria sciscitantes le-
gatique *vas* illud, in quo inerant sortes, collocavissent,
simia, quam rex Molossorum in deliciis habebat, et
sortes ipsas et cetera, quae erant ad sortem parata,
disturbavit et aliud alio dissupavit. Tum ea, quae
praeposita erat oraclo, sacerdos dixisse dicitur de sa-
lute Lacedaemoniis esse, non de victoria cogitandum.
35 77 Quid? bello Punico secundo nonne C. Flaminius con-
sul iterum neglexit signa rerum futurarum magna
cum clade rei publicae? Qui exercitu lustrato cum
Arretium versus castra movisset et contra Hannibalem
legiones duceret, et ipse et equus eius ante signum
Iovis Statoris sine causa repente concidit nec eam
rem habuit religioni obiecto signo, ut peritis videba-
tur, ne committeret proelium. Idem cum tripudio
auspicaretur, pullarius diem proelii committendi diffe-
rebat. Tum Flaminius ex eo quaesivit, si ne postea
quidem pulli pascerentur, quid faciendum censeret.
Cum ille quiescendum respondisset, Flaminius: 'Prae-
clara vero auspicia, si esurientibus pullis res
geri poterit, saturis nihil geretur!' itaque signa
convelli et se sequi iussit. Quo tempore cum signifer
primi hastati signum non posset movere loco nec quic-
quam proficeretur, plures cum accederent, Flaminius
re nuntiata suo more neglexit. Itaque tribus iis horis
78 concisus exercitus atque ipse interfectus est. Magnum
illud etiam, quod addidit Coelius, eo tempore ipso,
cum hoc calamitosum proelium fieret, tantos terrae
motus in Liguribus, Gallia compluribusque insulis to-

taque in Italia factos esse, ut multa oppida conruerint, multis locis labes factae sint terraeque desederint fluminaque in contrarias partes fluxerint atque in amnes mare influxerit.

Fiunt certae divinationum coniecturae a peritis. 36
Midae illi Phrygi, cum puer esset, dormienti formicae in os tritici grana congesserunt. Divitissumum fore praedictum est; quod evenit. At Platoni cum in cunis parvulo dormienti apes in labellis consedissent, responsum est singulari illum suavitate orationis fore. Ita futura eloquentia provisa in infante est. Quid? amo- 79
res ac deliciae tuae, Roscius, num aut ipse aut pro eo Lanuvium totum mentiebatur? Qui cum esset in cunabulis educareturque in Solonio, qui est campus agri Lanuvini, noctu lumine apposito experrecta nutrix animadvertit puerum dormientem circumplicatum serpentis amplexu. Quo aspectu exterrita clamorem sustulit. Pater autem Roscii ad haruspices rettulit, qui responderunt nihil illo puero clarius, nihil nobilius fore. Atque hanc speciem Pasiteles caelavit argento et noster expressit Archias versibus. Quid igitur expectamus? an dum in foro nobiscum di immortales, dum in viis versentur, dum domi? qui quidem ipsi se nobis non offerunt, vim autem suam longe lateque diffundunt, quam tum terrae cavernis includunt, tum hominum naturis implicant. Nam terrae vis Pythiam Delphis incitabat, naturae Sibyllam. Quid enim? non videmus, quam sint varia terrarum genera? ex quibus et mortifera quaedam pars est, ut et Ampsancti in Hirpinis et in Asia Plutonia, quae vidimus, et sunt partes agrorum aliae pestilentes, aliae salubres, aliae, quae acuta ingenia gignant, aliae, quae retunsa; quae omnia fiunt et ex caeli varietate et ex disparili adspiratione terrarum.

Fit etiam saepe specie quadam, saepe vocum gra- 80
vitate et cantibus ut pellantur animi vehementius, saepe etiam cura et timore, qualis est illa

Flexánima tamquam lýmphata aut Bacchí sacris
Commóta in tumulis Teúcrum commemoráns suum.

37 Atque etiam illa concitatio declarat vim in animis esse divinam. Negat enim sine furore Democritus quemquam poëtam magnum esse posse, quod idem dicit Plato. Quem, si placet, appellet furorem, dum modo is furor ita laudetur, ut in Phaedro Platonis laudatus est. Quid? vestra oratio in causis, quid? ipsa actio potest esse vehemens et gravis et copiosa, nisi est animus ipse commotior? Equidem etiam in te saepe vidi et, ut ad leviora veniamus, in Aesopo, familiari tuo, tantum ardorem vultuum atque motuum, ut eum vis quaedam abstraxisse a sensu mentis videretur.

81 Obiciuntur etiam saepe formae, quae reapse nullae sunt, speciem autem offerunt; quod contigisse Brenno dicitur eiusque Gallicis copiis, cum fano Apollinis Delphici nefarium bellum intulisset. Tum enim ferunt ex oraclo ecfatam esse Pythiam:

Ego próvidebo rem ístam et albae vírgines.

Ex quo factum, ut viderentur virgines ferre arma contra et nive Gallorum obrueretur exercitus.

38 Aristoteles quidem eos etiam, qui valetudinis vitio furerent et melancholici dicerentur, censebat habere aliquid in animis praesagiens atque divinum. Ego autem haud scio an nec cardiacis hoc tribuendum sit nec phreneticis; animi enim integri, non vitiosi est cor-
82 poris divinatio. Quam quidem esse re vera hac Stoicorum ratione concluditur: 'Si sunt di neque ante declarant hominibus, quae futura sint, aut non diligunt homines aut, quid eventurum sit, ignorant aut existumant nihil interesse hominum scire, quid sit futurum, aut non censent esse suae maiestatis praesignificare hominibus, quae sunt futura, aut ea ne ipsi quidem di

significare possunt; at neque non diligunt nos (sunt enim benefici generique hominum amici) neque ignorant ea, quae ab ipsis constituta et designata sunt, neque nostra nihil interest scire ea, quae eventura sunt, (erimus enim cautiores, si sciemus) neque hoc alienum ducunt maiestate sua (nihil est enim beneficentia praestantius) neque non possunt futura praenoscere; non igitur sunt di nec significant 83
futura; sunt autem di; significant ergo; et non, si significant, nullas vias dant nobis ad significationis scientiam (frustra enim significarent), nec, si dant vias, non est divinatio; est igitur divinatio.'

39
84
Hac ratione et Chrysippus et Diogenes et Antipater utitur. Quid est igitur, cur dubitandum sit, quin sint ea, quae disputavi, verissima, si ratio mecum facit, si eventa, si populi, si nationes, si Graeci, si barbari, si maiores etiam nostri, si denique hoc semper ita putatum est, si summi philosophi, si poëtae, si sapientissimi viri, qui res publicas constituerunt, qui urbes condiderunt? An, dum bestiae loquantur, exspectamus, hominum consentiente auctoritate contenti non sumus? Nec vero quicquam aliud adfertur, 85
cur ea, quae dico, divinandi genera nulla sint, nisi quod difficile dictu videtur, quae cuiusque divinationis ratio, quae causa sit. Quid enim habet haruspex, cur pulmo incisus etiam in bonis extis dirimat tempus et proferat diem? quid augur, cur a dextra corvus, a sinistra cornix faciat ratum? quid astrologus, cur stella Iovis aut Veneris coniuncta cum luna ad ortus puerorum salutaris sit, Saturni Martisve contraria? Cur autem deus dormientes nos moneat, vigilantes neglegat? Quid deinde causae est, cur Cassandra furens futura prospiciat, Priamus sapiens hoc idem facere non queat? Cur fiat quidque, quaeris. Recte 86
omnino; sed non nunc id agitur; fiat necne fiat, id

quaeritur. Ut, si magnetem lapidem esse dicam, qui ferrum ad se adliciat et attrahat, rationem, cur id fiat, adferre nequeam, fieri omnino neges. Quod idem facis in divinatione, quam et cernimus ipsi et audimus et legimus et a patribus accepimus. Neque ante philosophiam patefactam, quae nuper inventa est, hac de re communis vita dubitavit, et, posteaquam philosophia processit, nemo aliter philosophus sensit, in
87 quo modo esset auctoritas. Dixi de Pythagora, de Democrito, de Socrate, excepi de antiquis praeter Xenophanem neminem, adiunxi veterem Academiam, Peripateticos, Stoicos; unus dissentit Epicurus. Quid vero hoc turpius, quam quod idem nullam censet gratuitam esse virtutem?

40 Quis est autem, quem non moveat clarissumis monumentis testata consignataque antiquitas? Calchantem augurem scribit Homerus longe optumum, eumque ducem classium fuisse ad Ilium, auspiciorum credo
88 scientia, non locorum. Amphilochus et Mopsus Argivorum reges fuerunt, sed iidem augures, iique urbis in ora marituma Ciliciae Graecas condiderunt; atque etiam ante hos Amphiaraus et Tiresias non humiles et obscuri neque eorum similes, ut apud Ennium est,

> Quí sui quaestus caúsa fictas súscitant senténtias,

sed clari et praestantes viri, qui avibus et signis admoniti futura dicebant; quorum de altero etiam apud inferos Homerus ait 'solum sapere, ceteros umbrarum vagari modo'; Amphiaraum autem sic honoravit fama Graeciae, deus ut haberetur, atque ut ab
89 eius solo, in quo est humatus, oracla peterentur. Quid? Asiae rex Priamus nonne et Helenum filium et Cassandram filiam divinantes habebat, alterum auguriis, alteram mentis incitatione et permotione divina? Quo in genere Marcios quosdam fratres, nobili loco natos, apud maiores nostros fuisse scriptum videmus. Quid? Polyidum Corinthium nonne Homerus et aliis multa et

filio ad Troiam proficiscenti mortem praedixisse commemorat? Omnino apud veteres, qui rerum potiebantur, iidem auguria tenebant; ut enim sapere, sic divinare regale ducebant. Testis est nostra civitas, in qua et reges augures et postea privati eodem sacerdotio praediti rem publicam religionum auctoritate rexerunt. Eaque divinationum ratio ne in barbaris 41 90 quidem gentibus neglecta est, siquidem et in Gallia Druidae sunt, e quibus ipse Divitiacum Haeduum, hospitem tuum laudatoremque, cognovi, qui et naturae rationem, quam φυσιολογίαν Graeci appellant, notam esse sibi profitebatur et partim auguriis, partim coniectura, quae essent futura, dicebat, et in Persis augurantur et divinant magi, qui congregantur in fano commentandi causa atque inter se conloquendi, quod etiam idem vos quondam facere Nonis solebatis; nec 91 quisquam rex Persarum potest esse, qui non ante magorum disciplinam scientiamque perceperit. Licet autem videre et genera quaedam et nationes huic scientiae deditas. Telmessus in Caria est, qua in urbe excellit haruspicum disciplina; itemque Elis in Peloponneso familias duas certas habet, Iamidarum unam, alteram Clutidarum, haruspicinae nobilitate praestantes. In Syria Chaldaei cognitione astrorum sollertiaque ingeniorum antecellunt. Etruria autem de caelo 92 tacta scientissume animadvertit eademque interpretatur, quid quibusque ostendatur monstris atque portentis. Quocirca bene apud maiores nostros senatus tum, cum florebat imperium, decrevit, ut de principum filiis x ex singulis Etruriae populis in disciplinam traderentur, ne ars tanta propter tenuitatem hominum a religionis auctoritate abduceretur ad mercedem atque quaestum. Phryges autem et Pisidae et Cilices et Arabum natio avium significationibus plurimum obtemperant, quod idem factitatum in Umbria accepimus.

Ac mihi quidem videntur e locis quoque ipsis, qui 42 93 a quibusque incolebantur, divinationum oportunitates

esse ductae. Etenim Aegyptii et Babylonii in camporum patentium aequoribus habitantes, cum ex terra nihil emineret, quod contemplationi caeli officere posset, omnem curam in siderum cognitione posuerunt, Etrusci autem, quod religione inbuti studiosius et crebrius hostias immolabant, extorum cognitioni se maxume dediderunt, quodque propter aëris crassitudinem de caelo apud eos multa fiebant, et quod ob eandem causam multa invisitata partim e caelo, alia ex terra oriebantur, quaedam etiam ex hominum pecudumve conceptu et satu, ostentorum exercitatissimi interpretes exstiterunt. Quorum quidem vim, ut tu soles dicere, verba ipsa prudenter a maioribus posita declarant. Quia enim ostendunt, portendunt, monstrant, praedicunt, ostenta, portenta, monstra, prodigia dicun-
94 tur. Arabes autem et Phryges et Cilices, quod pastu pecudum maxume utuntur campos et montes hieme et aestate peragrantes, propterea facilius cantus avium et volatus notaverunt; eademque et Pisidiae causa fuit et huic nostrae Umbriae. Tum Caria tota praecipueque Telmesses, quos ante dixi, quod agros uberrumos maximeque fertiles incolunt, in quibus multa propter fecunditatem fingi gignique possunt, in ostentis animadvertendis diligentes fuerunt.

43 95 Quis vero non videt in optuma quaque re publica plurimum auspicia et reliqua divinandi genera valuisse? Quis rex umquam fuit, quis populus, qui non uteretur praedictione divina? neque solum in pace, sed in bello multo etiam magis, quo maius erat certamen et discrimen salutis. Omitto nostros, qui nihil in bello sine extis agunt, nihil sine auspiciis domi [habent auspicia]; externa videamus: Namque et Athenienses omnibus semper publicis consiliis divinos quosdam sacerdotes, quos *μάντεις* vocant, adhibuerunt, et Lacedaemonii regibus suis augurem adsessorem dederunt, itemque senibus (sic enim consilium publicum appellant) augurem interesse voluerunt, iidemque de

rebus maioribus semper aut Delphis oraclum aut ab Hammone aut a Dodona petebant. Lycurgus quidem, 96 qui Lacedaemoniorum rem publicam temperavit, leges suas auctoritate Apollinis Delphici confirmavit; quas cum vellet Lysander commutare, eadem est prohibitus religione. Atque etiam qui praeerant Lacedaemoniis, non contenti vigilantibus curis in Pasiphaae fano, quod est in agro propter urbem, somniandi causa excubabant, quia vera quietis oracla ducebant. Ad nostra 97 iam redeo. Quotiens senatus decemviros ad libros ire iussit! quantis in rebus quamque saepe responsis haruspicum paruit! Nam et cum duo visi soles sunt et cum tres lunae et cum faces, et cum sol nocte visus est, et cum e caelo fremitus auditus, et cum caelum discessisse visum est atque in eo animadversi globi, delata etiam ad senatum labe agri Privernatis, cum ad infinitam altitudinem terra desedisset Apuliaque maximis terrae motibus conquassata esset (quibus portentis magna populo Romano bella perniciosaeque seditiones denuntiabantur; inque his omnibus responsa haruspicum cum Sibyllae versibus congruebant); quid? 98 cum Cumis Apollo sudavit, Capuae Victoria? quid? ortus androgyni nonne fatale quoddam monstrum fuit? quid? cum fluvius Atratus sanguine fluxit? quid? cum saepe lapidum, sanguinis non numquam, terrae interdum, quondam etiam lactis imber defluxit? quid? cum in Capitolio ictus Centaurus e caelo est, in Aventino portae et homines, Tusculi aedes Castoris et Pollucis Romaeque Pietatis: nonne et haruspices ea responderunt, quae evenerunt, et in Sibyllae libris eaedem repertae praedictiones sunt?

44 99 Caeciliae Q. filiae somnio modo Marsico bello templum est a senatu Iunoni Sospitae restitutum. Quod quidem somnium Sisenna cum disputavisset mirifice ad verbum cum re convenisse, tum insolenter, credo ab Epicureo aliquo inductus, disputat somniis credi non oportere. Idem contra ostenta nihil disputat exponitque

initio belli Marsici et deorum simulacra sudavisse, et sanguinem fluxisse, et discessisse caelum, et ex occulto auditas esse voces, quae pericula belli nuntiarent, et Lanuvii clipeos, quod haruspicibus tristissumum visum
100 esset, a muribus esse derosos. Quid, quod in annalibus habemus Veienti bello, cum lacus Albanus praeter modum crevisset, Veientem quendam ad nos hominem nobilem perfugisse, eumque dixisse ex fatis, quae Veientes scripta haberent, Veios capi non posse, dum lacus is redundaret, et, si lacus emissus lapsu et cursu suo ad mare profluxisset, perniciosum populo Romano; sin autem ita esset eductus, ut ad mare pervenire non posset, tum salutare nostris fore? Ex quo illa admirabilis a maioribus Albanae aquae facta deductio est. Cum autem Veientes bello fessi legatos ad senatum misissent, tum ex iis quidam dixisse dicitur non omnia illum transfugam ausum esse senatui dicere; in isdem enim fatis scriptum Veientes habere fore ut brevi a Gallis Roma caperetur, quod quidem sexennio post Veios captos factum esse videmus.

45
101 Saepe etiam et in proeliis Fauni auditi et in rebus turbidis veridicae voces ex occulto missae esse dicuntur; cuius generis duo sint ex multis exempla, sed maxuma: Nam non multo ante urbem captam exaudita vox est a luco Vestae, qui a Palatii radice in novam viam devexus est, ut muri et portae reficerentur; futurum esse, nisi provisum esset, ut Roma caperetur. Quod neglectum tum, cum caveri poterat, post acceptam illam maximam cladem expiatum est; ara enim Aio Loquenti, quam saeptam videmus, exadversus eum locum consecrata est. Atque etiam scriptum a multis est, cum terrae motus factus esset, ut sue plena procuratio fieret, vocem ab aede Iunonis ex arce extitisse; quocirca Iunonem illam appellatam Monetam. Haec igitur et a dis significata et a nostris maioribus iudicata contemnimus?

102 Neque solum deorum voces Pythagorei observita-

verunt, sed etiam hominum, quae vocant omina. Quae maiores nostri quia valere censebant, idcirco omnibus rebus agendis 'QUOD BONUM, FAUSTUM, FELIX FORTUNATUMQUE ESSET' praefabantur, rebusque divinis, quae publice fierent, ut 'FAVERENT LINGUIS', imperabatur inque feriis imperandis, ut 'LITIBUS ET IURGIIS SE ABSTINERENT'. Itemque in lustranda colonia ab eo, qui eam deduceret, et cum imperator exercitum, censor populum lustraret, bonis nominibus, qui hostias ducerent, eligebantur. Quod idem in dilectu consules observant, ut primus miles fiat bono nomine. Quae 103
quidem a te scis et consule et imperatore summa cum religione esse servata. Praerogativam etiam maiores omen iustorum comitiorum esse voluerunt. Atque ego 46
exempla ominum nota proferam: L. Paulus consul iterum, cum ei bellum ut cum rege Perse gereret obtigisset, ut ea ipsa die domum ad vesperum rediit, filiolam suam Tertiam, quae tum erat admodum parva, osculans animum advertit tristiculam. 'Quid est', inquit, 'mea Tertia? quid tristis es?' 'Mi pater', inquit, 'Persa periit.' Tum ille artius puellam conplexus: 'Accipio', inquit, 'mea filia, omen'. Erat autem mortuus catellus eo nomine. L. Flaccum, fla- 104
minem Martialem, ego audivi, cum diceret Caeciliam Metelli, cum vellet sororis suae filiam in matrimonium conlocare, exisse in quoddam sacellum ominis capiendi causa, quod fieri more veterum solebat. Cum virgo staret et Caecilia in sella sederet neque diu ulla vox exstitisset, puellam defatigatam petisse a matertera, ut sibi concederet, paulisper ut in eius sella requiesceret; illam autem dixisse: 'Vero, mea puella, tibi concedo meas sedes.' Quod omen res consecuta est; ipsa enim brevi mortua est, virgo autem nupsit, cui Caecilia nupta fuerat. Haec posse contemni vel etiam rideri praeclare intellego, sed id ipsum est deos non putare, quae ab iis significantur, contemnere.

Quid de auguribus loquar? Tuae partes sunt, tuum 47 105

inquam, auspiciorum patrocinium debet esse. Tibi App. Claudius augur consuli nuntiavit addubitato Salutis augurio bellum domesticum triste ac turbulentum fore; quod paucis post mensibus exortum paucioribus a te est diebus oppressum. Cui quidem auguri vehementer adsentior; solus enim multorum annorum memoria non decantandi augurii, sed divinandi tenuit disciplinam. Quem inridebant collegae tui eumque tum Pisidam, tum Soranum augurem esse dicebant; quibus nulla videbatur in auguriis aut praesensio aut scientia veritatis futurae; sapienter aiebant ad opinionem imperitorum esse fictas religiones. Quod longe secus est; neque enim in pastoribus illis, quibus Romulus praefuit, nec in ipso Romulo haec calliditas esse potuit, ut ad errorem multitudinis religionis simulacra fingerent. Sed difficultas laborque discendi disertam neglegentiam reddidit; malunt enim disserere nihil esse
106 in auspiciis quam, quid sit, ediscere. Quid est illo auspicio divinius, quod apud te in Mario est? ut utar potissumum auctore te:

Hic Iovis altisoni subito pinnata satelles
Arboris e trunco serpentis saucia morsu
Subrigit ipsa feris transfigens unguibus anguem
Semianimum et varia graviter cervice micantem.
Quem se intorquentem lanians rostroque cruentans
Iam satiata animos, iam duros ulta dolores
Abicit ecflantem et laceratum adfligit in unda
Seque obitu a solis nitidos convertit ad ortus.
Hanc ubi praepetibus pinnis lapsuque volantem
Conspexit Marius, divini numinis augur,
Faustaque signa suae laudis reditusque notavit,

Partibus intonuit caeli pater ipse sinistris.
Sic aquilae clarum firmavit Iuppiter omen.

Atque ille Romuli auguratus pastoralis, non urbanus 48 107
fuit nec fictus ad opiniones inperitorum, sed a certis acceptus et posteris traditus. Itaque Romulus augur, ut apud Ennium est, cum fratre item augure

Curantes magna cum cura tum cupientes
Regni dant operam simul auspicio augurioque.
†In monte Remus auspicio se devovet atque secundam
Solus avem servat. At Romulus pulcher in alto
Quaerit Aventino, servat genus altivolantum.
Certabant, urbem Romam Remoramne vocarent.
Omnibus cura viris, uter esset induperator.
Exspectant; veluti, consul quom mittere signum
Volt, omnes avidi spectant ad carceris oras,
Quam mox emittat pictis e faucibus currus, 108
Sic exspectabat populus atque ore timebat,
Rebus utri magni victoria sit data regni.
Interea sol albus recessit in infera noctis.
Exin candida se radiis dedit icta foras lux,
Et simul ex alto longe pulcherruma praepes
Laeva volavit avis. Simul aureus exoritur sol,
Cedunt de caelo ter quattuor corpora sancta
Avium, praepetibus sese pulchrisque locis dant.
Conspicit inde sibi data Romulus esse priora,
Auspicio regni stabilita scamna solumque.

Sed ut, unde huc digressa est, eodem redeat ora- 49 109
tio: si nihil queam disputare, quam ob rem quidque fiat, et tantum modo fieri ea, quae commemoravi, doceam, parumne Epicuro Carneadive respondeam? Quid, si etiam ratio exstat artificiosae praesensionis facilis,

divinae autem paulo obscurior? Quae enim extis, quae
fulgoribus, quae portentis, quae astris praesentiuntur,
haec notata sunt observatione diuturna. Adfert autem
vetustas omnibus in rebus longinqua observatione in-
credibilem scientiam; quae potest esse etiam sine motu
atque inpulsu deorum, cum, quid ex quoque eveniat,
et quid quamque rem significet, crebra animadversione
110 perspectum est. Altera divinatio est naturalis, ut
ante dixi; quae physica disputandi subtilitate referenda
est ad naturam deorum, a qua, ut doctissimis sapien-
tissimisque placuit, haustos animos et libatos habe-
mus; cumque omnia completa et referta sint aeterno
sensu et mente divina, necesse est cognatione divino-
rum animorum animos humanos commoveri. Sed vigi-
lantes animi vitae necessitatibus serviunt diiungunt-
que se a societate divina vinclis corporis inpediti.
111 Rarum est quoddam genus eorum, qui se a corpore
avocent et ad divinarum rerum cognitionem cura omni
studioque rapiantur. Horum sunt auguria non divini
impetus, sed rationis humanae; nam et natura futura
praesentiunt, ut aquarum eluviones et deflagrationem
futuram aliquando caeli atque terrarum; alii autem
in re publica exercitati, ut de Atheniensi Solone ac-
cepimus, orientem tyrannidem multo ante prospiciunt;
quos prudentes possumus dicere, id est providentes,
divinos nullo modo possumus, non plus quam Mile-
sium Thalem, qui, ut obiurgatores suos convinceret
ostenderetque etiam philosophum, si ei commodum
esset, pecuniam facere posse, omnem oleam, ante quam
112 florere coepisset, in agro Milesio coëmisse dicitur. Ani-
madverterat fortasse quadam scientia olearum uber-
tatem fore. Et quidem idem primus defectionem so-
lis, quae Astyage regnante facta est, praedixisse fertur.
50 Multa medici, multa gubernatores, agricolae etiam
multa praesentiunt, sed nullam eorum divinationem
voco, ne illam quidem, qua ab Anaximandro phy-
sico moniti Lacedaemonii sunt, ut urbem et tecta

linquerent armatique in agro excubarent, quod terrae motus instaret, tum cum et urbs tota corruit et e monte Taygeto extrema montis quasi puppis avolsa est. Ne Pherecydes quidem, ille Pythagorae magister, potius divinus habebitur quam physicus, quod, cum vidisset haustam aquam de iugi puteo, terrae motus dixit instare. Nec vero umquam animus hominis na- 113
turaliter divinat, nisi cum ita solutus est et vacuus, ut ei plane nihil sit cum corpore; quod aut vatibus contingit aut dormientibus. Itaque ea duo genera a Dicaearcho probantur et, ut dixi, a Cratippo nostro; si propterea, quod ea proficiscuntur a natura, sint summa sane, modo ne sola; sin autem nihil esse in observatione putant, multa tollunt, quibus vitae ratio continetur. Sed quoniam dant aliquid, idque non parvum [, vaticinationes cum somniis], nihil est, quod cum his magnopere pugnemus, praesertim cum sint, qui omnino nullam divinationem probent. Ergo et ii, 114
quorum animi spretis corporibus evolant atque excurrunt foras, ardore aliquo inflammati atque incitati cernunt illa profecto, quae vaticinantes pronuntiant, multisque rebus inflammantur tales animi, qui corporibus non inhaerent, ut ii, qui sono quodam vocum et Phrygiis cantibus incitantur. Multos nemora silvaeque, multos amnes aut maria commovent, quorum furibunda mens videt ante multo, quae sint futura. Quo de genere illa sunt:

Eheú videte!
Iúdicabit íuclitum iudícium inter deás tris aliquis,
Quó iudicio Lácedaemonia múlier, Furiarum úna, adveniet.

Eodem enim modo multa a vaticinantibus saepe praedicta sunt, neque solum verbis, sed etiam

Versibus, quos olim Fauni vatesque canebant.

Similiter Marcius et Publicius vates cecinisse dicun- 115
tur; quo de genere Apollinis operta prolata sunt.

Credo etiam anhelitus quosdam fuisse terrarum, quibus inflatae mentes oracla funderent.

51 Atque haec quidem vatium ratio est, nec dissimilis sane somniorum. Nam quae vigilantibus accidunt vatibus, eadem nobis dormientibus. Viget enim animus in somnis liber ab sensibus omnique inpeditione curarum iacente et mortuo paene corpore. Qui quia vixit ab omni aeternitate versatusque est cum innumerabilibus animis, omnia, quae in natura rerum sunt, videt, si modo temperatis escis modicisque potionibus ita est adfectus, ut sopito corpore ipse vigilet. Haec
116 somniantis est divinatio. Hic magna quaedam exoritur, neque ea naturalis, sed artificiosa somniorum [Antiphontis] interpretatio eodemque modo et oraculorum et vaticinationum [sunt enim explanatores, ut grammatici poëtarum]. Nam ut aurum et argentum, aes, ferrum frustra natura divina genuisset, nisi eadem docuisset, quem ad modum ad eorum venas perveniretur, nec fruges terrae bacasve arborum cum utilitate ulla generi humano dedisset, nisi earum cultus et conditiones tradidisset, materiave quicquam iuvaret, nisi consectionis eius fabricam haberemus, sic cum omni utilitate, quam di hominibus dederunt, ars aliqua coniuncta est, per quam illa utilitas percipi possit. Item igitur somniis, vaticinationibus, oraclis, quod erant multa obscura, multa ambigua, explanationes adhibitae sunt interpretum.

117 Quo modo autem aut vates aut somniantes ea videant, quae nusquam etiam tunc sint, magna quaestio est. Sed explorata si sint ea, quae ante quaeri debeant, sint haec, quae quaerimus, faciliora. Continet enim totam hanc quaestionem ea ratio, quae est de natura deorum, quae a te secundo libro est explicata dilucide. Quam si obtinemus, stabit illud, quod hunc locum continet, de quo agimus, esse deos, et eorum providentia mundum administrari, eosdemque consulere rebus humanis, nec solum universis, verum etiam

singulis. Haec si tenemus, quae mihi quidem non videntur posse convelli, profecto hominibus a dis futura significari necesse est. Sed distinguendum vide- 52
tur, quonam modo. Nam non placet Stoicis singulis 118
iecorum fissis aut avium cantibus interesse deum; neque enim decorum est nec dis dignum nec fieri ullo pacto potest; sed ita a principio inchoatum esse mundum, ut certis rebus certa signa praecurrerent, alia in extis, alia in avibus, alia in fulgoribus, alia in ostentis, alia in stellis, alia in somniantium visis, alia in furentium vocibus. Ea quibus bene percepta sunt, ii non saepe falluntur; male coniecta maleque interpretata falsa sunt non rerum vitio, sed interpretum inscientia. Hoc autem posito atque concesso, esse quandam vim divinam hominum vitam continentem, non difficile est, quae fieri certe videmus, ea qua ratione fiant, suspicari. Nam et ad hostiam deligendam potest dux esse vis quaedam sentiens, quae est toto confusa mundo, et tum ipsum, cum immolare velis, extorum fieri mutatio potest, ut aut absit aliquid aut supersit; parvis enim momentis multa natura aut adfingit aut mutat aut detrahit. Quod ne dubi- 119
tare possimus, maximo est argumento, quod paulo ante interitum Caesaris contigit. Qui cum immolaret illo die, quo primum in sella aurea sedit et cum purpurea veste processit, in extis bovis opimi cor non fuit. Num igitur censes ullum animal, quod sanguinem habeat, sine corde esse posse? † Qua ille rei novitate perculsus, cum Spurinna diceret timendum esse, ne et consilium et vita deficeret; earum enim rerum utramque a corde proficisci. Postero die caput in iecore non fuit. Quae quidem illi portendebantur a dis immortalibus, ut videret interitum, non ut caveret. Cum igitur eae partes in extis non reperiuntur, sine quibus victuma illa vivere nequisset, intellegendum est in ipso immolationis tempore eas partes, quae ab- 53
sint, interisse. Eademque efficit in avibus divina mens, 120

ut tum huc, tum illuc volent alites, tum in hac, tum in
illa parte se occultent, tum a dextra, tum a sinistra
parte canant oscines. Nam si animal omne, ut vult,
ita utitur motu sui corporis, prono, obliquo, supino,
membraque, quocumque vult, flectit, contorquet, por-
rigit, contrahit eaque ante efficit paene, quam cogitat,
quanto id deo est facilius, cuius numini parent om-
121 nia! Idemque mittit et signa nobis eius generis, qualia
permulta historia tradidit, quale scriptum illud vide-
mus: si luna paulo ante solis ortum defecisset in signo
Leonis, fore ut [armis] Dareus et Persae ab Alexandro
et Macedonibus proelio vincerentur Dareusque more-
retur, et, si puella nata biceps esset, seditionem in
populo fore, corruptelam et adulterium domi, et, si
mulier leonem peperisse visa esset, fore ut ab exteris
gentibus vinceretur ea res publica, in qua id conti-
gisset. Eiusdem generis etiam illud est, quod scribit
Herodotus, Croesi filium, cum esset infans, locutum;
quo ostento regnum patris et domum funditus con-
cidisse. Caput arsisse Servio Tullio dormienti quae
historia non prodidit? Ut igitur, qui se tradidit quieti
praeparato animo cum bonis cogitationibus, tum re-
bus ad tranquillitatem adcommodatis, certa et vera
cernit in somnis, sic castus animus purusque vigilan-
tis et ad astrorum et ad avium reliquorumque signo-
rum et ad extorum veritatem est paratior.

54 122 Hoc nimirum est illud, quod de Socrate accepimus, quodque ab ipso in libris Socraticorum saepe dicitur, esse divinum quiddam, quod *δαιμόνιον* appellat, cui semper ipse paruerit numquam impellenti, saepe revocanti. Et Socrates quidem (quo quem auctorem meliorem quaerimus?) Xenophonti consulenti, sequereturne Cyrum, posteaquam exposuit, quae ipsi videbantur: 'Et nostrum quidem', inquit, 'humanum est consilium; sed de rebus et obscuris et incertis ad Apollinem censeo referundum', ad quem etiam Athenienses publice de maioribus rebus semper rettule-

runt. Scriptum est item, cum Critonis, sui familiaris, 123
oculum alligatum vidisset, quaesivisse, quid esset; cum
autem ille respondisset in agro ambulanti ramulum
adductum, ut remissus esset, in oculum suum recidisse,
tum Socrates: 'Non enim paruisti mihi revocanti,
cum uterer, qua soleo, praesagitione divina.'
Idem etiam Socrates, cum apud Delium male pugna-
tum esset Lachete praetore fugeretque cum ipso La-
chete, ut ventum est in trivium, eadem, qua ceteri,
fugere noluit. Quibus quaerentibus, cur non eadem
via pergeret, deterreri se a deo dixit; cum quidem ii,
qui alia via fugerant, in hostium equitatum inciderunt.
Permulta conlecta sunt ab Antipatro, quae mirabiliter
a Socrate divinata sunt; quae praetermittam; tibi enim
nota sunt, mihi ad commemorandum non necessaria.
Illud tamen eius philosophi magnificum ac paene di- 124
vinum, quod, cum impiis sententiis damnatus esset,
aequissimo animo se dixit mori; neque enim domo
egredienti neque illud suggestum, in quo causam di-
xerat, ascendenti signum sibi ullum, quod consuesset,
a deo quasi mali alicuius inpendentis datum.

Equidem sic arbitror, etiamsi multa fallant eos, 55
qui aut arte aut coniectura divinare videantur, esse
tamen divinationem; homines autem, ut in ceteris ar-
tibus, sic in hac posse falli. Potest accidere, ut ali-
quod signum dubie datum pro certo sit acceptum,
potest aliquod latuisse aut ipsum, aut quod esset illi
contrarium. Mihi autem ad hoc, de quo disputo, pro-
bandum satis est non modo plura, sed etiam pauciora
divine praesensa et praedicta reperiri. Quin etiam 125
hoc non dubitans dixerim, si unum aliquid ita sit
praedictum praesensumque, ut, cum evenerit, ita ca-
dat, ut praedictum sit, neque in eo quicquam casu et
fortuito factum esse appareat, esse certe divinationem,
idque esse omnibus confitendum.

Quocirca primum mihi videtur, ut Posidonius facit,
a deo, de quo satis dictum est, deinde a fato, deinde

a natura vis omnis divinandi ratioque repetenda. Fieri igitur omnia fato ratio cogit fateri. Fatum autem id appello, quod Graeci *εἱμαρμένην*, id est ordinem seriemque causarum, cum causae causa nexa rem ex se gignat. Ea est ex omni aeternitate fluens veritas sempiterna. Quod cum ita sit, nihil est factum, quod non futurum fuerit, eodemque modo nihil est futurum, cuius non causas id ipsum efficientes natura
126 contineat. Ex quo intellegitur, ut fatum sit non id, quod superstitiose, sed id, quod physice dicitur, causa aeterna rerum, cur et ea, quae praeterierunt, facta sint et, quae instant, fiant et, quae sequuntur, futura sint. Ita fit, ut et observatione notari possit, quae res quamque causam plerumque consequatur, etiamsi non semper (nam id quidem adfirmare difficile est), easdemque causas veri simile est rerum futurarum cerni ab iis, qui aut per furorem eas aut in quiete videant.

56
127 Praeterea cum fato omnia fiant, id quod alio loco ostendetur, si quis mortalis possit esse, qui conligationem causarum omnium perspiciat animo, nihil eum profecto fallat. Qui enim teneat causas rerum futurarum, idem necesse est omnia teneat, quae futura sint. Quod cum nemo facere nisi deus possit, relinquendum est homini, ut signis quibusdam consequentia declarantibus futura praesentiat. Non enim illa, quae futura sunt, subito exsistunt, sed est quasi rudentis explicatio sic traductio temporis nihil novi efficientis et primum quidque replicantis. Quod et ii vident, quibus naturalis divinatio data est, et ii, quibus cursus rerum observando notatus est. Qui etsi causas ipsas non cernunt, signa tamen causarum et notas cernunt; ad quas adhibita memoria et diligentia et monumentis superiorum efficitur ea divinatio, quae artificiosa dicitur, extorum, fulgorum, ostentorum si-
128 gnorumque caelestium. Non est igitur, ut mirandum sit ea praesentiri a divinantibus, quae nusquam sint;

sunt enim omnia, sed tempore absunt. Atque ut in seminibus vis inest earum rerum, quae ex iis progignuntur, sic in causis conditae sunt res futurae, quas esse futuras aut concitata mens aut soluta somno cernit aut ratio aut coniectura praesentit. Atque ut ii, qui solis et lunae reliquorumque siderum ortus, obitus motusque cognorunt, quo quidque tempore eorum futurum sit, multo ante praedicunt, sic, qui cursum rerum eventorumque consequentiam diuturnitate pertractata notaverunt, aut semper aut, si id difficile est, plerumque, quodsi ne id quidem conceditur, non numquam certe, quid futurum sit, intellegunt. Atque haec quidem et quaedam eiusdem modi argumenta, cur sit divinatio, ducuntur a fato.

57 129 A natura autem alia quaedam ratio est, quae docet, quanta sit animi vis seiuncta a corporis sensibus, quod maxime contingit aut dormientibus aut mente permotis. Ut enim deorum animi sine oculis, sine auribus, sine lingua sentiunt inter se, quid quisque sentiat, (ex quo fit, ut homines, etiam cum taciti optent quid aut voveant, non dubitent, quin di illud exaudiant) sic animi hominum, cum aut somno soluti vacant corpore aut mente permoti per se ipsi liberi incitati moventur, cernunt ea, quae permixti cum corpore animi videre non possunt. Atque hanc quidem 130 rationem naturae difficile est fortasse traducere ad id genus divinationis, quod ex arte profectum dicimus, sed tamen id quoque rimatur, quantum potest, Posidonius. Esse censet in natura signa quaedam rerum futurarum. Etenim Ceos accepimus ortum Caniculae diligenter quotannis solere servare coniecturamque capere, ut scribit Ponticus Heraclides, salubrisne an pestilens annus futurus sit. Nam si obscurior *et* quasi caliginosa stella extiterit, pingue et concretum esse caelum, ut eius adspiratio gravis et pestilens futura sit; sin inlustris et perlucida stella apparuerit, significari caelum esse tenue purumque et propterea sa-

131 lubre. Democritus autem censet sapienter instituisse veteres, ut hostiarum immolatarum inspicerentur exta; quorum ex habitu atque ex colore tum salubritatis, tum pestilentiae signa percipi, non numquam etiam, quae sit vel sterilitas agrorum vel fertilitas futura. Quae si a natura profecta observatio atque usus agnovit, multa adferre potuit dies, quae animadvertendo notarentur, ut ille Pacuvianus, qui in Chryse physicus inducitur, minime naturam rerum cognosse videatur:

...nam isti quí linguam avium intéllegunt
Plusque éx alieno iécore sapiunt quam éx suo,
Magis aúdiendum quam aúscultandum cénseo.

Cur? quaeso, cum ipse paucis interpositis versibus dicas satis luculente:

Quídquid est hoc, ómnia animat, fórmat, alit, augét, creat,
Sépelit recipitque ín sese omnia ómniumque idémst pater,
Índidemque eadem aéque oriuntur de íntegro atque eodem óccidunt.

Quid est igitur, cur, cum domus sit omnium una, eaque communis, cumque animi hominum semper fuerint futurique sint, cur ii, quid ex quoque eveniat, et quid quamque rem significet, perspicere non possint? Haec habui, inquit, de divinatione quae dicerem.

58 132 Nunc illa testabor, non me sortilegos neque eos, qui quaestus causa hariolentur, ne psychomantia quidem, quibus Appius, amicus tuus, uti solebat, agnoscere; non habeo denique nauci Marsum augurem, non vicanos haruspices, non de circo astrologos, non Isiacos coniectores, non interpretes somniorum; non enim sunt ii aut scientia aut arte divini,

Séd superstitiósi vates ínpudentesque hárioli
Aút inertes aút insani aut quíbus egestas ímperat,

Quí sibi semitám non sapiunt, álteri monstránt viam;
Quíbus divitias póllicentur, áb iis drachumam ipsí petunt.
De hís divitiis síbi deducant dráchumam, reddant cétera.

Atque haec quidem Ennius, qui paucis ante versibus esse deos censet, sed eos non curare opinatur, quid agat humanum genus. Ego autem, qui et curare arbitror et monere etiam ac multa praedicere, levitate, vanitate, malitia exclusa divinationem probo. Quae cum dixisset Quintus, Praeclare tu quidem, inquam, paratus . . .

M. TULLII CICERONIS

DE DIVINATIONE

LIBER SECUNDUS.

ARGUMENTUM.

Hoc altero de divinatione libro Cicero postquam de libris suis ante hos de divinatione libros scriptis et de omnibus studiis suis exposuit (cap. 1, 2 § 1—7), contra rationem Stoicam a. Q. fratre libro superiore explanatam et defensam disputare instituit. Initium facit a Carneadis argumento nullam esse divinationem censentis, quod nulla sit divinationis tamquam materies. Nullam enim esse divinationem neque earum rerum, quae sensibus percipiantur, neque earum, quae arte tractentur, neque earum, quae in re publica versentur (cap. 3, 4 § 8—12). Praeterea non concedendum videri divinationem esse praedictionem et praesensionem rerum fortuitarum; primum enim ventos, eventus morborum, multa alia esse fortuita, non tamen e Stoicorum mente divinationi subiecta; deinde si fortuita dicantur, quae neque ratione neque arte provideri possint, quod in fortuna posita sint, nullam posse earum rerum esse praesensionem. Sin autem Stoici negent esse fortunam et omnia,

13*

quae sint quaeque futura sint, ex omni aeternitate fataliter definita esse iudicent, nihil prodesse divinationem (cap. 5—8 § 12—21), et vero inutilem hominibus esse futurarum rerum scientiam (cap. 9 § 22—24), et quod dicant mala omnia ad ferendum leviora fore rebus divinis procuratis, nihil id esse, quod, si nihil fiat extra fatum, nihil levari re divina possit (cap. 10 § 25, 26). Deinceps singula divinationis genera, quae (cap. 11 § 26, 27) denuo partitur, refutare adgreditur. Ac de haruspicina quidem disputat, id est de extis (cap. 12—16 § 28—37), de fulguribus (cap. 17—21 § 38—49), de ostentis (cap. 22—32 § 49—69). Deinde monstrat, quam vana sint auspicia (cap. 33—40 § 70—84). Tum de sortibus agit (cap. 41 § 85—87) et de Chaldaeorum praedictionibus astrologicis earumque vanitate (cap. 42—47 § 87—99). Quae reliqua sunt duo naturalis divinationis genera (cap. 48 § 100), alterum praedictionis furore quodam natae, quo etiam librorum Sibyllinorum aliorumque oraculorum sortes et vaticinia refert (cap. 49—57 § 101—118), somniorum alterum (cap. 58—71 § 119—142) attingit. In disputationis conclusione religionem tuendam, sed confutandam superstitionem esse graviter admonet (cap. 72 § 148—150).

---

1 1 Quaerenti mihi multumque et diu cogitanti, quanam re possem prodesse quam plurimis, ne quando intermitterem consulere rei publicae, nulla maior occurrebat, quam si optimarum artium vias traderem meis civibus; quod conpluribus iam libris me arbitror consecutum. Nam et cohortati sumus, ut maxime potuimus, ad philosophiae studium eo libro, qui est inscriptus Hortensius, et, quod genus philosophandi minime adrogans maximeque et constans et elegans arbitraremur, quattuor Academicis libris ostendimus.
2 Cumque fundamentum esset philosophiae positum in finibus bonorum et malorum, perpurgatus est is locus a nobis quinque libris, ut, quid a quoque, et quid contra quemque philosophum diceretur, intellegi posset. Totidem subsecuti libri Tusculanarum disputationum res ad beate vivendum maxime necessarias aperuerunt. Primus enim est de contemnenda morte, secundus de tolerando dolore, de aegritudine lenienda tertius, quartus de reliquis animi perturbationibus,

quintus eum locum conplexus est, qui totam philoso-
phiam maxime inlustrat; docet enim ad beate viven-
dum virtutem se ipsa esse contentam. Quibus rebus 3
editis tres libri perfecti sunt de natura deorum, in
quibus omnis eius loci quaestio continetur. Quae ut
plane esset cumulateque perfecta, de divinatione in-
gressi sumus his libris scribere; quibus, ut est in
animo, de fato si adiunxerimus, erit abunde satis fac-
tum toti huic quaestioni. Atque his libris adnume-
randi sunt sex de re publica, quos tum scripsimus,
cum gubernacula rei publicae tenebamus. Magnus
locus philosophiaeque proprius a Platone, Aristotele,
Theophrasto totaque Peripateticorum familia tracta-
tus uberrime. Nam quid ego de Consolatione dicam?
quae mihi quidem ipsi sane aliquantum medetur, ce-
teris item multum illam profuturam puto. Interiectus
est etiam nuper liber is, quem ad nostrum Atticum
de senectute misimus; in primisque, quoniam philo-
sophia vir bonus efficitur et fortis, Cato noster in
horum librorum numero ponendus est. Cumque Ari- 4
stoteles itemque Theophrastus, excellentes viri cum
subtilitate, tum copia, cum philosophia dicendi etiam
praecepta coniunxerint, nostri quoque oratorii libri in
eundem librorum numerum referendi videntur. Ita tres
erunt de oratore, quartus Brutus, quintus orator.

Adhuc haec erant; ad reliqua alacri tendebamus 2
animo sic parati, ut, nisi quae causa gravior obsti-
tisset, nullum philosophiae locum esse pateremur, qui
non Latinis litteris inlustratus pateret. Quod enim
munus rei publicae adferre maius meliusve possumus,
quam si docemus atque erudimus iuventutem? his
praesertim moribus atque temporibus, quibus ita pro-
lapsa est, ut omnium opibus refrenanda atque coër-
cenda sit. Nec vero id effici posse confido, quod ne 5
postulandum quidem est, ut omnes adulescentes se ad
haec studia convertant. Pauci utinam! quorum tamen
in re publica late patere poterit industria. Equidem

ex iis etiam fructum capio laboris mei, qui iam aetate
provecti in nostris libris adquiescunt; quorum studio
legendi meum scribendi studium vehementius in dies
incitatur; quos quidem plures, quam rebar, esse co-
gnovi. Magnificum illud etiam Romanisque hominibus
gloriosum, ut Graecis de philosophia litteris non
6 egeant; quod adsequar profecto, si instituta perfecero.
Ac mihi quidem explicandae philosophiae causam ad-
tulit casus gravis civitatis, cum in armis civilibus
nec tueri meo more rem publicam nec nihil agere
poteram nec, quid potius, quod quidem me dignum
esset, agerem, reperiebam. Dabunt igitur mihi veniam
mei cives vel gratiam potius habebunt, quod, cum
esset in unius potestate res publica, neque ego me
abdidi neque deserui neque adflixi neque ita gessi,
quasi homini aut temporibus iratus, neque porro ita
aut adulatus aut admiratus fortunam sum alterius,
ut me meae paeniteret. Id enim ipsum a Platone
philosophiaque didiceram, naturales esse quasdam con-
versiones rerum publicarum, ut eae tum a principibus
7 tenerentur, tum a populis, aliquando a singulis. Quod
cum accidisset nostrae rei publicae, tum pristinis or-
bati muneribus haec studia renovare coepimus, ut et
animus molestiis hac potissimum re levaretur et prod-
essemus civibus nostris, qua re cumque possemus.
In libris enim sententiam dicebamus, contionabamur,
philosophiam nobis pro rei publicae procuratione sub-
stitutam putabamus. Nunc quoniam de re publica
consuli coepti sumus, tribuenda est opera rei publicae,
vel omnis potius in ea cogitatio et cura ponenda,
tantum huic studio relinquendum, quantum vacabit a
publico officio et munere. Sed haec alias pluribus;
nunc ad institutam disputationem revertamur.

3
8 Nam cum de divinatione Quintus frater ea disse-
ruisset, quae superiore libro scripta sunt, satisque
ambulatum videretur, tum in bibliotheca, quae in
Lycio est, adsedimus. Atque ego: Adcurate tu qui-

dem, inquam, Quinte, et Stoice Stoicorum sententiam
defendisti, quodque me maxime delectat, plurimis no-
stris exemplis usus es, et iis quidem claris et inlustri-
bus. Dicendum est mihi igitur ad ea, quae sunt a
te dicta, sed ita, nihil ut adfirmem, quaeram omnia,
dubitans plerumque et mihi ipse diffidens. Si enim
aliquid certi haberem, quod dicerem, ego ipse divina-
rem, qui esse divinationem nego. Etenim me movet 9
illud, quod in primis Carneades quaerere solebat, qua-
rumnam rerum divinatio esset, earumne, quae sensi-
bus perciperentur. At eas quidem cernimus, audimus,
gustamus, olfacimus, tangimus. Num quid ergo in
his rebus est, quod provisione aut permotione mentis
magis quam natura ipsa sentiamus? aut num nescio
qui ille divinus, si oculis captus sit, ut Tiresias fuit,
possit, quae alba sint, quae nigra, dicere aut, si surdus
sit, varietates vocum aut modos noscere? Ad nullam
igitur earum rerum, quae sensu accipiuntur, divinatio
adhibetur. Atqui ne in iis quidem rebus, quae arte
tractantur, divinatione opus est. Etenim ad aegros
non vates aut hariolos, sed medicos solemus adducere,
nec vero, qui fidibus aut tibiis uti volunt, ab haru-
spicibus accipiunt earum tractationem, sed a musicis.
Eadem in litteris ratio est reliquisque rebus, quarum 10
est disciplina. Num censes eos, qui divinare dicuntur,
posse respondere, sol maiorne quam terra sit an tan-
tus, quantus videatur? lunaque suo lumine an solis
utatur? sol, luna quem motum habeat? quem quinque
stellae, quae errare dicuntur? Nec haec, qui divini
habentur, profitentur se esse dicturos, nec eorum, quae
in geometria describuntur, quae vera, quae falsa sint;
sunt enim ea mathematicorum, non hariolorum.

De illis vero rebus, quae in philosophia versan- 4
tur, num quid est, quod quisquam divinorum aut re-
spondere soleat aut consuli, quid bonum sit, quid
malum, quid neutrum? sunt enim haec propria philo-
sophorum. Quid? de officio num quis haruspicem con- 11

sulit, quem ad modum sit cum parentibus, cum fratribus, cum amicis vivendum? quem ad modum utendum pecunia, quem ad modum honore, quem ad modum imperio? Ad sapientes haec, non ad divinos referri solent. Quid? quae a dialecticis aut a physicis tractantur, num quid eorum divinari potest? unusne mundus sit an plures, quae sint initia rerum, ex quibus nascuntur omnia: physicorum est ista prudentia. Quo modo autem mentientem, quem *ψευδόμενον* vocant, dissolvas aut quem ad modum soriti resistas (quem, si necesse sit, Latino verbo liceat acervalem appellare; sed nihil opus est; ut enim ipsa philosophia et multa verba Graecorum, sic sorites satis Latino sermone tritus est): ergo haec quoque dialectici dicent, non divini. Quid? cum quaeritur, qui sit optimus rei publicae status, quae leges, qui mores aut utiles aut inutiles, haruspicesne ex Etruria arcessentur, an principes statuent et delecti viri periti rerum
12 civilium? Quodsi nec earum rerum, quae subiectae sensibus sunt, ulla divinatio est nec earum, quae artibus continentur, nec earum, quae in philosophia disseruntur, nec earum, quae in re publica versantur, quarum rerum sit, nihil prorsus intellego; nam aut omnium debet esse, aut aliqua ei materia danda est, in qua versari possit. Sed nec omnium divinatio est, ut ratio docuit, nec locus nec materia invenitur, cui divinationem prae-
5 ficere possimus. Vide igitur, ne nulla sit divinatio. Est quidam Graecus vulgaris in hanc sententiam versus:

Bene quí coniciet, vátem hunc perhibebo óptumum.

Num igitur aut, quae tempestas inpendeat, vates melius coniciet quam gubernator aut morbi naturam acutius quam medicus aut belli administrationem prudentius quam inperator coniectura adsequetur?

13 Sed animadverti, Quinte, te caute et ab iis coniecturis, quae haberent artem atque prudentiam, et ab iis rebus, quae sensibus aut artificiis perciperentur,

abducere divinationem eamque ita definire: divinationem esse earum rerum praedictionem et praesensionem, quae essent fortuitae. Primum eodem revolveris. Nam et medici et gubernatoris et imperatoris praesensio est rerum fortuitarum. Num igitur aut haruspex aut augur aut vates quis aut somnians melius coniecerit aut e morbo evasurum aegrotum aut e periculo navem aut ex insidiis exercitum quam medicus, quam gubernator, quam imperator? 14 Atqui ne illa quidem divinantis esse dicebas, ventos aut imbres inpendentes quibusdam praesentire signis (in quo nostra quaedam Aratea memoriter a te pronuntiata sunt), etsi haec ipsa fortuita sunt; plerumque enim, non semper eveniunt. Quae est igitur aut ubi versatur fortuitarum rerum praesensio, quam divinationem vocas? Quae enim praesentiri aut arte aut ratione aut usu aut coniectura possunt, ea non divinis tribuenda putas, sed peritis. Ita relinquitur, ut ea fortuita divinari possint, quae nulla nec arte nec sapientia provideri possunt; ut, si quis M. Marcellum illum, qui ter consul fuit, multis annis ante dixisset naufragio esse periturum, divinasset profecto; nulla enim arte alia id nec sapientia scire potuisset. Talium ergo rerum, quae in fortuna positae sunt, praesensio divinatio est.

6 15 Potestne igitur earum rerum, quae nihil habent rationis, quare futurae sint, esse ulla praesensio? Quid est enim aliud fors, quid fortuna, quid casus, quid eventus, nisi cum sic aliquid cecidit, sic evenit, ut vel aliter cadere atque evenire potuerit? Quo modo ergo id, quod temere fit caeco casu et volubilitate fortunae, praesentiri et praedici potest? 16 Medicus morbum ingravescentem ratione providet, insidias imperator, tempestates gubernator; et tamen ii ipsi saepe falluntur, qui nihil sine certa ratione opinantur; ut agricola, cum florem oleae videt, bacam quoque se visurum putat, non sine ratione ille quidem; sed non numquam tamen fallitur. Quodsi falluntur ii, qui

nihil sine aliqua probabili coniectura ac ratione dicunt, quid existimandum est de coniectura eorum, qui extis aut avibus aut ostentis aut oraclis aut somniis futura praesentiunt? Nondum dico, quam haec signa nulla sint, fissum iecoris, corvi cantus, volatus aquilae, stellae traiectio, voces furentium, sortes, somnia; de quibus singulis dicam suo loco; nunc de universis.
17 Qui potest provideri quicquam futurum esse, quod neque causam habet ullam neque notam, cur futurum sit? Solis defectiones itemque lunae praedicuntur in multos annos ab iis, qui siderum motus numeris persequuntur; ea praedicunt enim, quae naturae necessitas perfectura est. Vident ex constantissimo motu lunae, quando illa e regione solis facta incurrat in umbram terrae, quae est meta noctis, ut eam obscurari necesse sit, quandoque eadem luna subiecta atque opposita soli nostris oculis eius lumen obscuret, quo in signo quaeque errantium stellarum quoque tempore futura sit, qui exortus quoque die signi alicuius aut qui occasus futurus sit. Haec qui ante dicunt, quam
7 18 rationem sequantur, vides. Qui thesaurum inventum iri aut hereditatem venturam dicunt, quid sequuntur? aut in qua rerum natura inest id futurum? Quodsi haec eaque, quae sunt eiusdem generis, habent aliquam talem necessitatem, quid est tandem, quod casu fieri aut forte fortuna putemus? Nihil enim est tam contrarium rationi et constantiae quam fortuna, ut mihi ne in deum quidem cadere videatur, ut sciat, quid casu et fortuito futurum sit. Si enim scit, certe illud eveniet; sin certe eveniet, nulla fortuna est; est autem fortuna; rerum igitur fortuitarum nulla prae-
19 sensio est. Aut si negas esse fortunam et omnia, quae fiunt quaeque futura sunt, ex omni aeternitate definita dicis esse fataliter, muta definitionem divinationis, quam dicebas praesensionem esse rerum fortuitarum. Si enim nihil fieri potest, nihil accidere, nihil evenire, nisi quod ab omni aeternitate certum

fuerit esse futurum rato tempore, quae potest esse
fortuna? qua sublata qui locus est divinationi? quae
a te fortuitarum rerum est dicta praesensio. Quam-
quam dicebas omnia, quae fierent futurave essent, fato
contineri. Anile sane et plenum superstitionis fati
nomen ipsum; sed tamen apud Stoicos de isto fato
multa dicuntur; de quo alias; nunc quod necesse
est. Si omnia fato, quid mihi divinatio prodest? 8 20
Quod enim is, qui divinat, praedicit, id vero futu-
rum est, ut ne illud quidem sciam quale sit, quod
Deiotarum, necessarium nostrum, ex itinere aquila
revocavit; qui nisi revertisset, in eo conclavi ei cu-
bandum fuisset, quod proxuma nocte corruit; ruina
igitur oppressus esset. At id neque, si fatum fuerat,
effugisset nec, si non fuerat, in eum casum incidisset.
Quid ergo adiuvat divinatio? aut quid est, quod me
moneant aut sortes aut exta aut ulla praedictio? Si
enim fatum fuit classes populi Romani bello Punico
primo, alteram naufragio, alteram a Poenis depressam,
interire, etiamsi tripudium solistumum pulli fecissent
L. Iunio et P. Claudio consulibus, classes tamen inter-
issent. Sin, cum auspiciis obtemperatum esset, inter-
iturae classes non fuerunt, non interierunt fato; vultis
autem omnia fato; nulla igitur est divinatio. Quodsi 21
fatum fuit bello Punico secundo exercitum populi Ro-
mani ad lacum Trasumennum interire, num id vitari
potuit, si Flaminius consul iis signis iisque auspiciis,
quibus pugnare prohibebatur, paruisset? [Certe po-
tuit.] Aut igitur non fato interiit exercitus, aut, si
fato (quod certe vobis ita dicendum est), etiamsi ob-
temperasset auspiciis, idem eventurum fuisset; mutari
enim fata non possunt. Ubi est igitur ista divinatio
Stoicorum? quae, si fato omnia fiunt, nihil nos ad-
monere potest, ut cautiores simus; quoquo enim modo
nos gesserimus, fiet tamen illud, quod futurum est;
sin autem id potest flecti, nullum est fatum; ita ne
divinatio quidem, quoniam ea rerum futurarum est.

Nihil autem est pro certo futurum, quod potest aliqua procuratione accidere ne fiat.

9 Atque ego ne utilem quidem arbitror esse nobis
22 futurarum rerum scientiam. Quae enim vita fuisset
Priamo, si ab adulescentia scisset, quos eventus se-
nectutis esset habiturus? Abeamus a fabulis, propiora vi-
deamus. Clarissimorum hominum nostrae civitatis gra-
vissimos exitus in Consolatione collegimus. Quid igitur?
ut omittamus superiores, Marcone Crasso putas utile
fuisse tum, cum maxumis opibus fortunisque florebat,
scire sibi interfecto Publio filio exercituque deleto trans
Euphratem cum ignominia et dedecore esse pereundum?
An Cn. Pompeium censes tribus suis consulatibus, tribus
triumphis, maximarum rerum gloria laetaturum fuisse,
si sciret se in solitudine Aegyptiorum trucidatum iri
amisso exercitu, post mortem vero ea consecutura,
23 quae sine lacrimis non possumus dicere? Quid vero
Caesarem putamus, si divinasset fore ut in eo senatu,
quem maiore ex parte ipse cooptasset, in curia Pom-
peia ante ipsius Pompeii simulacrum tot centurioni-
bus suis inspectantibus a nobilissumis civibus, partim
etiam a se omnibus rebus ornatis, trucidatus ita iace-
ret, ut ad eius corpus non modo amicorum, sed ne
servorum quidem quisquam accederet, quo cruciatu
animi vitam acturum fuisse? Certe igitur ignoratio
24 futurorum malorum utilior est quam scientia. Nam
illud quidem dici, praesertim a Stoicis, nullo modo
potest: Non isset ad arma Pompeius, non transisset
Crassus Euphratem, non suscepisset bellum civile
Caesar. Non igitur fatalis exitus habuerunt; vultis
autem evenire omnia fato; nihil ergo illis profuisset
divinare; atque etiam omnem fructum vitae superioris
perdidissent; quid enim posset iis esse laetum exitus
suos cogitantibus? Ita, quoquo sese verterint Stoici,
iaceat necesse est omnis eorum sollertia. Si enim id,
quod eventurum est, vel hoc vel illo modo potest
evenire, fortuna valet plurimum; quae autem fortuita

sunt, certa esse non possunt. Sin autem certum est, quid quaque de re quoque tempore futurum sit, quid est, quod me adiuvent haruspices? *qui* cum res tristissimas 10 25 portendi dixerunt, addunt ad extremum omnia levius casura rebus divinis procuratis; si enim nihil fit extra fatum, nihil levari re divina potest. Hoc sentit Homerus, cum querentem Iovem inducit, quod Sarpedonem filium a morte contra fatum eripere non posset. Hoc idem significat Graecus ille in eam sententiam versus:

> Quod fóre paratum est, íd summum exsuperát Iovem.

Totum omnino fatum etiam Atellanio versu iure mihi esse inrisum videtur; sed in rebus tam severis non est iocandi locus. Concludatur igitur ratio: Si enim provideri nihil potest futurum esse eorum, quae casu fiunt, quia esse certa non possunt, divinatio nulla est; sin autem idcirco possunt provideri, quia certa sunt et fatalia, rursus divinatio nulla est; eam enim tu fortuitarum rerum esse dicebas. Sed haec fuerit no- 26 bis tamquam levis armaturae prima orationis excursio; nunc comminus agamus experiamurque, si possimus cornua commovere disputationis tuae.

Duo enim genera divinandi esse dicebas, unum 11 artificiosum, alterum naturale; artificiosum constare partim ex coniectura, partim ex observatione diuturna; naturale, quod animus arriperet aut exciperet extrinsecus ex divinitate, unde omnes animos haustos aut acceptos aut libatos haberemus. Artificiosa divinationis illa fere genera ponebas: extispicum eorumque, qui ex fulgoribus ostentisque praedicerent, tum augurum eorumque, qui signis aut ominibus uterentur, omneque genus coniecturale in hoc fere genere ponebas. Illud autem naturale aut concitatione mentis edi 27 et quasi fundi videbatur aut animo per somnum sensibus et curis vacuo provideri. Duxisti autem divinationem omnem a tribus rebus, a deo, a fato, a natura.

Sed tamen cum explicare nihil posses, pugnasti commenticiorum exemplorum mirifica copia. De quo primum hoc libet dicere: Hoc ego philosophi non esse arbitror, testibus uti, qui aut casu veri aut malitia falsi fictique esse possunt; argumentis et rationibus oportet, quare quidque ita sit, docere, non eventis, iis praesertim, quibus mihi liceat non credere.

12 28 Ut ordiar ab haruspicina, quam ego rei publicae causa communisque religionis colendam censeo. Sed soli sumus; licet verum exquirere sine invidia, mihi praesertim de plerisque dubitanti. Inspiciamus, si placet, exta primum. Persuaderi igitur cuiquam potest ea, quae significari dicuntur extis, cognita esse ab haruspicibus observatione diuturna? Quam diuturna ista fuit? aut quam longinquo tempore observari potuit? aut quo modo est conlatum inter ipsos, quae pars inimica, quae pars familiaris esset, quod fissum periculum, quod commodum aliquod ostenderet? An haec inter se haruspices Etrusci, Elii, Aegyptii, Poeni contulerunt? At id, praeterquam quod fieri non potuit, ne fingi quidem potest; alios enim alio more videmus exta
29 interpretari, nec esse unam omnium disciplinam. Et certe, si est in extis aliqua vis, quae declaret futura, necesse est eam aut cum rerum natura esse coniunctam aut conformari quodam modo numine deorum vique divina. Cum rerum natura tanta tamque praeclara in omnes partes motusque diffusa quid habere potest commune non dicam gallinaceum fel (sunt enim, qui vel argutissima haec exta esse dicant), sed tauri opimi iecur aut cor aut pulmo quid habet naturale,
13 30 quod declarare possit, quid futurum sit? Democritus tamen non inscite nugatur, ut physicus, quo genere nihil adrogantius:

Quód est ante pedes, némo spectat, caéli
scrutantúr plagas.

Verum is tamen habitu extorum et colore declarari censet haec dumtaxat: pabuli genus et earum rerum,

quas terra procreet, vel ubertatem vel tenuitatem;
salubritatem etiam aut pestilentiam extis significari
putat. O mortalem beatum! cui certo scio ludum
numquam defuisse; huncine hominem tantis delecta-
tum esse nugis, ut non videret tum futurum id veri
simile, si omnium pecudum exta eodem tempore in
eundem habitum se coloremque converterent? Sed
si eadem hora aliae pecudis iecur nitidum atque ple-
num est, aliae horridum et exile, quid est, quod de-
clarari possit habitu extorum et colore? an hoc eius- 31
dem modi est, quale Pherecydeum illud, quod est a
te dictum? qui cum aquam ex puteo vidisset haustam,
terrae motum dixit futurum. Parum, credo, inpudenter,
quod, cum factus est motus, dicere audent, quae vis id
effecerit; etiamne futurum esse aquae iugis colore prae-
sentiunt? Multa istius modi dicuntur in scholis, sed
credere omnia vide ne non sit necesse. Verum sint 32
sane ista Democritea vera; quando ea nos extis ex-
quirimus? aut quando aliquid eius modi ab haruspice
inspectis extis audivimus? Ab aqua aut ab igni pe-
ricula monent; tum hereditates, tum damna denun-
tiant; fissum familiare et vitale tractant; caput iecoris
ex omni parte diligentissime considerant; si vero id
non est inventum, nihil putant accidere potuisse tri-
stius. Haec observari certe non potuerunt, ut supra 14 33
docui. Sunt igitur artis inventa, non vetustatis, si
est ars ulla rerum incognitarum; cum rerum autem
natura quam cognationem habent? quae ut uno con-
sensu iuncta sit et continens, quod video placuisse
physicis, eisque maxume, qui omne, quod esset, unum
esse dixerunt, quid habere mundus potest cum the-
sauri inventione coniunctum? Si enim extis pecuniae
mihi amplificatio ostenditur idque fit natura, primum
exta sunt coniuncta mundo, deinde meum lucrum na-
tura rerum continetur. Nonne pudet physicos haec
dicere? Ut enim iam sit aliqua in natura rerum con-
tagio, quam esse concedo (multa enim Stoici colli-

gunt; nam et musculorum iecuscula bruma dicuntur
augeri, et puleium aridum florescere brumali ipso die,
et inflatas rumpi vesiculas, et semina malorum, quae
in iis mediis inclusa sint, in contrarias partis se ver-
tere, iam nervos in fidibus aliis pulsis resonare alios,
ostreisque et conchyliis omnibus contingere, ut cum
luna pariter crescant pariterque decrescant, arboresque
ut hiemali tempore cum luna simul senescente, quia
34 tum exsiccatae sint, tempestive caedi putentur. Quid
de fretis aut de marinis aestibus plura dicam? quo-
rum accessus et recessus lunae motu gubernantur.
Sescenta licet eiusdem modi proferri, ut distantium
rerum cognatio naturalis appareat) — demus hoc; nihil
enim huic disputationi adversatur; num etiam, si fis-
sum cuiusdam modi fuerit in iecore, lucrum ostendi-
tur? qua ex coniunctione naturae et quasi concentu
atque consensu, quam *συμπάθειαν* Graeci appellant,
convenire potest aut fissum iecoris cum lucello meo
aut meus quaesticulus cum caelo, terra rerumque na-
15 tura? Concedam hoc ipsum, si vis, etsi magnam
iacturam causae fecero, si ullam esse convenientiam
35 naturae cum extis concessero; sed tamen eo concesso
qui evenit, ut is, qui impetrire velit, convenientem
hostiam rebus suis immolet? Hoc erat, quod ego non
rebar posse dissolvi. At quam festive dissolvitur!
pudet me non tui quidem, cuius etiam memoriam ad-
miror, sed Chrysippi, Antipatri, Posidonii, qui idem
istuc quidem dicunt, quod est dictum a te, ad hostiam
deligendam ducem esse vim quandam sentientem at-
que divinam, quae toto confusa mundo sit. Illud vero
multo etiam melius, quod et a te usurpatum est et
dicitur ab illis: cum immolare quispiam velit, tum
fieri extorum mutationem, ut aut absit aliquid aut
36 supersit; deorum enim numini parere omnia. Haec
iam, mihi crede, ne aniculae quidem existimant. An
censes, eundem vitulum si alius delegerit, sine capite
iecur inventurum; si alius, cum capite? Haec decessio

capitis aut accessio subitone fieri potest, ut se exta ad immolatoris fortunam accommodent? non perspicitis aleam quandam esse in hostiis deligendis, praesertim cum res ipsa doceat? Cum enim [tristissuma] exta sine capite fuerunt, quibus nihil videtur esse dirius, proxuma hostia litatur saepe pulcherrime. Ubi igitur illae minae superiorum extorum? aut quae tam subito facta est deorum tanta placatio?

Sed adfers in tauri opimi extis immolante Caesare 16 cor non fuisse; id quia non potuerit accidere, ut sine corde victuma illa viveret, iudicandum esse tum interisse cor, cum immolaretur. Qui fit, ut alterum 37 intellegas, sine corde non potuisse bovem vivere, alterum non videas, cor subito non potuisse nescio quo avolare? Ego enim possum vel nescire, quae vis sit cordis ad vivendum, vel suspicari contractum aliquo morbo bovis exile et exiguum et vietum cor et dissimile cordis fuisse; tu vero quid habes, quare putes, si paulo ante cor fuerit in tauro opimo, subito id in ipsa immolatione interisse? an quod aspexit vestitu purpureo excordem Caesarem, ipse corde privatus est? Urbem philosophiae, mihi crede, proditis, dum castella defenditis; nam, dum haruspicinam veram esse vultis, physiologiam totam pervertitis. Caput est in iecore, cor in extis; iam abscedet, simul ac molam et vinum insperseris; deus id eripiet, vis aliqua conficiet aut exedet. Non ergo omnium ortus atque obitus natura conficiet, et erit aliquid, quod aut ex nihilo oriatur aut in nihilum subito occidat. Quis hoc physicus dixit umquam? haruspices dicunt; his igitur quam physicis credendum potius existumas? Quid? cum plu- 17 38 ribus deis immolatur, qui tandem evenit, ut litetur aliis, aliis non litetur? quae autem inconstantia deorum est, ut primis minentur extis, bene promittant secundis? aut tanta inter eos dissensio, saepe etiam inter proxumos, ut Apollinis exta bona sint, Dianae non bona? Quid est tam perspicuum quam, cum fortuito

hostiae adducantur, talia cuique exta esse, qualis cui-
que obtigerit hostia? At enim id ipsum habet aliquid
divini, quae cuique hostia obtingat, tamquam in sor-
tibus, quae cui ducatur. Mox de sortibus; quamquam
tu quidem non hostiarum causam confirmas sortium
similitudine, sed infirmas sortis conlatione hostiarum.
39 An, cum in Aequimaelium misimus, qui adferat agnum,
quem immolemus, is mihi agnus adfertur, qui habet
exta rebus accommodata, et ad eum agnum non casu,
sed duce deo servus deducitur? Nam si casum in eo
quoque dicis esse quasi sortem quandam cum deorum
voluntate coniunctam, doleo tantam Stoicos nostros
Epicureis inridendi sui facultatem dedisse; non enim
40 ignoras, quam ista derideant. Et quidem illi facilius
facere possunt; deos enim ipsos iocandi causa induxit
Epicurus perlucidos et perflabilis et habitantis tam-
quam inter duos lucos sic inter duos mundos propter
metum ruinarum, eosque habere putat eadem membra,
quae nos, nec usum ullum habere membrorum. Ergo
hic circumitione quadam deos tollens recte non dubi-
tat divinationem tollere; sed non, ut hic sibi constat,
item Stoici. Illius enim deus nihil habens nec sui
nec alieni negotii non potest hominibus divinationem
inpertire; vester autem deus potest non inpertire, ut
nihilo minus mundum regat et hominibus consulat.
41 Cur igitur vos induitis in eas captiones, quas num-
quam explicetis? Ita enim, cum magis properant, con-
cludere solent: 'Si di sunt, est divinatio; sunt
autem di; est ergo divinatio.' Multo est proba-
bilius: 'non est autem divinatio; non sunt ergo di.'
Vide, quam temere committant, ut, si nulla sit divi-
natio, nulli sint di. Divinatio enim perspicue tollitur,
deos esse retinendum est.

18
42 Atque hac extispicum divinatione sublata omnis
haruspicina sublata est. Ostenta enim sequuntur et
fulgura. Valet autem in fulguribus observatio diu-
turna, in ostentis ratio plerumque coniecturaque ad-

hibetur. Quid est igitur, quod observatum sit in ful-
gure? Caelum in sedecim partis diviserunt Etrusci.
Facile id quidem fuit, quattuor, quas nos habemus,
duplicare, post idem iterum facere, ut ex eo dicerent,
fulmen qua ex parte venisset. Primum id quid in-
terest? deinde quid significat? Nonne perspicuum est
ex prima admiratione hominum, quod tonitrua iactus-
que fulminum extimuissent, credidisse ea efficere re-
rum omnium praepotentem Iovem? Itaque in nostris
commentariis scriptum habemus: 'Iove tonante, ful-
gurante comitia populi habere nefas.' Hoc 43
fortasse rei publicae causa constitutum est; comitio-
rum enim non habendorum causas esse voluerunt.
Itaque comitiorum solum vitium est fulmen, quod
idem omnibus rebus optumum auspicium habemus, si
sinistrum fuit. Sed de auspiciis alio loco, nunc de
fulgoribus.

Quid igitur minus a physicis dici debet quam quic- 19
quam certi significari rebus incertis? Non enim te
puto esse eum, qui Iovi fulmen fabricatos esse Cyclo-
pas in Aetna putes; nam esset mirabile, quo modo id 44
Iuppiter totiens iaceret, cum unum haberet; nec vero
fulminibus homines, quid aut faciendum esset aut ca-
vendum, moneret. Placet enim Stoicis eos anhelitus
terrae, qui frigidi sint, cum fluere coeperint, ventos
esse; cum autem se in nubem induerint eiusque tenuis-
simam quamque partem coeperint dividere atque dis-
rumpere idque crebrius facere et vehementius, tum et
fulgores et tonitrua existere; si autem nubium con-
flictu ardor expressus se emiserit, id esse fulmen.
Quod igitur vi naturae, nulla constantia, nullo rato
tempore videmus effici, ex eo significationem rerum
consequentium quaerimus? Scilicet, si ista Iuppiter
significaret, tam multa frustra fulmina emitteret! Quid 45
enim proficit, cum in medium mare fulmen iecit?
quid, cum in altissimos montis, quod plerumque fit?
quid, cum in desertas solitudines? quid, cum in ea-

rum gentium oras, in quibus haec ne observantur quidem?

20 At inventum est caput in Tiberi. Quasi ego artem aliquam istorum esse negem! divinationem nego. Caeli enim distributio, quam ante dixi, et certarum rerum notatio docet, unde fulmen venerit, quo concesserit; quid significet autem, nulla ratio docet. Sed urges me meis versibus:

> Nam pater altitonans stellanti nixus Olympo
> Ipse suos quondam tumulos ac templa petivit
> Et Capitolinis iniecit sedibus ignis.

Tum statua Nattae, tum simulacra deorum Romulusque et Remus cum altrice belua vi fulminis icti conciderunt, deque his rebus haruspicum extiterunt re-
46 sponsa verissuma. Mirabile autem illud, quod eo ipso tempore, quo fieret indicium coniurationis in senatu, signum Iovis biennio post, quam erat locatum, in Capitolio conlocabatur. — Tu igitur animum induces (sic enim mecum agebas) causam istam et contra facta tua et contra scripta defendere? — Frater es; eo vereor. Verum quid tibi hic tandem nocet? resne, quae talis est, an ego, qui verum explicari volo? Itaque nihil contra dico, a te rationem totius haruspicinae peto. Sed te mirificam in latebram coniecisti; quod enim intellegeres fore ut premerere, cum ex te causas unius cuiusque divinationis exquirerem, multa verba fecisti te, cum res videres, rationem causamque non quaerere; quid fieret, non cur fieret, ad rem pertinere. Quasi ego aut fieri concederem aut esset phi-
47 losophi causam, cur quidque fieret, non quaerere! Et eo quidem loco et Prognostica nostra pronuntiabas et genera herbarum, scammoniam aristolochiamque radicem, quarum causam ignorares, vim et effectum vi-
21 deres. Dissimile totum; nam et prognosticorum causas persecuti sunt et Boëthus Stoicus, qui est a te nominatus, et noster etiam Posidonius, et, si causae non reperiantur istarum rerum, res tamen ipsae ob-

servari animadvertique potuerunt. Nattae vero statua aut aera legum de caelo tacta quid habent observatum ac vetustum? Pinarii Nattae nobiles; a nobilitate igitur periculum. Hoc tam callide Iuppiter *ex*cogitavit! Romulus lactens fulmine ictus; urbi igitur periculum ostenditur, ei quam ille condidit. Quam scite per notas nos certiores facit Iuppiter! At eodem tempore signum Iovis conlocabatur, quo coniuratio indicabatur. Et tu scilicet mavis numine deorum id factum quam casu arbitrari, et redemptor, qui columnam illam de Cotta et de Torquato conduxerat faciendam, non inertia aut inopia tardior fuit, sed a deis inmortalibus ad istam horam reservatus est. Non equidem 48
plane despero ista esse vera, sed nescio et discere a te volo. Nam cum mihi quaedam casu viderentur sic evenire, ut praedicta essent a divinantibus, dixisti multa de casu, ut Venerium iaci posse casu quattuor talis iactis, sed quadringentis centum Venerios non posse casu consistere. Primum nescio, cur non possint, sed non pugno; abundas enim similibus. Habes et respersionem pigmentorum et rostrum suis et alia permulta. Idem Carneadem fingere dicis de capite Panisci; quasi non potuerit id evenire casu et non in omni marmore necesse sit inesse vel Praxitelia capita! Illa enim ipsa efficiuntur detractione, neque quicquam illuc adfertur a Praxitele; sed cum multa sunt detracta et ad liniamenta oris perventum est, tum intellegas illud, quod iam expolitum sit, intus fuisse. Potest igitur 49
tale aliquid etiam sua sponte in lapicidinis Chiorum extitisse. Sed sit hoc fictum; quid? in nubibus numquam animadvertisti leonis formam aut hippocentauri? Potest igitur, quod modo negabas, veritatem casus imitari.

Sed quoniam de extis et de fulgoribus satis est 22
disputatum, ostenta restant, ut tota haruspicina sit pertractata. Mulae partus prolatus est a te. Res mirabilis, propterea quia non saepe fit; sed si fieri non

potuisset, facta non esset. Atque hoc contra omnia ostenta valeat, numquam, quod fieri non potuerit, esse factum; sin potuerit, non esse mirandum. Causarum enim ignoratio in re nova mirationem facit; eadem ignoratio si in rebus usitatis est, non miramur. Nam qui mulam peperisse miratur, is, quo modo equa pariat, aut omnino quae natura partum animantis faciat, ignorat. Sed quod crebro videt, non miratur, etiamsi, cur fiat, nescit; quod ante non vidit, id si evenit, ostentum esse censet. Utrum igitur cum concepit
50 mula an cum peperit, ostentum est? conceptio contra naturam fortasse, sed partus prope necessarius.

23 Sed quid plura? ortum videamus haruspicinae; sic facillume, quid habeat auctoritatis, iudicabimus. Tages quidam dicitur in agro Tarquiniensi, cum terra araretur et sulcus altius esset impressus, extitisse repente et eum adfatus esse, qui arabat. Is autem Tages, ut in libris est Etruscorum, puerili specie dicitur visus, sed senili fuisse prudentia. Eius adspectu cum obstipuisset bubulcus clamoremque maiorem cum admiratione edidisset, concursum esse factum, totamque brevi tempore in eum locum Etruriam convenisse; tum illum plura locutum multis audientibus, qui omnia verba eius exceperint litterisque mandarint; omnem autem orationem fuisse eam, qua haruspicinae disciplina contineretur; eam postea crevisse rebus novis cognoscendis et ad eadem illa principia referendis. Haec accepimus ab ipsis, haec scripta conservant, hunc fontem
51 habent disciplinae. Num ergo opus est ad haec refellenda Carneade? num Epicuro? estne quisquam ita desipiens, qui credat exaratum esse, deum dicam an hominem? Si deum, cur se contra naturam in terram abdiderat, ut patefactus aratro lucem aspiceret? quid? idem nonne poterat deus hominibus disciplinam superiore e loco tradere? Si autem homo ille Tages fuit, quonam modo potuit terra oppressus vivere? unde porro illa potuit, quae docebat alios, ipse didi-

cisse? Sed ego insipientior quam illi ipsi, qui ista credunt, qui quidem contra eos tam diu disputem.

Vetus autem illud Catonis admodum scitum est, 24
qui mirari se aiebat, quod non rideret haruspex, haruspicem cum vidisset. Quota enim quaeque res eve- 52
nit praedicta ab istis? aut, si evenit quippiam, quid adferri potest, cur non casu id evenerit? Rex Prusias, cum Hannibali apud eum exsulanti depugnari placeret, negabat se audere, quod exta prohiberent. 'Ain tu?' inquit, 'carunculae vitulinae mavis quam imperatori veteri credere?' Quid? ipse Caesar cum a summo haruspice moneretur, ne in Africam ante brumam transmitteret, nonne transmisit? quod ni fecisset, uno in loco omnes adversariorum copiae convenissent. Quid ego haruspicum responsa commemorem (possum equidem innumerabilia), quae aut nullos habuerint exitus aut contrarios? Hoc civili bello, 53
di inmortales! quam multa luserunt! quae nobis in Graeciam Roma responsa haruspicum missa sunt! quae dicta Pompéio! etenim ille admodum extis et ostentis movebatur. Non lubet commemorare, nec vero necesse est, tibi praesertim, qui interfuisti; vides tamen omnia fere contra, ac dicta sint, evenisse. Sed haec hactenus; nunc ad ostenta veniamus.

Multa me consule a me ipso scripta recitasti, multa 25 54
ante Marsicum bellum a Sisenna collecta attulisti, multa ante Lacedaemoniorum malam pugnam in Leuctricis a Callisthene commemorata dixisti; de quibus dicam equidem singulis, quoad videbitur; sed dicendum etiam est de universis. Quae est enim ista a deis profecta significatio et quasi denuntiatio calamitatum? quid autem volunt di inmortales primum ea significantes, quae sine interpretibus non possimus intellegere, deinde ea, quae cavere nequeamus? At hoc ne homines quidem probi faciunt, ut amicis inpendentis calamitates praedicant, quas illi effugere nullo modo possint, ut medici, quamquam intellegunt

saepe, tamen numquam aegris dicunt illo morbo eos esse morituros; omnis enim praedictio mali tum pro-
55 batur, cum ad praedictionem cautio adiungitur. Quid igitur aut ostenta aut eorum interpretes vel Lacedaemonios olim vel nuper nostros adiuverunt? quae si signa deorum putanda sunt, cur tam obscura fuerunt? si enim, ut intellegeremus, quid esset eventurum, aperte declarari oportebat, aut ne occulte quidem, si ea sciri nolebant.

26 Iam vero coniectura omnis, in qua nititur divinatio, ingeniis hominum in multas aut diversas aut etiam contrarias partis saepe diducitur. Ut enim in causis iudicialibus alia coniectura est accusatoris, alia defensoris et tamen utriusque credibilis, sic in omnibus iis rebus, quae coniectura investigari videntur, anceps reperitur oratio. Quas autem res tum natura, tum casus adfert, non numquam etiam errorem creat similitudo, magna stultitia est earum rerum deos facere effecto-
56 res, causas rerum non quaerere. Tu vates Boeotios credis Lebadiae vidisse ex gallorum gallinaceorum cantu victoriam esse Thebanorum, quia galli victi silere solerent, canere victores. Hoc igitur per gallinas Iuppiter tantae civitati signum dabat? An illae aves, nisi cum vicerunt, canere non solent? At tum canebant nec vicerant. Id enim est, inquies, ostentum. Magnum vero! quasi pisces, non galli cecinerint! Quod autem est tempus, quo illi non cantent, vel nocturnum vel diurnum? Quodsi victores alacritate et quasi laetitia ad canendum excitantur, potuit accidisse alia
57 quoque laetitia, qua ad cantum moverentur. Democritus quidem optumis verbis causam explicat, cur ante lucem galli canant; depulso enim de pectore et in omne corpus diviso et mitificato cibo cantus edere quiete satiatos; qui quidem 'silentio noctis', ut ait Ennius,

. . . . favent faucíbus russis
Cantú plausuque premúnt alas.

Cum igitur hoc animal tam sit canorum sua sponte, quid in mentem venit Callistheni dicere deos gallis signum dedisse cantandi, cum id vel natura vel casus efficere potuisset?

Sanguine pluisse senatui nuntiatum est, Atratum 27 58 etiam fluvium fluxisse sanguine, deorum sudasse simulacra. Num censes his nuntiis Thalen aut Anaxagoran aut quemquam physicum crediturum fuisse? nec enim sanguis nec sudor nisi e corpore. Sed et decoloratio quaedam ex aliqua contagione terrena maxume potest sanguini similis esse, et umor adlapsus extrinsecus, ut in tectoriis videmus austro, sudorem videtur imitari. Atque haec in bello plura et maiora videntur timentibus, eadem non tam animadvertuntur in pace; accedit illud etiam, quod in metu et periculo cum creduntur facilius, tum finguntur inpunius. Nos 59 autem ita leves atque inconsiderati sumus, ut, si mures corroserint aliquid, quorum est opus hoc unum, monstrum putemus? Ante vero Marsicum bellum quod clipeos Lanuvii, ut a te dictum est, mures rosissent, maxumum id portentum haruspices esse dixerunt; quasi vero quicquam intersit, mures diem noctem aliquid rodentes scuta an cribra corroserint! Nam si ista sequimur, quod Platonis Politian nuper apud me mures corroserunt, de re publica debui pertimescere, aut, si Epicuri de voluptate liber rosus esset, putarem annonam in macello cariorem fore.

An vero illa nos terrent, si quando aliqua porten- 28 60 tosa aut ex pecude aut ex homine nata dicuntur? quorum omnium, ne sim longior, una ratio est. Quicquid enim oritur, qualecumque est, causam habeat a natura necesse est, ut, etiamsi praeter consuetudinem extiterit, praeter naturam tamen non possit existere. Causam igitur investigato in re nova atque admirabili, si poteris; si nullam reperies, illud tamen exploratum habeto, nihil fieri potuisse sine causa, eumque terrorem, quem tibi rei novitas attulerit, naturae

ratione depellito. Ita te nec terrae fremitus nec caeli discessus nec lapideus aut sanguineus imber nec tra-
61 iectio stellae nec faces visae terrebunt. Quorum omnium causas si a Chrysippo quaeram, ipse ille divinationis auctor numquam illa dicet facta fortuito naturalemque rationem omnium reddet; nihil enim fieri sine causa potest; nec quicquam fit, quod fieri non potest; nec, si id factum est, quod potuit fieri, portentum debet videri; nulla igitur portenta sunt. Nam si, quod raro fit, id portentum putandum est, sapientem esse portentum est; saepius enim mulam peperisse arbitror quam sapientem fuisse. Illa igitur ratio concluditur: nec id, quod non potuerit fieri, factum umquam esse, nec, quod potuerit, id portentum
62 esse; ita omnino nullum esse portentum. Quod etiam coniector quidam et interpres portentorum non inscite respondisse dicitur ei, qui quondam ad eum rettulisset quasi ostentum, quod anguis domi vectem circumiectus fuisset: 'Tum esset', inquit, 'ostentum, si anguem vectis circumplicavisset.' Hoc ille responso satis aperte declaravit nihil habendum esse, quod fieri posset, ostentum.

29 C. Gracchus ad M. Pomponium scripsit duobus anguibus domi conprehensis haruspices a patre convocatos. Qui magis anguibus quam lacertis, quam muribus? Quia sunt haec cotidiana, angues non item; quasi vero referat, quod fieri potest, quam id saepe fiat. Ego tamen miror, si emissio feminae anguis mortem adferebat Ti. Graccho, emissio autem maris anguis erat mortifera Corneliae, cur alteram utram emiserit; nihil enim scribit respondisse haruspices, si neuter anguis emissus esset, quid esset futurum. At mors insecuta Gracchum est. Causa quidem, credo, aliqua morbi gravioris, non emissione serpentis; neque enim tanta est infelicitas haruspicum, ut ne casu quidem umquam fiat, quod futurum illi esse dixerint.
30
63 Nam illud mirarer, si crederem, quod apud Homerum

Calchantem dixisti ex passerum numero belli Troiani annos auguratum; de cuius coniectura sic apud Homerum, ut nos otiosi convertimus, loquitur Agamemnon:

Ferte, viri, et duros animo tolerate labores,
Auguris ut nostri Calchantis fata queamus
Scire ratosne habeant an vanos pectoris orsus.
Namque omnes memori portentum mente retentant,
Qui non funestis liquerunt lumina fatis.
Argolicis primum ut vestita est classibus Aulis,
Quae Priamo cladem et Troiae pestemque ferebant,
Nos circum latices gelidos fumantibus aris
Aurigeris divom placantes numina tauris
Sub platano umbrifera, fons unde emanat aquaï,
Vidimus inmani specie tortuque draconem
Terribilem, Iovis ut pulsu penetraret ab ara;
Qui platani in ramo foliorum tegmine saeptos
Corripuit pullos; quos cum consumeret octo,
Nona super tremulo genetrix clangore volabat;
Cui ferus inmani laniavit viscera morsu.
Hunc, ubi tam teneros volucris matremque peremit, 64
Qui luci ediderat, genitor Saturnius idem
Abdidit et duro formavit tegmine saxi.
Nos autem timidi stantes mirabile monstrum
Vidimus in mediis divom versarier aris.
Tum Calchas haec est fidenti voce locutus:
'Quidnam torpentes subito obstipuistis, Achivi?
Nobis haec portenta deum dedit ipse creator
Tarda et sera nimis, sed fama ac laude perenni.

Nam quot avis taetro mactatas dente videtis,
Tot nos ad Troiam belli exanclabimus annos;
Quae decumo cadet et poena satiabit Achivos'.
Edidit haec Calchas; quae iam matura videtis.

65 Quae tandem ista auguratio est ex passeribus annorum potius quam aut mensuum aut dierum? Cur autem de passerculis coniecturam facit, in quibus nullum erat monstrum, de dracone silet, qui, id quod fieri non potuit, lapideus dicitur factus? postremo quid simile habet passer annis? Nam de angue illo, qui Sullae apparuit immolanti, utrumque memini, et Sullam, cum in expeditionem educturus esset, immolavisse, et anguem ab ara extitisse, eoque die rem praeclare esse gestam non haruspicis consilio, sed imperatoris.

31 66 Atque haec ostentorum genera mirabile nihil habent; quae cum facta sunt, tum ad coniecturam aliqua interpretatione revocantur, ut illa tritici grana in os pueri Midae congesta aut apes, quas dixisti in labris Platonis consedisse pueri, non tam mirabilia sint quam coniecta belle; quae tamen vel ipsa falsa esse vel ea, quae praedicta sunt, fortuito cecidisse potuerunt. De ipso Roscio potest illud quidem esse falsum, ut circumligatus fuerit angui, sed ut in cunis fuerit anguis, non tam est mirum, in Solonio praesertim, ubi ad focum angues nundinari solent. Nam quod haruspices responderint nihil illo clarius, nihil nobilius fore, miror deos immortales histrioni futuro
67 claritatem ostendisse, nullam ostendisse Africano. Atque etiam a te Flaminiana ostenta collecta sunt: quod ipse et equus eius repente conciderit; non sane mirabile hoc quidem! quod evelli primi hastati signum non potuerit; timide fortasse signifer evellebat, quod fidenter infixerat. Nam Dionysii equus quid attulit admirationis, quod emersit e flumine quodque habuit apes in iuba? Sed quia brevi tempore regnare coepit, quod acciderat casu, vim habuit ostenti. At La-

cedaemoniis in Herculis fano arma sonuerunt, eiusdemque dei Thebis valvae clausae subito se aperuerunt, eaque scuta, quae fuerant sublime fixa, sunt humi inventa. Horum cum fieri nihil potuerit sine aliquo motu, quid est, cur divinitus ea potius quam casu facta esse dicamus? At in Lysandri statuae 32 68
capite Delphis extitit corona ex asperis herbis, et quidem subita. Itane? censes ante coronam herbae extitisse, quam conceptum esse semen? herbam autem asperam credo avium congestu, non humano satu; iam, quicquid in capite est, id coronae simile videri potest. Nam quod eodem tempore stellas aureas Castoris et Pollucis Delphis positas decidisse, neque eas usquam repertas esse dixisti, furum id magis factum quam deorum videtur. Simiae vero Dodonaeae impro- 69
bitatem historiis Graecis mandatam esse demiror. Quid minus mirum quam illam monstruosissumam bestiam urnam evertisse, sortes dissupavisse? Et negant historici Lacedaemoniis ullum ostentum hoc tristius accidisse! Nam illa praedicta Veientium, si lacus Albanus redundasset isque in mare fluxisset, Romam perituram; si repressus esset, Veios . . . . ita aqua Albana deducta ad utilitatem agri suburbani, non ad arcem urbemque retinendam. At paulo post audita vox est monentis, ut providerent, ne a Gallis Roma caperetur; ex eo Aio Loquenti aram in nova via consecratam. Quid ergo? Aius iste Loquens, cum eum nemo norat, et aiebat et loquebatur *et* ex eo nomen invenit; posteaquam et sedem et aram et nomen invenit, obmutuit? Quod idem dici de Moneta potest; a qua praeterquam de sue plena quid umquam moniti sumus?

Satis multa de ostentis; auspicia restant et sortes 33 70
eae, quae ducuntur, non illae, quae vaticinatione funduntur, quae oracla verius dicimus; de quibus tum dicemus, cum ad naturalem divinationem venerimus. Restat etiam de Chaldaeis; sed primum auspicia vi-

deamus. Difficilis auguri locus ad contra dicendum. Marso fortasse, sed Romano facillumus. Non enim sumus ii nos augures, qui avium reliquorumve signorum observatione futura dicamus. Et tamen credo Romulum, qui urbem auspicato condidit, habuisse opinionem esse in providendis rebus augurandi scientiam (errabat enim multis in rebus antiquitas), quam vel usu iam vel doctrina vel vetustate immutatam videmus; retinetur autem et ad opinionem vulgi et ad magnas utilitates rei publicae mos, religio, disciplina,
71 ius augurium, collegii auctoritas. Nec vero non omni supplicio digni P. Claudius L. Iunius consules, qui contra auspicia navigaverunt; parendum enim religioni fuit nec patrius mos tam contumaciter repudiandus. Iure igitur alter populi iudicio damnatus est, alter mortem sibi ipse conscivit. Flaminius non paruit auspiciis, itaque periit cum exercitu. At anno post Paulus paruit; num minus cecidit in Cannensi pugna cum exercitu? Etenim, ut sint auspicia, quae nulla sunt, haec certe, quibus utimur, sive tripudio sive de caelo, simulacra
34 sunt auspiciorum, auspicia nullo modo. Q. FABI, TE MIHI IN AUSPICIO ESSE VOLO; respondet: AUDIVI. Hic apud maiores nostros adhibebatur peritus, nunc quilubet. Peritum autem esse necesse est eum, qui, silentium quid sit, intellegat; id enim silentium dici-
72 mus in auspiciis, quod omni vitio caret. Hoc intellegere perfecti auguris est; illi autem, qui in auspicium adhibetur, cum ita imperavit is, qui auspicatur: DICITO, *SI* SILENTIUM ESSE VIDEBITUR, nec suspicit nec circumspicit; statim respondet silentium esse videri. Tum ille: DICITO, SI PASCENTUR. — PASCUNTUR. — Quae aves? aut ubi? Attulit, inquit, in cavea pullos is, qui ex eo ipso nominatur pullarius. Haec sunt igitur aves internuntiae Iovis! quae pascantur necne, quid refert? Nihil ad auspicia; sed quia, cum pascuntur, necesse est aliquid ex ore cadere et terram pavire (terripavium primo, post terripudium dictum est;

hoc quidem iam tripudium dicitur) — cum igitur offa cecidit ex ore pulli, tum auspicanti tripudium solistimum nuntiatur. Ergo hoc auspicium divini quicquam 35 73 habere potest, quod tam sit coactum et expressum? Quo antiquissumos augures non esse usos argumento est, quod decretum collegii vetus habemus omnem avem tripudium facere posse. Tum igitur esset auspicium (si modo esset ei liberum) se ostendisse; tum avis illa videri posset interpres et satelles Iovis; nunc vero inclusa in cavea et fame enecta si in offam pultis invadit, et si aliquid ex eius ore cecidit, hoc tu auspicium aut hoc modo Romulum auspicari solitum putas? Iam de caelo servare non ipsos censes solitos, qui 74 auspicabantur? Nunc imperant pullario; ille renuntiat. Fulmen sinistrum auspicium optumum habemus ad omnis res praeterquam ad comitia; quod quidem institutum rei publicae causa est, ut comitiorum vel in iudiciis populi vel in iure legum vel in creandis magistratibus principes civitatis essent interpretes. At Ti. Gracchi litteris Scipio et Figulus consules, cum augures iudicassent eos vitio creatos esse, magistratu se abdicaverunt. Quis negat augurum disciplinam esse? divinationem nego. At haruspices divini; quos cum Ti. Gracchus propter mortem repentinam eius, qui in praerogativa referenda subito concidisset, in senatum introduxisset, non iustum rogatorem fuisse dixerunt. Primum vide, ne in eum dixerint, qui rogator centu- 75 riae fuisset; is enim erat mortuus; id autem sine divinatione coniectura poterant dicere. Deinde fortasse casu, qui nullo modo est ex hoc genere tollendus. Quid enim scire Etrusci haruspices aut de tabernaculo recte capto aut de pomerii iure potuerunt? Equidem adsentior C. Marcello potius quam App. Claudio, qui ambo mei collegae fuerunt, existimoque ius augurum, etsi divinationis opinione principio constitutum sit, tamen postea rei publicae causa conservatum ac retentum.

36 76 Sed de hoc loco plura in aliis, nunc hactenus.
Externa enim auguria, quae sunt non tam artificiosa
quam superstitiosa, videamus. Omnibus fere avibus
utuntur, nos admodum paucis; alia illis sinistra sunt,
alia nostris. Solebat ex me Deiotarus percontari no-
stri augurii disciplinam, ego ex illo sui. Di immor-
tales! quantum differebat! ut quaedam essent etiam
contraria. Atque ille iis semper utebatur, nos, nisi
dum a populo auspicia accepta habemus, quam mul-
tum iis utimur? Bellicam rem administrari maiores
nostri nisi auspicato noluerunt; quam multi anni sunt,
cum bella a proconsulibus et a propraetoribus admi-
77 nistrantur, qui auspicia non habent! Itaque nec am-
nis transeunt auspicato nec tripudio auspicantur. Ubi
ergo avium divinatio? quae, quoniam ab iis, qui au-
spicia nulla habent, bella administrantur, ad urbanas
res retenta videtur, a bellicis esse sublata. Nam ex
acuminibus quidem, quod totum auspicium militare
est, iam M. Marcellus ille quinquiens consul totum
omisit, idem imperator, idem augur optumus. Et qui-
dem ille dicebat, si quando rem agere vellet, ne im-
pediretur auspiciis, lectica operta facere iter se solere.
Huic simile est, quod nos augures praecipimus, ne
iuges auspicium obveniat, ut iumenta iubeant diiungere.
78 Quid est aliud nolle moneri a Iove nisi efficere, ut
aut ne fieri possit auspicium aut, si fiat, videri?

37 Nam illud admodum ridiculum, quod negas Deio-
tarum auspiciorum, quae sibi ad Pompeium profici-
scenti facta sint, paenitere, quod fidem secutus ami-
citiamque populi Romani functus sit officio; antiquio-
rem enim sibi fuisse laudem et gloriam quam re-
gnum et possessiones suas. Credo equidem, sed hoc
nihil ad auspicia; nec enim ei cornix canere potuit
recte eum facere, quod populi Romani libertatem
defendere pararet; ipse hoc sentiebat, sicuti sensit.
79 Aves eventus significant aut adversos aut secundos;
virtutis auspiciis video esse usum Deiotarum, quae

vetat spectare fortunam, dum praestetur fides. Aves vero *si* prosperos eventus ostenderunt, certe fefellerunt. Fugit e proelio cum Pompeio; grave tempus! Discessit ab eo; luctuosa res! Caesarem eodem tempore hostem et hospitem vidit; quid hoc tristius? Is cum ei Trocmorum tetrarchian eripuisset et adseculae suo Pergameno nescio cui dedisset eidemque detraxisset Armeniam a senatu datam, cumque ab eo magnificentissumo hospitio acceptus esset, spoliatum reliquit et hospitem et regem. Sed labor longius; ad propositum revertar. Si eventa quaerimus, quae exquiruntur avibus, nullo modo prospera Deiotaro; sin officia, a virtute ipsius, non ab auspiciis petita sunt. Omitte igitur lituum Romuli, quem in 38
80
maximo incendio negas potuisse comburi; contemne cotem Atti Navii. Nihil debet esse in philosophia commenticiis fabellis loci; illud erat philosophi potius, totius augurii primum naturam ipsam videre, deinde inventionem, deinde constantiam. Quae est igitur natura, quae volucris huc et illuc passim vagantis efficiat ut significent aliquid et tum vetent agere, tum iubeant aut cantu aut volatu? cur autem aliis a laeva, aliis a dextra datum est avibus ut ratum auspicium facere possint? Quo modo autem haec aut quando aut a quibus inventa dicemus? Etrusci tamen habent exaratum puerum auctorem disciplinae suae; nos quem? Attumne Navium? At aliquot annis antiquior Romulus et Remus, ambo augures, ut accepimus. An Pisidarum aut Cilicum aut Phrygum ista inventa dicemus? Placet igitur humanitatis expertis habere divinitatis auctores?

39
At omnes reges, populi, nationes utuntur auspiciis. 81
Quasi vero quicquam sit tam valde quam nihil sapere vulgare, aut quasi tibi ipsi in iudicando placeat multitudo! Quotus quisque est, qui voluptatem neget esse bonum? plerique etiam summum bonum dicunt. Num igitur eorum frequentia Stoici de sententia deterren-

tur? aut num plerisque in rebus sequitur eorum auc-
toritatem multitudo? Quid mirum igitur, si in au-
spiciis et in omni divinatione inbecilli animi super-
stitiosa ista concipiant, verum dispicere non possint?
82 Quae autem est inter augures conveniens et coniuncta
constantia? Ad nostri augurii consuetudinem dixit
Ennius:

Tum tonuit laevum bene tempestate serena.

At Homericus Aiax apud Achillem querens de fero-
citate Troianorum nescio quid hoc modo nuntiat:

Prospera Iuppiter his dextris fulgoribus edit.

Ita nobis sinistra videntur, Graiis et barbaris dextra me-
liora. Quamquam haud ignoro, quae bona sint, sinistra
nos dicere, etiamsi dextra sint; sed certe nostri sini-
strum nominaverunt externique dextrum, quia plerum-
83 que id melius videbatur. Haec quanta dissensio est!
Quid? quod aliis avibus utuntur, aliis signis, aliter
observant, alia respondent, non necesse est fateri
partim horum errore susceptum esse, partim super-
stitione, multa fallendo?

40 Atque his superstitionibus non dubitasti etiam omina
adiungere. Aemilia Paulo Persam perisse, quod pater
omen accepit; Caecilia se sororis filiae sedes suas
tradere. Iam illa: Favete linguis et praeroga-
tivam, omen comitiorum. Hoc est ipsum esse con-
tra se copiosum et disertum. Quando enim ista ob-
servans quieto et libero animo esse poteris, ut ad rem
gerendam non superstitionem habeas, sed rationem
ducem? Itane? si quis aliquid ex sua re atque ex
suo sermone dixerit et eius verbum aliquod apte ce-
ciderit ad id, quod ages aut cogitabis, ea res tibi aut
84 timorem adferet aut alacritatem? Cum M. Crassus
exercitum Brundisii inponeret, quidam in portu caricas
Cauno advectas vendens Cauneas clamitabat. Dica-
mus, si placet, monitum ab eo Crassum, caveret ne
iret; non fuisse periturum, si omini paruisset. Quae

si suscipiamus, pedis offensio nobis et abruptio corrigiae et sternumenta erunt observanda.

Sortes restant et Chaldaei, ut ad vates veniamus 41 85
et ad somnia. Dicendum igitur putas de sortibus? Quid enim sors est? Idem prope modum, quod micare, quod talos iacere, quod tesseras, quibus in rebus temeritas et casus, non ratio nec consilium valet. Tota res est inventa fallaciis aut ad quaestum aut ad superstitionem aut ad errorem. Atque ut in haruspicina fecimus, sic videamus, clarissumarum sortium quae tradatur inventio. Numerium Suffustium Praenestinorum monumenta declarant, honestum hominem et nobilem, somniis crebris, ad extremum etiam minacibus cum iuberetur certo in loco silicem caedere, perterritum visis irridentibus suis civibus id agere coepisse; itaque perfracto saxo sortis erupisse in robore insculptas priscarum litterarum notis. Is est hodie locus saeptus religiose propter Iovis pueri, qui lactens cum Iunone Fortunae in gremio sedens mammam adpetens castissime colitur a matribus. Eodemque tempore in 86
eo loco, ubi Fortunae nunc est aedes, mel ex olea fluxisse dicunt, haruspicesque dixisse summa nobilitate illas sortis futuras, eorumque iussu ex illa olea arcam esse factam, eoque conditas sortis, quae hodie Fortunae monitu tolluntur. Quid igitur in his potest esse certi, quae Fortunae monitu pueri manu miscentur atque ducuntur? quo modo autem istae positae in illo loco? quis robur illud cecidit, dolavit, inscripsit? Nihil est, inquiunt, quod deus efficere non possit. Utinam sapientis Stoicos effecisset, ne omnia cum superstitiosa sollicitudine et miseria crederent! Sed hoc quidem genus divinationis vita iam communis explosit; fani pulchritudo et vetustas Praenestinarum etiam nunc retinet sortium nomen, atque id in volgus. Quis enim 87
magistratus aut quis vir inlustrior utitur sortibus? ceteris vero in locis sortes plane refrixerunt. Quod Carneadem Clitomachus scribit dicere solitum, nus-

quam se fortunatiorem quam Praeneste vidisse Fortunam. Ergo hoc divinationis genus omittamus.

42 Ad Chaldaeorum monstra veniamus; de quibus Eudoxus, Platonis auditor, in astrologia iudicio doctissimorum hominum facile princeps, sic opinatur, id quod scriptum reliquit, Chaldaeis in praedictione et in notatione cuiusque vitae ex natali die minime esse
88 credendum. Nominat etiam Panaetius, qui unus e Stoicis astrologorum praedicta reiecit, Anchialum et Cassandrum, summos astrologos illius aetatis, qua erat ipse, cum in ceteris astrologiae partibus excellerent, hoc praedictionis genere non usos. Scylax Halicarnassius, familiaris Panaetii, excellens in astrologia idemque in regenda sua civitate princeps, totum hoc
89 Chaldaicum praedicendi genus repudiavit. Sed ut ratione utamur omissis testibus, sic isti disputant, qui haec Chaldaeorum natalicia praedicta defendunt: Vim quandam esse aiunt signifero in orbe, qui Graece ζωδιακός dicitur, talem, ut eius orbis una quaeque pars alia alio modo moveat inmutetque caelum, perinde ut quaeque stellae in his finitumisque partibus sint quoque tempore, eamque vim varie moveri ab iis sideribus, quae vocantur errantia; cum autem in eam ipsam partem orbis venerint, in qua sit ortus eius, qui nascatur, aut in eam, quae coniunctum aliquid habeat aut consentiens, ea triangula illi et quadrata nominant. Etenim cum † tempore anni tempestatumque caeli conversiones commutationesque tantae fiant accessu stellarum et recessu, cumque ea vi solis efficiantur, quae videmus, non veri simile solum, sed etiam verum esse censent perinde, utcumque temperatus sit aër, ita pueros orientis animari atque formari, ex eoque ingenia, mores, animum, corpus, actionem vitae,
43
90 casus cuiusque eventusque fingi. O delirationem incredibilem! non enim omnis error stultitia dicenda est. Quibus etiam Diogenes Stoicus concedit aliquid, ut praedicere possint dumtaxat, qualis quisque natura

et ad quam quisque maxume rem aptus futurus sit;
cetera, quae profiteantur, negat ullo modo posse sciri;
etenim geminorum formas esse similis, vitam atque
fortunam plerumque disparem. Procles et Eurysthe-
nes, Lacedaemoniorum reges, gemini fratres fuerunt.
At ii nec totidem annos vixerunt; anno enim Procli 91
vita brevior fuit, multumque is fratri rerum gestarum
gloria praestitit. At ego id ipsum, quod vir optumus,
Diogenes, Chaldaeis quasi quadam praevaricatione con-
cedit, nego posse intellegi. Etenim cum, ut ipsi di-
cunt, ortus nascentium luna moderetur, eaque ani-
madvertant et notent sidera natalicia Chaldaei, quae-
cumque lunae iuncta videantur, oculorum fallacissimo
sensu iudicant ea, quae ratione atque animo videre
debebant. Docet enim ratio mathematicorum, quam
istis notam esse oportebat, quanta humilitate luna
feratur terram paene contingens, quantum absit a
proxuma Mercurii stella, multo autem longius a Ve-
neris, deinde alio intervallo distet a sole, cuius lumine
conlustrari putatur; reliqua vero tria intervalla infinita
et inmensa, a sole ad Martis, inde ad Iovis, ab eo ad
Saturni stellam, inde ad caelum ipsum, quod extre-
mum atque ultumum mundi est. Quae potest igitur 92
contagio ex infinito paene intervallo pertinere ad lu-
nam vel potius ad terram?

Quid? cum dicunt, id quod iis dicere necesse est, 44
omnis omnium ortus, quicumque gignantur in omni
terra, quae incolatur, eosdem esse, eademque omnibus,
qui eodem statu caeli et stellarum nati sint, accidere
necesse esse, nonne eius modi sunt, ut ne caeli qui-
dem naturam interpretes istos caeli nosse appareat?
Cum enim illi orbes, qui caelum quasi medium divi-
dunt et aspectum nostrum definiunt, qui a Graecis
ὁρίζοντες nominantur, a nobis finientes rectissume
nominari possunt, varietatem maxumam habeant alii-
que in aliis locis sint, necesse est ortus occasusque
siderum non fieri eodem tempore apud omnis. Quodsi 93

eorum vi caelum modo hoc, modo illo modo temperatur, qui potest eadem vis esse nascentium, cum caeli tanta sit dissimilitudo? In his locis, quae nos incolimus, post solstitium Canicula exoritur, et quidem aliquot diebus, at apud Troglodytas, ut scribitur, ante solstitium, ut, si iam concedamus aliquid vim caelestem ad eos, qui in terra gignuntur, pertinere, confitendum sit illis eos, qui nascuntur eodem tempore, posse in dissimilis incidere naturas propter caeli dissimilitudinem; quod minime illis placet; volunt enim illi omnis eodem tempore ortos, qui ubique sint nati,
45 94 eadem condicione nasci. Sed quae tanta dementia est, ut in maxumis motibus mutationibusque caeli nihil intersit, qui ventus, qui imber, quae tempestas ubique sit? quarum rerum in proxumis locis tantae dissimilitudines saepe sunt, ut alia Tusculi, alia Romae eveniat saepe tempestas; quod, qui navigant, maxume animadvertunt, cum in flectendis promunturiis ventorum mutationes maxumas saepe sentiunt. Haec igitur cum sit tum serenitas, tum perturbatio caeli, estne sanorum hominum hoc ad nascentium ortus pertinere non dicere [quod non certe pertinet], illud nescio quid tenue, quod sentiri nullo modo, intellegi autem vix potest, quae a luna ceterisque sideribus caeli temperatio fiat, dicere ad puerorum ortus pertinere? Quid? quod non intellegunt seminum vim, quae ad gignendum procreandumque plurimum valeat, funditus tolli, mediocris erroris est? Quis enim non videt et formas et mores et plerosque status ac motus effingere a parentibus liberos? quod non contingeret, si haec non vis et natura gignentium efficeret, sed temperatio lu-
95 nae caelique moderatio. Quid? quod uno et eodem temporis puncto nati dissimilis et naturas et vitas et casus habent, parumne declarat nihil ad agendam vitam nascendi tempus pertinere? nisi forte putamus neminem eodem tempore ipso et conceptum et natum, quo Africanum. Num quis igitur talis fuit?

Quid? illudne dubium est, quin multi, cum ita 46
nati essent, ut quaedam contra naturam depravata 96
haberent, restituerentur et corrigerentur ab natura. cum
se ipsa revocasset, aut arte atque medicina? ut, quo-
rum linguae sic inhaererent, ut loqui non possent,
eae scalpello resectae liberarentur. Multi etiam na-
turae vitium meditatione atque exercitatione sustule-
runt, ut Demosthenem scribit Phalereus, cum RHO
dicere nequiret, exercitatione fecisse, ut planissume
diceret. Quodsi haec astro ingenerata et tradita es-
sent, nulla res ea mutare posset. Quid? dissimilitudo
locorum nonne dissimilis hominum procreationes ha-
bet? quas quidem percurrere oratione facile est, quid
inter Indos et Persas, Aethiopas et Syros differat cor-
poribus, animis, ut incredibilis varietas dissimilitudo-
que sit. Ex quo intellegitur plus terrarum situs quam 97
lunae tactus ad nascendum valere. Nam quod aiunt
quadringenta septuaginta milia annorum in pericli-
tandis experiundisque pueris, quicumque essent nati,
Babylonios posuisse, fallunt; si enim esset factitatum,
non esset desitum; neminem autem habemus aucto-
rem, qui id aut fieri dicat aut factum sciat. Videsne 47
me non ea dicere, quae Carneades, sed ea, quae prin-
ceps Stoicorum Panaetius dixerit? Ego autem etiam
haec requiro: omnesne, qui Cannensi pugna ceciderint,
uno astro fuerint; exitus quidem omnium unus et
idem fuit. Quid? qui ingenio atque animo singulares,
num astro quoque uno? quod enim tempus, quo non
innumerabiles nascantur? at certe similis nemo Ho-
meri. Et, si ad rem pertinet, quo modo caelo adfecto 98
conpositisque sideribus quodque animal oriatur, valeat
id necesse est non in hominibus solum, verum in be-
stiis etiam; quo quid potest dici absurdius? L. qui-
dem Tarutius Firmanus, familiaris noster, in primis
Chaldaicis rationibus eruditus, urbis etiam nostrae
natalem diem repetebat ab iis Parilibus, quibus eam
a Romulo conditam accepimus, Romamque, in iugo

cum esset luna, natam esse dicebat nec eius fata ca-
99 nere dubitabat. O vim maxumam erroris! Etiamne
urbis natalis dies ad vim stellarum et lunae pertinebat? Fac in puero referre, ex qua adfectione caeli primum spiritum duxerit; num hoc in latere aut in caemento, ex quibus urbs effecta est, potuit valere? Sed quid plura? cotidie refelluntur. Quam multa ego Pompeio, quam multa Crasso, quam multa huic ipsi Caesari a Chaldaeis dicta memini, neminem eorum nisi senectute, nisi domi, nisi cum claritate esse moriturum! ut mihi permirum videatur quemquam exstare, qui etiam nunc credat iis, quorum praedicta cotidie videat re et eventis refelli.

48 100 Restant duo divinandi genera, quae habere dicimur a natura, non ab arte, vaticinandi et somniandi; de quibus, Quinte, inquam, si placet, disseramus. Mihi vero, inquit, placet; his enim, quae adhuc disputasti, prorsus adsentior, et, vere ut loquar, quamquam tua me oratio confirmavit, tamen etiam mea sponte nimis superstitiosam de divinatione Stoicorum sententiam iudicabam; haec me Peripateticorum ratio magis movebat et veteris Dicaearchi et eius, qui nunc floret, Cratippi, qui censent esse in mentibus hominum tamquam oraclum aliquod, ex quo futura praesentiant, si aut furore divino incitatus animus aut somno relaxatus solute moveatur ac libere. His de generibus quid sentias et quibus ea rationibus infirmes, audire sane velim.

49 101 Quae cum ille dixisset, tum ego rursus quasi ab alio principio sum exorsus dicere: Non ignoro, inquam, Quinte, te semper ita sensisse, ut de ceteris divinandi generibus dubitares, ista duo, furoris et somnii, quae a libera mente fluere viderentur, probares. Dicam igitur, de istis ipsis duobus generibus mihi quid videatur, si prius, et Stoicorum conclusio rationis et Cratippi nostri quid valeat, videro. Dixisti enim et Chrysippum et Diogenem et Antipatrum concludere

hoc modo: 'Si sunt di neque ante declarant hominibus, quae futura sint, aut non diligunt homines aut, quid eventurum sit, ignorant aut existumant nihil interesse hominum scire, quid sit futurum, aut non censent esse suae maiestatis praesignificare hominibus, quae sunt futura, aut ea ne ipsi quidem di significare possunt; at neque non diligunt nos (sunt enim benefici 102 generique hominum amici) neque ignorant ea, quae ab ipsis constituta et designata sunt; neque nostra nihil interest scire ea, quae futura sunt, (erimus enim cautiores, si sciemus) neque hoc alienum ducunt maiestate sua (nihil est enim beneficentia praestantius) neque non possunt futura praenoscere; non igitur di sunt nec significant nobis futura; sunt autem di; significant ergo; et non, si significant futura, nullas dant vias nobis ad significationum scientiam (frustra enim significarent) nec, si dant vias, non est divinatio; est igitur divinatio.' O acutos homines! quam paucis verbis con- 103 fectum negotium putant! ea sumunt ad concludendum, quorum iis nihil conceditur. Conclusio autem rationis ea probanda est, in qua ex rebus non dubiis id, quod dubitatur, efficitur.

Videsne Epicurum, quem hebetem et rudem dicere 50 solent Stoici, quem ad modum, quod in natura rerum omne esse dicimus, id infinitum esse concluserit? 'Quod finitum est', inquit, 'habet extremum.' Quis hoc non dederit? 'Quod autem habet extremum, id cernitur ex alio extrinsecus.' Hoc quoque est concedendum. 'At, quod omne est, id non cernitur ex alio extrinsecus.' Ne hoc quidem negari potest. 'Nihil igitur cum habeat extremum, infinitum sit necesse est.' Videsne, ut 104 ad rem dubiam *a* concessis rebus pervenerit? Hoc vos dialectici non facitis, nec solum ea non sumitis ad

concludendum, quae ab omnibus concedantur, sed ea sumitis, quibus concessis nihilo magis efficiatur, quod velitis. Primum enim hoc sumitis: 'Si sunt di, benefici in homines sunt.' Quis hoc vobis dabit? Epicurusne? qui negat quicquam deos nec alieni curare nec sui; an noster Ennius? qui magno plausu loquitur adsentiente populo:

Égo deum genus ésse semper díxi et dicam caélitum,
Séd eos non curáre opinor, quíd agat humanúm genus.

Et quidem, cur sic opinetur, rationem subicit; sed nihil est necesse dicere, quae sequuntur; tantum sat est intellegi, id sumere istos pro certo, quod dubium
51 controversumque sit. Sequitur porro, nihil deos
105 ignorare, quod omnia sint ab iis constituta. Hic vero quanta pugna est doctissumorum hominum negantium esse haec a dis inmortalibus constituta! At nostra interest scire ea, quae eventura sunt. Magnus Dicaearchi liber est nescire ea melius esse quam scire. Negant id esse alienum maiestate deorum. Scilicet casas omnium introspicere, ut videant, quid
106 cuique conducat. 'Neque non possunt futura praenoscere.' Negant posse ii, quibus non placet esse certum, quid futurum sit. Videsne igitur, quae dubia sint, ea sumi pro certis atque concessis? Deinde contorquent et ita concludunt: 'Non igitur et sunt di nec significant futura'; id enim iam perfectum arbitrantur. Deinde adsumunt: 'Sunt autem di', quod ipsum non ab omnibus conceditur. 'Significant ergo.' Ne id quidem sequitur; possunt enim non significare et tamen esse di. 'Nec, si significant, non dant vias aliquas ad scientiam significationis.' At id quoque potest, ut non dent homini, ipsi habeant; cur enim Tuscis potius quam Romanis darent? 'Nec, si dant vias, nulla est divinatio.' Fac dare deos, quod absurdum est; quid

refert, si accipere non possumus? Extremum *est*: 'Est
igitur divinatio.' Sit extremum, effectum tamen
non est; ex falsis enim, ut ab ipsis didicimus, verum
effici non potest. Iacet igitur tota conclusio.

Veniamus nunc ad optumum virum, familiarem 52 107
nostrum, Cratippum. 'Si sine oculis', inquit, 'non
potest exstare officium et munus oculorum, pos-
sunt autem aliquando oculi non fungi suo mu-
nere, qui vel semel ita est usus oculis, ut vera
cerneret, is habet sensum oculorum vera cer-
nentium. Item igitur, si sine divinatione non
potest officium et munus divinationis exstare,
potest autem, cum quis divinationem habeat,
errare aliquando nec vera cernere, satis est
ad confirmandam divinationem semel aliquid
ita esse divinatum, nihil ut fortuito cecidisse
videatur; sunt autem eius generis innumera-
bilia; esse igitur divinationem confitendum
est.' Festive et breviter; sed cum bis sumpsit, quod
voluit, etiamsi faciles nos ad concedendum habuerit,
id tamen, quod adsumit, concedi nullo modo potest.
'Si', inquit, 'aliquando oculi peccent, tamen, 108
quia recte aliquando viderunt, inest in iis vis
videndi; item, si quis semel aliquid in divina-
tione dispexerit, is, etiam cum peccet, tamen
existumandus sit habere vim divinandi.' Vide, 53
quaeso, Cratippe noster, quam sint ista similia; nam
mihi non videntur. Oculi enim vera cernentes utuntur
natura atque sensu, animi, si quando vel vaticinando
vel somniando vera viderunt, usi sunt fortuna atque
casu; nisi forte concessuros tibi existumas eos, qui
somnia pro somniis habent, si quando aliquod som-
nium verum evaserit, non id fortuito accidisse. Sed
demus tibi istas duas sumptiones (ea quae λήμματα
appellant dialectici, sed nos Latine loqui malumus),
adsumptio tamen (quam πρόσληψιν iidem vocant) non
dabitur. Adsumit autem Cratippus hoc modo: 'Sunt 109

autem innumerabiles praesensiones non fortuitae.' At ego dico nullam (vide, quanta sit controversia); iam adsumptione non concessa nulla conclusio est. At impudentes sumus, qui, cum tam perspicuum sit, non concedamus. Quid est perspicuum? 'Multa vera', inquit, 'evadere.' Quid, quod multo plura falsa? Nonne ipsa varietas, quae est propria fortunae, fortunam esse causam, non naturam esse docet? Deinde, si tua ista conclusio, Cratippe, vera est (tecum enim mihi res est), non intellegis eadem uti posse et haruspices et fulguratores et interpretes ostentorum et augures et sortilegos et Chaldaeos? quorum generum nullum est, ex quo non aliquid, sicut praedictum sit, evaserit. Ergo aut ea quoque genera divinandi sunt, quae tu rectissume inprobas, aut, si ea non sunt, non intellego, cur haec duo sint, quae relinquis. Qua ergo ratione haec inducis, eadem illa possunt esse, quae tollis.

54 110 Quid vero habet auctoritatis furor iste, quem divinum vocatis, ut, quae sapiens non videat, ea videat insanus, et is, qui humanos sensus amiserit, divinos adsecutus sit? Sibyllae versus observamus, quos illa furens fudisse dicitur. Quorum interpres nuper falsa quadam hominum fama dicturus in senatu putabatur eum, quem re vera regem habebamus, appellandum quoque esse regem, si salvi esse vellemus. Hoc si est in libris, in quem hominem et in quod tempus est? callide enim, qui illa composuit, perfecit, ut, quodcumque accidisset, praedictum videretur hominum
111 et temporum definitione sublata. Adhibuit etiam latebram obscuritatis, ut iidem versus alias in aliam rem posse accommodari viderentur. Non esse autem illud carmen furentis cum ipsum poëma declarat (est enim magis artis et diligentiae quam incitationis et motus), tum vero ea, quae *ἀκροστιχίς* dicitur, cum deinceps ex primis *primi cuiusque* versus litteris aliquid conectitur, ut in quibusdam Ennianis: Q. ENNIUS

FECIT. Id certe magis est attenti animi quam furentis. Atque in Sibyllinis ex primo versu cuiusque senten- 112
tiae primis litteris illius sententiae carmen omne praetexitur. Hoc scriptoris est, non furentis, adhibentis diligentiam, non insani. Quam ob rem Sibyllam quidem sepositam et conditam habeamus, ut, id quod proditum est a maioribus, iniussu senatus ne legantur quidem libri valeantque ad deponendas potius quam ad suscipiendas religiones; cum antistitibus agamus, ut quidvis potius ex illis libris quam regem proferant, quem Romae posthac nec di nec homines esse patientur.

At multi saepe vera vaticinati, ut Cassandra: 55

Iamque mari magno...

eademque paulo post:

Eheu videte...

Num igitur me cogis etiam fabulis credere? quae de- 113
lectationis habeant, quantum voles, verbis sententiis, numeris cantibus adiuventur; auctoritatem quidem nullam debemus nec fidem commenticiis rebus adiungere. Eodemque modo nec ego Publicio nescio cui nec Marciis vatibus nec Apollinis opertis credendum existimo; quorum partim ficta aperte, partim effutita temere numquam ne mediocri quidem cuiquam, non modo prudenti probata sunt. Quid? inquies, remex ille de 114
classe Coponii nonne ea praedixit, quae facta sunt? Ille vero, et ea quidem, quae omnes eo tempore ne acciderent timebamus. Castra enim in Thessalia castris conlata audiebamus, videbaturque nobis exercitus Caesaris et audaciae plus habere, quippe qui patriae bellum intulisset, et roboris propter vetustatem; casum autem proelii nemo nostrum erat quin timeret, sed, ita ut constantibus hominibus par erat, non aperte. Ille autem Graecus, quid mirum, si magnitudine timoris, ut plerumque fit, a constantia atque a mente atque a se ipse discessit? qua perturbatione animi, quae, sanus cum esset, timebat ne evenirent, ea de-

mens eventura esse dicebat. Utrum tandem, per deos atque homines! magis veri simile est vesanum remigem an aliquem nostrum, qui ibi tum eramus, me, Catonem, Varronem, Coponium ipsum, consilia deorum inmortalium perspicere potuisse?

56 115 Sed iam ad te venio,
Ó sancte Apollo, qui úmbilicum cértum terrarum óbsides,
Únde superstitiósa primum saéva evasit vóx fera.

Tuis enim oraculis Chrysippus totum volumen inplevit partim falsis, ut ego opinor, partim casu veris, ut fit in omni oratione saepissime, partim flexiloquis et obscuris, ut interpres egeat interprete et sors ipsa ad sortes referenda sit, partim ambiguis, et quae ad dialecticum deferendae sint. Nam cum illa sors edita est opulentissumo regi Asiae:

Croesus Halyn penetrans magnam pervertet opum vim,

hostium vim se perversurum putavit, pervertit autem
116 suam. Utrum igitur eorum accidisset, verum oraclum fuisset. Cur autem hoc credam umquam editum Croeso? aut Herodotum cur veraciorem ducam Ennio? Num minus ille potuit de Croeso quam de Pyrrho fingere Ennius? Quis enim est, qui credat Apollinis ex oraculo Pyrrho esse responsum:

Aio te, Aeacida, Romanos vincere posse?

Primum Latine Apollo numquam locutus est; deinde ista sors inaudita Graecis est; praeterea Pyrrhi temporibus iam Apollo versus facere desierat; postremo, quamquam semper fuit, ut apud Ennium est,

stolidum genus Aeacidarum,
Bellipotentes sunt magis quam sapientipotentes,

tamen hanc amphiboliam versus intellegere potuisset, 'vincere te Romanos' nihilo magis in se quam in Romanos valere; nam illa amphibolia, quae Croesum

decepit, vel Chrysippum potuisset fallere, haec vero 57
ne Epicurum quidem. Sed, quod caput est, cur isto 117
modo iam oracla Delphis non eduntur non modo nostra aetate, sed iam diu, iam ut nihil possit esse contemptius? Hoc loco cum urguentur, evanuisse aiunt vetustate vim loci eius, unde anhelitus ille terrae fieret, quo Pythia mente incitata oracla ederet. De vino aut salsamento putes loqui, quae evanescunt vetustate; de vi loci agitur, neque solum naturali, sed etiam divina; quae quo tandem modo evanuit? Vetustate, inquies. Quae vetustas est, quae vim divinam conficere possit? quid tam divinum autem quam adflatus e terra mentem ita movens, ut eam providam rerum futurarum efficiat? ut ea non modo cernat multo ante, sed etiam numero versuque pronuntiet. Quando ista vis autem evanuit? an postquam homines minus creduli esse coeperunt? De- 118
mosthenes quidem, qui abhinc annos prope trecentos fuit, iam tum *φιλιππίζειν* Pythiam dicebat, id est quasi cum Philippo facere. Hoc autem eo spectabat, ut eam a Philippo corruptam diceret; *ex* quo licet existumare in aliis quoque oraculis Delphicis aliquid non sinceri fuisse. Sed nescio quo modo isti philosophi superstitiosi et paene fanatici quidvis malle videntur quam se non ineptos. Evanuisse mavultis et extinctum esse id, quod si umquam fuisset, certe aeternum esset, quam ea, quae non sunt credenda, non credere.

Similis est error in somniis; quorum quidem de- 58 119
fensio repetita quam longe est! Divinos animos censent esse nostros, eosque esse tractos extrinsecus, animorumque consentientium multitudine conpletum esse mundum; hac igitur mentis et ipsius divinitate et coniunctione cum externis mentibus cerni, quae sint futura. Contrahi autem animum Zeno et quasi labi putat atque concidere, id ipsum esse dormire. Iam Pythagoras et Plato, locupletissimi auctores, quo in somnis certiora videamus, praeparatos quodam cultu

atque victu proficisci ad dormiendum iubent; faba quidem Pythagorei utique abstinere, quasi vero eo cibo mens, non venter infletur. Sed nescio quo modo nihil tam absurde dici potest, quod non dicatur ab
120 aliquo philosophorum. Utrum igitur censemus dormientium animos per sene ipsos in somniando moveri an, ut Democritus censet, externa et adventicia visione pulsari? Sive enim sic est sive illo modo, videri possunt permulta somniantibus falsa pro veris. Nam et navigantibus moveri videntur ea, quae stant, et quodam obtutu oculorum duo pro uno lucernae lumina. Quid dicam, insanis, quid ebriis quam multa falsa videantur? Quodsi eius modi visis credendum non est, cur somniis credatur, nescio. Nam tam licet de his erroribus, si velis, quam de somniis disputare, ut ea, quae stant, *si* moveri videantur, terrae motum significare dicas aut repentinam aliquam fugam, gemino autem lucernae lumine declarari dissensionem ac se-
59 121 ditionem [moveri]. Iam ex insanorum aut ebriorum visis innumerabilia coniectura trahi possunt, quae futura videantur.... Quis est enim, qui totum diem iaculans non aliquando conliniet? Totas noctes somniamus, neque ulla est fere, qua non dormiamus, et miramur aliquando id, quod somniarimus, evadere? Quid est tam incertum quam talorum iactus? tamen nemo est, quin saepe iactans Venerium iaciat aliquando, non numquam etiam iterum ac tertium. Num igitur, ut inepti, Veneris id inpulsu fieri malumus quam casu dicere? Quodsi ceteris temporibus falsis visis credendum non est, non video, quid praecipui somnus ha-
122 beat, in quo valeant falsa pro veris. Quodsi ita natura paratum esset, ut ea dormientes agerent, quae somniarent, alligandi omnes essent, qui cubitum irent; maiores enim quam ulli insani efficerent motus somniantes. Quodsi insanorum visis fides non est habenda, quia falsa sunt, cur credatur somniantium visis, quae multo etiam perturbatiora sunt, non intellego; an

quod insani sua visa coniectori non narrant, narrant, qui somniaverunt? Quaero etiam, si velim scribere quid aut legere aut canere vel voce vel fidibus aut geometricum quiddam aut physicum aut dialecticum explicare, somniumne exspectandum sit an ars adhibenda; sine qua nihil earum rerum nec fieri nec expediri potest. Atqui, ne si navigare quidem velim, ita gubernem, ut somniaverim; praesens enim poena sit. Qui igitur convenit aegros a coniectore somnio- 123
rum potius quam a medico petere medicinam? An Aesculapius, an Serapis potest nobis praescribere per somnum curationem valetudinis, Neptunus gubernantibus non potest? et si sine medico medicinam dabit Minerva, Musae scribendi, legendi, ceterarum artium scientiam somniantibus non dabunt? At si curatio daretur valetudinis, haec quoque, quae dixi, darentur; quae quoniam non dantur, medicina non datur; qua sublata tollitur omnis auctoritas somniorum.

Sed haec [quoque] in promptu fuerint; nunc in- 60 124
teriora videamus. Aut enim divina vis quaedam consulens nobis somniorum significationes facit, aut coniectores ex quadam convenientia et coniunctione naturae, quam vocant *συμπάθειαν*, quid cuique rei conveniat [ex somniis], et quid quamque rem sequatur, intellegunt, aut eorum neutrum est, sed quaedam observatio constans atque diuturna est, cum quid visum secundum quietem sit, quid evenire et quid sequi soleat. Primum igitur intellegendum est nullam vim esse divinam effectricem somniorum. Atque illud quidem perspicuum est, nulla visa somniorum proficisci a numine deorum; nostra enim causa di id facerent, ut providere futura possemus. Quotus igitur est quis- 125
que, qui somniis pareat, qui intellegat, qui meminerit? quam multi vero, qui contemnant eamque superstitionem inbecilli animi atque anilis putent! Quid est igitur, cur his hominibus consulens deus somniis moneat eos, qui illa non modo cura, sed ne memoria

quidem digna ducant? Nec enim ignorare deus potest, qua mente quisque sit, nec frustra ac sine causa quid facere dignum deo est, quod abhorret etiam ab hominis constantia. Ita, si pleraque somnia aut ignorantur aut negleguntur, aut nescit hoc deus aut frustra somniorum significatione utitur; et horum neutrum in deum cadit; nihil igitur a deo somniis significari fatendum est.

61 Illud etiam requiro, cur, si deus ista visa nobis
126 providendi causa dat, non vigilantibus potius det quam
dormientibus. Sive enim externus et adventicius pul-
sus animos dormientium commovet, sive per se ipsi
animi moventur, sive quae causa alia est, cur secun-
dum quietem aliquid videre, audire, agere videamur,
eadem causa vigilantibus esse poterat; idque si nostra
causa di secundum quietem facerent, vigilantibus idem
facerent, praesertim cum Chrysippus Academicos re-
fellens permulto clariora et certiora esse dicat, quae
vigilantibus videantur, quam quae somniantibus. Fuit
igitur divina beneficentia dignius, cum consulerent no-
bis, clariora visa dare vigilanti quam obscuriora per
somnum. Quod quoniam non fit, somnia divina pu-
127 tanda non sunt. Iam vero quid opus est circumitione
et anfractu, ut sit utendum interpretibus somniorum
potius, quam derecto deus, siquidem nobis consulebat,
'Hoc facito, hoc ne feceris' diceret idque visum
vigilanti potius quam dormienti daret?

62 Iam vero quis dicere audeat vera omnia esse somnia? 'Aliquot somnia vera', inquit Ennius, 'sed omnia noenum necesse est'. Quae est tandem ista distinctio? quae vera, quae falsa habet? et, si vera a deo mittuntur, falsa unde nascuntur? nam si ea quoque divina, quid inconstantius deo? quid inscitius autem est quam mentes mortalium falsis et mendacibus visis concitare? sin vera visa divina sunt, falsa autem et inania humana, quae est ista designandi licentia, ut hoc deus, hoc natura fecerit potius quam

aut omnia deus, quod negatis, aut omnia natura?
quodquoniam illud negatis, hoc necessario confitendum
est. Naturam autem eam dico, qua numquam animus 128
insistens agitatione et motu esse vacuus potest. Is
cum languore corporis nec membris uti nec sensibus
potest, incidit in visa varia et incerta ex reliquiis, ut
ait Aristoteles, inhaerentibus earum rerum, quas vi-
gilans gesserit aut cogitaverit; quarum perturbatione
mirabiles interdum existunt species somniorum; quae si
alia falsa, alia vera, qua nota internoscantur, scire sane
velim. Si nulla est, quid istos interpretes audiamus?
sin quaepiam est, aveo audire, quae sit; sed haerebunt.
Venit enim iam in contentionem, utrum sit proba- 63 129
bilius, deosne inmortalis, rerum omnium praestantia
excellentis, concursare *circum* omnium mortalium, qui
ubique sunt, non modo lectos, verum etiam grabatos
et, cum stertentem aliquem viderint, obicere iis visa
quaedam tortuosa et obscura, quae illi exterriti somno
ad coniectorem mane deferant, an natura fieri, ut mo-
biliter animus agitatus, quod vigilans viderit, dor-
miens videre videatur. Utrum philosophia dignius, sa-
garum superstitione ista interpretari an explicatione
naturae? ut, si iam fieri possit vera coniectura som-
niorum, tamen isti, qui profitentur, eam facere non
possint; ex levissimo enim et indoctissimo genere
constant. Stoici autem tui negant quemquam nisi sa-
pientem divinum esse posse. Chrysippus quidem divi- 130
nationem definit his verbis: vim cognoscentem et
videntem et explicantem signa, quae a dis ho-
minibus portendantur; officium autem esse eius
praenoscere, dei erga homines mente qua sint quidque
significent, quem ad modumque ea procurentur atque
expientur. Idemque somniorum coniectionem definit
hoc modo: esse vim cernentem et explanantem,
quae a dis hominibus significentur in somnis.
Quid ergo? ad haec mediocri opus est prudentia an
et ingenio praestanti et eruditione perfecta? Talem

64
131 autem cognovimus neminem. Vide igitur, ne, etiamsi divinationem tibi esse concessero, quod numquam faciam, neminem tamen divinum reperire possimus. Qualis autem ista mens est deorum, si neque ea nobis significant in somnis, quae ipsi per nos intellegamus, neque ea, quorum interpretes habere possimus? similes enim sunt dei, si ea nobis obiciunt, quorum nec scientiam neque explanatorem habeamus, tamquam si Poeni aut Hispani in senatu nostro loque-
132 rentur sine interprete. Iam vero quo pertinent obscuritates et aenigmata somniorum? intellegi enim a nobis di velle debebant ea, quae nostra causa nos monerent. Quid? poëta nemo, nemo physicus obscu-
133 rus? Ille vero nimis etiam obscurus Euphorion; at non Homerus. Uter igitur melior? Valde Heraclitus obscurus, minime Democritus. Num igitur conferendi? Mea causa me mones, quod non intellegam? Quid me igitur mones? ut si quis medicus aegroto imperet, ut sumat

> Terrigenam, herbigradam, domiportam, sanguine cassam,

potius quam hominum more cocleam diceret. Nam Pacuvianus Amphio

> Quadrupés tardigrada, agréstis, humilis, áspera,
> Capité brevi, cervice ánguina, aspectú truci,
> Evíscerata, inánima, cum animalí sono

cum dixisset obscurius, tum Attici respondent:

> Non íntellegimus, nísi si aperte díxeris.

At ille uno verbo: Testudo. Non potueras hoc igitur a principio, citharista, dicere?

65
134 Defert ad coniectorem quidam somniasse se ovum pendere ex fascea lecti sui cubicularis (est hoc in Chrysippi libro somnium); respondit coniector thensaurum defossum esse sub lecto. Fodit, invenit auri aliquantum, idque circumdatum argento, misit coniectori,

quantulum visum est de argento. Tum ille: 'Nihilne', inquit, 'de vitello?' id enim ei ex ovo videbatur aurum declarasse, reliquum argentum. Nemone igitur umquam alius ovum somniavit? cur ergo hic nescio qui thensaurum solus invenit? quam multi inopes digni praesidio deorum nullo somnio ad thensaurum reperiendum admonentur! Quam autem ob causam tam est obscure admonitus, ut ex ovo nasceretur thensauri similitudo, potius quam aperte thensaurum quaerere iuberetur, sicut aperte Simonides vetitus est navigare? Ergo obscura somnia minime consentanea maiestati 135
deorum.

Ad aperta et clara veniamus, quale est de illo in- 66
terfecto a caupone Megaris, quale de Simonide, qui ab eo, quem humarat, vetitus est navigare, quale etiam de Alexandro, quod a te praeteritum esse miror, Quinte. Cum Ptolomaeus, familiaris eius, in proelio telo venenato ictus esset eoque vulnere summo cum dolore moreretur, Alexander adsidens somno est consopitus. Tum secundum quietem visus ei dicitur draco is, quem mater Olympias alebat, radiculam ore ferre et simul dicere, quo illa loci nasceretur (neque is longe aberat ab eo loco), eius autem esse vim tantam, ut Ptolomaeum facile sanaret. Cum Alexander experrectus narrasset amicis somnium, emissi sunt, qui illam radiculam quaererent; qua inventa et Ptolomaeus sanatus dicitur et multi milites, qui erant eodem genere teli vulnerati. Multa etiam sunt a te ex historiis pro- 136
lata somnia, matris Phalaridis, Cyri superioris, matris Dionysii, Poeni Hamilcaris, Hannibalis, P. Decii; pervulgatum iam illud de praesule, C. Gracchi etiam et recens Caeciliae, Baliarici filiae, somnium. Sed haec externa ob eamque causam ignota nobis sunt, non nulla etiam ficta fortasse. Quis enim auctor istorum? De nostris somniis quid habemus dicere? tu de emerso me et equo ad ripam, ego de Mario cum fascibus laureatis me in suum deduci iubente monumentum.

67 Omnium somniorum, Quinte, una ratio est; quae, per deos inmortalis! videamus ne nostra superstitione et
137 depravatione superetur. Quem enim tu Marium visum a me putas? Speciem, credo, eius et imaginem, ut Democrito videtur. Unde profectam imaginem? a corporibus enim solidis et a certis figuris vult fluere imagines; quod igitur Marii corpus erat? Ex eo, inquit, quod fuerat. Ista igitur me imago Marii in campum Atinatem persequebatur? — Plena sunt imaginum omnia; nulla enim species cogitari potest nisi
138 pulsu imaginum. — Quid ergo? istae imagines ita nobis dicto audientes sunt, ut, simul atque velimus, accurrant? etiamne earum rerum, quae nullae sunt? quae est enim forma tam invisitata, tam nulla, quam non sibi ipse fingere animus possit? ut, quae numquam vidimus, ea tamen informata habeamus, oppi-
139 dorum situs, hominum figuras. Num igitur, cum aut muros Babylonis aut Homeri faciem cogito, imago illorum me aliqua pellit? Omnia igitur, quae volumus, nota nobis esse possunt; nihil est enim, de quo cogitare nequeamus; nullae ergo imagines obrepunt in animos dormientium extrinsecus, nec omnino fluunt ullae, nec cognovi quemquam, qui maiore auctoritate nihil diceret. Animorum est ea vis eaque natura, ut vigeant vigilantes nullo adventicio pulsu, sed suo motu incredibili quadam celeritate. Hi cum sustinentur membris et corpore et sensibus, omnia certoria cernunt, cogitant, sentiunt. Cum autem haec subtracta sunt desertusque animus languore corporis, tum agitatur ipse per sese. Itaque in eo et formae versantur et actiones,
140 et multa audiri, multa dici videntur. Haec scilicet in inbecillo remissoque animo multa omnibus modis confusa et variata versantur, maxumeque reliquiae rerum earum moventur in animis et agitantur, de quibus vigilantes aut cogitavimus aut egimus, ut mihi temporibus illis multum in animo Marius versabatur recordanti, quam ille gravem suum casum magno animo,

quam constanti tulisset. Hanc credo causam de illo
somniandi fuisse. Tibi autem de me cum sollicitudine 68
cogitanti subito sum visus emersus e flumine. Inerant
enim in utriusque nostrum animis vigilantium cogi-
tationum vestigia. At quaedam adiuncta sunt, ut mihi
de monumento Marii, tibi, quod equus, in quo ego
vehebar, mecum una demersus rursus apparuit. An 141
tu censes ullam anum tam deliram futuram fuisse,
ut somniis crederet, nisi ista casu non numquam forte
temere concurrerent? Alexandro draco loqui visus est.
Potest omnino hoc esse falsum, potest verum; sed
utrum est, non est mirabile; non enim audivit ille
draconem loquentem, sed est visus audire, et quidem,
quo maius sit, cum radicem ore teneret, locutus est.
Sed nihil est magnum somnianti. Quaero autem, cur
Alexandro tam inlustre somnium, tam certum, nec
huic eidem alias, nec multa ceteris; mihi quidem prae-
ter hoc Marianum nihil sane, quod meminerim. Frustra
igitur consumptae tot noctes tam longa in aetate.
Nunc quidem propter intermissionem forensis operae 142
et lucubrationes detraxi et meridiationes addidi, qui-
bus uti antea non solebam, nec tam multum dormiens
ullo somnio sum admonitus, tantis praesertim de re-
bus, nec mihi magis umquam videor, quam cum aut
in foro magistratus aut in curia senatum video, som-
niare.

Etenim (ex divisione hoc secundum est) quae est 69
continuatio coniunctioque naturae, quam, ut dixi, vo-
cant συμπάθειαν, eius modi, ut thensaurus ex ovo in-
tellegi debeat? Nam medici ex quibusdam rebus et ad-
venientis et crescentis morbos intellegunt, non nullas
etiam valetudinis significationes, ut hoc ipsum, pleni
enectine simus, ex quodam genere somniorum intellegi
posse dicunt. Thensaurus vero et hereditas et honos et
victoria et multa generis eiusdem qua cum somniis
naturali cognatione iunguntur? Dicitur quidam, cum 143
in somnis complexu Venerio iungeretur, calculos eie-

cisse. Video sympathian; visum est enim tale obiectum dormienti, ut id, quod evenit, naturae vis, non opinio erroris effecerit. Quae igitur natura obtulit illam speciem Simonidi, a qua vetaretur navigare? aut quid naturae copulatum habuit Alcibiadis quod scribitur somnium? qui paulo ante interitum visus est in somnis amicae esse amictus amiculo. Is cum esset proiectus inhumatus ab omnibusque desertus iaceret, amica corpus eius texit suo pallio. Ergo hoc inerat in rebus futuris et causas naturalis habebat, an, et ut videretur et ut eveniret, casus effecit?

70 144 Quid? ipsorum interpretum coniecturae nonne magis ingenia declarant eorum quam vim consensumque naturae? Cursor ad Olympia proficisci cogitans visus est in somnis curru quadrigarum vehi. Mane ad coniectorem At ille: 'Vinces', inquit; 'id enim celeritas significat et vis equorum.' Post idem ad Antiphontem. Is autem: 'Vincare', inquit, 'necesse est; an non intellegis quattuor ante te cucurrisse?' Ecce alius cursor (atque horum somniorum et talium plenus est Chrysippi liber, plenus Antipatri) — sed ad cursorem redeo: Ad interpretem detulit aquilam se in somnis visum esse factum. At ille: 'Vicisti; ista enim avi volat nulla vehementius.' Huic eidem Antipho: 'Baro', inquit, 'victum te esse non vides? ista enim avis insectans alias avis et agitans semper ipsa postrema
145 est'. Parere quaedam matrona cupiens dubitans, essetne praegnans, visa est in quiete obsignatam habere naturam. Rettulit. Negavit eam, quoniam obsignata fuisset, concipere potuisse. At alter praegnantem esse dixit; nam inane obsignari nihil solere. Quae est ars coniectoris eludentis ingenio? an ea, quae dixi, et innumerabilia, quae conlecta habent Stoici, quicquam significant nisi acumen hominum ex similitudine aliqua coniecturam modo huc, modo illuc ducentium? Medici signa quaedam habent ex venis et

spiritu aegroti multisque ex aliis futura praesentiunt; gubernatores cum exsultantis lolligines viderunt aut delphinos se in portum conicientes, tempestatem significari putant. Haec ratione explicari et ad naturam revocari facile possunt, ea vero, quae paulo ante dixi, nullo modo.

At enim observatio diuturna (haec enim pars una 71 146 restat) notandis rebus fecit artem. Ain tandem? somnia observari possunt? quonam modo? sunt enim innumerabiles varietates. Nihil tam praepostere, tam incondite, tam monstruose cogitari potest, quod non possimus somniare; quo modo igitur haec infinita et semper nova aut memoria conplecti aut observando notare possumus? Astrologi motus errantium stellarum notaverunt; inventus est enim ordo in iis stellis, qui non putabatur. Cedo tandem, qui sit ordo aut quae concursatio somniorum; quo modo autem distingui possunt vera somnia a falsis? cum eadem et aliis aliter evadant et isdem non semper eodem modo; ut mihi mirum videatur, cum mendaci homini ne verum quidem dicenti credere soleamus, quo modo isti, si somnium verum evasit aliquod, non ex multis potius uni fidem derogent quam ex uno innumerabilia confirment.

Si igitur neque deus est effector somniorum ne- 147 que naturae societas ulla cum somniis neque observatione inveniri potuit scientia, effectum est, ut nihil prorsus somniis tribuendum sit, praesertim cum illi ipsi, qui ea vident, nihil divinent, ii, qui interpretantur, coniecturam adhibeant, non naturam, casus autem innumerabilibus paene saeculis in omnibus plura mirabilia quam in somniorum visis effecerit, neque coniectura, quae in varias partis duci possit, non numquam etiam in contrarias, quicquam sit incertius. Explodatur *igitur* haec quoque somniorum divinatio 72 148 pariter cum ceteris. Nam, ut vere loquamur, superstitio fusa per gentis oppressit omnium fere animos

atque hominum inbecillitatem occupavit. Quod et in iis libris dictum est, qui sunt de natura deorum, et hac disputatione id maxume egimus. Multum enim et nobismet ipsis et nostris profuturi videbamur, si eam funditus sustulissemus. Nec vero (id enim diligenter intellegi volo) superstitione tollenda religio tollitur. Nam et maiorum instituta tueri sacris caerimoniisque retinendis sapientis est, et esse praestantem aliquam aeternamque naturam, et eam suspiciendam admirandamque hominum generi pulchritudo mundi ordoque re-
149 rum caelestium cogit confiteri. Quam ob rem, ut religio propaganda etiam est, quae est iuncta cum cognitione naturae, sic superstitionis stirpes omnes eligendae. Instat enim et urget et, quo te cumque verteris, persequitur, sive tu vatem sive tu omen audieris, sive immolaris sive avem aspexeris, si Chaldaeum, si haruspicem videris, si fulserit, si tonuerit, si tactum aliquid erit de caelo, si ostenti simile natum factumve quippiam; quorum necesse est plerumque aliquid eveniat, ut numquam
150 liceat quieta mente consistere. Perfugium videtur omnium laborum et sollicitudinum esse somnus. At ex eo ipso plurumae curae metusque nascuntur; qui quidem ipsi per se minus valerent et magis contemnerentur, nisi somniorum patrocinium philosophi suscepissent, nec ii quidem contemptissimi, sed in primis acuti et consequentia et repugnantia videntes, qui prope iam absoluti et perfecti putantur. Quorum licentiae nisi Carneades restitisset, haud scio an soli iam philosphi iudicarentur. Cum quibus omnis fere nobis disceptatio contentioque est, non quod eos maxume contemnamus, sed quod videntur acutissime sententias suas prudentissimeque defendere. Cum autem proprium sit Academiae iudicium suum nullum interponere, ea probare, quae simillima veri videantur, conferre causas et, quid in quamque sententiam dici possit, expromere, nulla adhibita sua auctoritate iudicium audientium relinquere integrum ac liberum, te-

nebimus hanc consuetudinem a Socrate traditam eaque inter nos, si tibi, Quinte frater, placebit, quam saepissime utemur. Mihi vero, inquit ille, nihil potest esse iucundius. Quae cum essent dicta, surreximus.

M. TULLII CICERONIS

DE FATO

LIBER.

ARGUMENTUM.

Hoc libro M. Tullius exponit sermonem a se habitum cum A. Hirtio consule designato a. u. c. 710, a. ante Chr. nat. 44 post C. Caesaris interitum in Puteolano de fato, ut is liber quasi supplementum esset trium librorum de natura deorum et duorum librorum de divinatione (conf. de divin. II cap. 1 § 3), et hac disputatione contra Posidonium suscepta, cuius ipsum principium amissum est, docere conatur, si fati nullum esset nomen, nulla natura et vis, si forte, temere, casu aut pleraque fierent aut omnia, non aliter ac nunc omnia eventura, nihil igitur attinere inculcare fatum, quo sublato ratio rerum omnium ad naturam fortunamve referretur (cap. 1—3 § 1—6). Deinde sequitur disputatio cum Chrysippo de contagione rerum et de naturae coniunctione, quam συμπάθειαν vocant; qua Cicero docet effici, ut alii ad alia propensiores sint ob causas naturales et rerum antecessiones, non ut voluntatum nostrarum atque appetitionum tales sint causae (cap. 4—8 § 7—16). Iam ad Diodori περὶ δυνατῶν sententiam se vertit nihil posse fieri censentis, nisi quod verum aut sit aut futurum sit (cap. 9 § 17—20). Tum ad Chrysippum pergit ita ratiocinantem: si sit motus sine causa, non omnem enuntiationem aut veram aut falsam fore; nam, quod non habeat causas efficientes, id nec verum nec falsum fore; motum igitur sine causa nullum esse, quo posito rerum antecessionibus fieri omnia; id si ita sit, fato fieri omnia. Ad haec Cicero concedit quidem motum nullum sine causa esse, neque vero, quae-

cumque fiant, fieri omnia causis antecedentibus; voluntatis enim nostrae non esse causas externas et antecedentes (cap. 10—12 § 21—29). Hic disserit etiam de ignava ratione, id est de ἀργῷ λόγῳ, qua admissa omnem e vita tolli actionem liberam docet Chrysippi et Carneadi rationes sequens (cap. 13—16 § 30—38). Denique cum duae fuissent veterum philosophorum sententiae, una eorum, qui censerent omnia ita fato fieri, ut fatum vim necessitatis adferret, altera eorum, qui sine ullo fato esse animorum motus voluntarios putarent, Chrysippum ait medium ferire voluisse, sed tamen magis ad eorum accedere sententiam, qui necessitate motus animos liberos esse arbitrentur (cap. 17—19 § 39—45). Utcumque se res habeat, hoc certe modo ad hanc causam disceptandam non ab atomis errantibus et de via declinantibus Epicurio more praesidium petendum videri (cap. 20 § 46—48).

---

1 1 ....quia pertinet ad mores, quod ἦθος illi vocant,
nos eam partem philosophiae de moribus appellare
solemus, sed decet augentem linguam Latinam nominare
moralem; explicandaque vis est ratioque enuntiationum,
quae Graeci ἀξιώματα vocant; quae de re
futura cum aliquid dicunt deque eo, quod possit fieri
aut non possit, quam vim habeant, obscura quaestio
est, quam περὶ δυνατῶν philosophi appellant, totaque
est λογική, quam rationem disserendi voco. Quod
autem in aliis libris feci, qui sunt de natura deorum,
itemque in iis, quos de divinatione edidi, ut in utramque
partem perpetua explicaretur oratio, quo facilius
id a quoque probaretur, quod cuique maxime probabile
videretur, id in hac disputatione de fato casus
2 quidam ne facerem inpedivit. Nam cum essem in
Puteolano Hirtiusque noster, consul designatus, isdem
in locis, vir nobis amicissimus et his studiis, in quibus
nos a pueritia viximus, deditus, multum una eramus,
maxime nos quidem exquirentes ea consilia, quae
ad pacem et ad concordiam civium pertinerent. Cum
enim omnes post interitum Caesaris novarum perturbationum
causae quaeri viderentur iisque esse occurrendum
putaremus, omnis fere nostra in his delibera-

tionibus consumebatur oratio, idque et saepe alias et quodam liberiore, quam solebat, et magis vacuo ab interventoribus die, cum ad me ille venisset, primo ea, quae erant cotidiana et quasi legitima nobis, de pace et de otio.

Quibus actis Quid ergo? inquit ille, quoniam ora- 2 3 torias exercitationes non tu quidem, ut spero, reliquisti, sed certe philosophiam illis anteposuisti, possumne aliquid audire? Tu vero, inquam, vel audire vel dicere; nec enim, id quod recte existimas, oratoria illa studia deserui, quibus etiam te incendi, quamquam flagrantissumum acceperam, nec ea, quae nunc tracto, minuunt, sed augent potius illam facultatem. Nam cum hoc genere philosophiae, quod nos sequimur, magnam habet orator societatem; subtilitatem enim ab Academia mutuatur et ei vicissim reddit ubertatem orationis et ornamenta dicendi. Quam ob rem, inquam, quoniam utriusque studii nostra possessio est, hodie, utro frui malis, optio sit tua. Tum Hirtius: Gratissumum, inquit, et tuorum omnium simile; nihil enim umquam abnuit meo studio voluntas tua. Sed 4 quoniam rhetorica mihi vestra sunt nota teque in iis et audivimus saepe et audiemus atque hanc Academicorum contra propositum disputandi consuetudinem indicant te suscepisse Tusculanae disputationes, ponere aliquid, ad quod audiam, si tibi non est molestum, volo. An mihi, inquam, potest quicquam esse molestum, quod tibi gratum futurum sit? Sed ita audies, ut Romanum hominem, ut timide ingredientem ad hoc genus disputandi, ut longo intervallo haec studia repetentem. Ita, inquit, audiam te disputantem, ut ea lego, quae scripsisti. Proinde ordire. Considamus hic.

. . . quorum in aliis, ut in Antipatro poëta, ut in 3 5 brumali die natis, ut in simul aegrotantibus fratribus, ut in urina, ut in unguibus, ut in reliquis eius modi, naturae contagio valet, quam ego non tollo, vis est nulla fatalis; in aliis autem fortuita quaedam esse

possunt, ut in illo naufrago, ut in Icadio, ut in Daphita; quaedam etiam Posidonius (pace magistri dixerim) comminisci videtur; sunt quidem absurda. Quid enim? si Daphitae fatum fuit ex equo cadere atque ita perire, ex hocne equo, qui cum equus non esset, nomen habebat alienum? aut Philippus hasne in capulo quadrigulas vitare monebatur? quasi vero capulo sit occisus. Quid autem magnum aut naufragum illum sine nomine in rivo esse lapsum? (quamquam huic quidem hic scribit praedictum in aqua esse pereundum); ne hercule Icadii quidem praedonis video fa-
6 tum ullum; nihil enim scribit ei praedictum. Quid mirum igitur ex spelunca saxum in crura eius incidisse? puto enim, etiamsi Icadius tum in spelunca non fuisset, saxum tamen illud casurum fuisse. Nam aut nihil omnino est fortuitum, aut hoc ipsum potuit evenire fortuna. Quaero igitur (atque hoc late patebit), si fati omnino nullum nomen, nulla natura, nulla vis esset et forte temere casu aut pleraque fierent aut omnia, num aliter, ac nunc eveniunt, evenirent. Quid ergo adtinet inculcare fatum, cum sine fato ratio omnium rerum ad naturam fortunamve referatur?

4 7 Sed Posidonium, sicut aequum est, cum bona gratia dimittamus, ad Chrysippi laqueos revertamur. Cui quidem primum de ipsa contagione rerum respondeamus, reliqua postea persequemur. Inter locorum naturas quantum intersit, videmus; alios esse salubris, alios pestilentis, in aliis esse pituitosos et quasi redundantis, in aliis exsiccatos atque aridos; multaque sunt alia, quae inter locum et locum plurimum differant. Athenis tenue caelum, ex quo etiam acutiores putantur Attici, crassum Thebis, itaque pingues Thebani et valentes. Tamen neque illud tenue caelum efficiet, ut aut Zenonem quis aut Arcesilam aut Theophrastum audiat, neque crassum, ut Nemea potius
8 quam Isthmo victoriam petat. Diiunge longius. Quid enim loci natura adferre potest, ut in porticu Pom-

peii potius quam in campo ambulemus? tecum quam cum alio? Idibus potius quam Kalendis? Ut igitur ad quasdam res natura loci pertinet aliquid, ad quasdam autem nihil, sic astrorum adfectio valeat, si vis, ad quasdam res, ad omnis certe non valebit. At enim, quoniam in naturis hominum dissimilitudines sunt, ut alios dulcia, alios subamara delectent, alii libidinosi, alii iracundi aut crudeles aut superbi sint, alii *a* talibus vitiis abhorreant, — quoniam igitur, inquit, tantum natura a natura distat, quid mirum est has dissimilitudines ex differentibus causis esse factas?

Haec disserens, qua de re agatur, et in quo causa 5 9
consistat, non videt. Non enim, si alii ad alia propensiores sunt propter causas naturalis et antecedentis, idcirco etiam nostrarum voluntatum atque adpetitionum sunt causae naturales et antecedentes. Nam nihil esset in nostra potestate, si ita se res haberet. Nunc vero fatemur, acuti hebetesne, valentes inbecilline simus, non esse id in nobis. Qui autem ex eo cogi putat, ne ut sedeamus quidem aut ambulemus voluntatis esse, is non videt, quae quamque rem res consequatur. Ut enim et ingeniosi et tardi ita nascantur antecedentibus causis itemque valentes et inbecilli, non sequitur tamen, ut etiam sedere eos et ambulare et rem agere aliquam principalibus causis definitum et constitutum sit. Stilponem, Megaricum philosophum, 10
acutum sane hominem et probatum temporibus illis accepimus. Hunc scribunt ipsius familiares et ebriosum et mulierosum fuisse, neque haec scribunt vituperantes, sed potius ad laudem; vitiosam enim naturam ab eo sic edomitam et conpressam esse doctrina, ut nemo umquam vinulentum illum, nemo in eo libidinis vestigium viderit. Quid? Socraten nonne legimus quem ad modum notarit Zopyrus physiognomon, qui se profitebatur hominum mores naturasque ex corpore, oculis, vultu, fronte pernoscere? stupidum esse Socraten dixit et bardum, quod iugula concava non habe-

ret, obstructas eas partes et obturatas esse dicebat;
addidit etiam mulierosum; in quo Alcibiades cachin-
11 num dicitur sustulisse. Sed haec ex naturalibus cau-
sis vitia nasci possunt, extirpari autem et funditus
tolli, ut is ipse, qui ad ea propensus fuerit, a tantis
vitiis avocetur, non est id positum in naturalibus
causis, sed in voluntate, studio, disciplina. Quae tol-
luntur omnia, si vis et natura fati ex divinationis
ratione firmabitur.

6 Etenim si est divinatio, qualibusnam a perceptis
artis proficiscitur? (p e r c e p t a appello, quae dicuntur
Graece θεωρήματα). Non enim credo nullo percepto
aut ceteros artifices versari in suo munere, aut eos,
12 qui divinatione utantur, futura praedicere. Sint igitur
astrologorum percepta huius modi: 'Si quis verbi
causa oriente Canicula natus est, is in mari non mo-
rietur.' Vigila, Chrysippe, ne tuam causam, in qua
tibi cum Diodoro, valente dialectico, magna luctatio
est, deseras. Si enim est verum, quod ita conectitur:
'Si quis oriente Canicula natus est, in mari non mo-
rietur', illud quoque verum est: 'Si Fabius oriente
Canicula natus est, Fabius in mari non morietur.'
Pugnant igitur haec inter se, Fabium oriente Canicula
natum esse, et Fabium in mari moriturum; et quon-
iam certum in Fabio ponitur, natum esse eum Ca-
nicula oriente, haec quoque pugnant, et esse Fabium,
et in mari esse moriturum. Ergo haec quoque con-
iunctio est ex repugnantibus: 'Et est Fabius, et in
mari Fabius morietur', quod, ut propositum est, ne
fieri quidem potest. Ergo illud: 'Morietur in mari Fa-
bius' ex eo genere est, quod fieri non potest. Omne
ergo, quod falsum dicitur in futuro, id fieri non pot-
7 13 est. At hoc, Chrysippe, minime vis, maximeque tibi
de hoc ipso cum Diodoro certamen est. Ille enim id
solum fieri posse dicit, quod aut sit verum aut futu-
rum sit verum, et, quicquid futurum sit, id dicit fieri
necesse esse et, quicquid non sit futurum, id negat

fieri posse. Tu, et quae non sint futura, posse fieri dicis, ut frangi hanc gemmam, etiamsi id numquam futurum sit, neque necesse fuisse Cypselum regnare Corinthi, quamquam id millensimo ante anno Apollinis oraculo editum esset. At si ista conprobabis divina praedicta, et, quae falsa in futuris dicentur, in iis habebis, ut ea fieri non possint [ut si dicatur Africanum Karthagine potiturum], et, si vere dicatur de futuro, idque ita futurum sit, dicas esse necessarium; quae est tota Diodori vobis inimica sententia. 14 Etenim si illud vere conectitur: 'Si oriente Canicula natus es, in mari non moriere', primumque quod est in conexo: 'Natus es oriente Canicula', necessarium est (omnia enim vera in praeteritis necessaria sunt, ut Chrysippo placet dissentienti a magistro Cleanthe, quia sunt inmutabilia nec in falsum e vero praeterita possunt convertere); si igitur, quod primum in conexo est, necessarium est, fit etiam, quod consequitur, necessarium. Quamquam hoc Chrysippo non videtur valere in omnibus; sed tamen, si naturalis est causa, cur in mari Fabius non moriatur, in mari Fabius mori non potest.

8 15 Hoc loco Chrysippus aestuans falli sperat Chaldaeos ceterosque divinos, neque eos usuros esse coniunctionibus, ut ita sua percepta pronuntient: 'Si quis natus est oriente Canicula, is in mari non morietur', sed potius ita dicant: 'Non et natus est quis oriente Canicula, et is in mari morietur.' O licentiam iocularem! ne ipse incidat in Diodorum, docet Chaldaeos, quo pacto eos exponere percepta oporteat. Quaero enim, si Chaldaei ita loquantur, ut negationes infinitarum coniunctionum potius quam infinita conexa ponant, cur idem medici, cur geometrae, cur reliqui facere non possint. Medicus in primis, quod erit ei perspectum in arte, non ita proponet: 'Si cui venae sic moventur, is habet febrim', sed potius illo modo: 'Non et venae sic *cui* moventur, et is febrim non habet.' Itemque geometres non ita dicet: 'In sphaera

maximi orbes medii inter se dividuntur', sed potius
illo modo: 'Non et sunt in sphaera maximi orbes, et
16 ii non medii inter se dividuntur.' Quid est, quod non
possit isto modo ex conexo transferri ad coniunctio-
num negationem? Et quidem aliis modis easdem res
efferre possumus. Modo dixi: 'In sphaera maximi or-
bes medii inter se dividuntur'; possum dicere: 'Si
in sphaera maximi orbes erunt', possum dicere: 'Quia
in sphaera maximi orbes erunt'. Multa genera sunt
enuntiandi nec ullum distortius quam hoc, quo Chry-
sippus sperat Chaldaeos contentos Stoicorum causa fore.
9 17 Illorum tamen nemo ita loquitur; maius est enim
has contortiones orationis quam signorum ortus obi-
tusque perdiscere. Sed ad illam Diodori contentionem,
quam περὶ δυνατῶν appellant, revertamur, in qua,
quid valeat id, quod fieri possit, anquiritur. Placet
igitur Diodoro id solum fieri posse, quod aut verum
sit aut verum futurum sit. Qui locus attingit hanc
quaestionem, nihil fieri, quod non necesse fuerit, et,
quicquid fieri possit, id aut esse iam aut futurum
esse, nec magis commutari ex veris in falsa posse ea,
quae futura, quam ea, quae facta sunt; sed in factis
inmutabilitatem apparere, in futuris quibusdam, quia
non apparet, ne inesse quidem videri, ut in eo, qui
mortifero morbo urgeatur, verum sit 'Hic morietur
hoc morbo', at hoc idem si vere dicatur in eo, in quo
vis morbi tanta non appareat, nihilo minus futurum sit.
Ita fit, ut commutatio ex vero in falsum ne in futuro
quidem ulla fieri possit. Nam 'Morietur Scipio' talem
vim habet, ut, quamquam de futuro dicitur, tamen ut id
non possit convertere in falsum; de homine enim dicitur,
18 cui necesse est mori. Sic si diceretur: 'Morietur noctu
in cubiculo suo vi oppressus Scipio', vere diceretur;
id enim fore diceretur, quod esset futurum; futurum
autem fuisse ex eo, quia factum est, intellegi debet.
Nec magis erat verum 'Morietur Scipio' quam 'Mo-
rietur illo modo', nec magis necesse mori Scipioni

quam illo modo mori, nec magis inmutabile ex vero in falsum 'Necatus est Scipio' quam 'Necabitur Scipio'; nec, cum haec ita sint, est causa, cur Epicurus fatum extimescat et ab atomis petat praesidium easque de via deducat et uno tempore suscipiat res duas inenodabiles, unam, ut sine causa fiat aliquid, ex quo existet, ut de nihilo quippiam fiat, quod nec ipsi nec cuiquam physico placet, alteram, ut, cum duo individua per inanitatem ferantur, alterum e regione moveatur, alterum declinet. Licet enim Epicuro concedenti 19 omne enuntiatum aut verum aut falsum esse non vereri, ne omnia fato fieri sit necesse; non enim aeternis causis naturae necessitate manantibus verum est id, quod ita enuntiatur: 'Descendit in Academiam Carneades', nec tamen sine causis, sed interest inter causas fortuito antegressas et inter causas cohibentis in se efficientiam naturalem. Ita et semper verum fuit 'Morietur Epicurus, cum duo et septuaginta annos vixerit, archonte Pytharato', neque tamen erant causae fatales, cur ita accideret, sed, quod ita cecidit, *serie* certa causarum casurum, sicut cecidit, fuit. Nec 20 ii, qui dicunt inmutabilia esse, quae futura sint, nec posse verum futurum convertere in falsum, fati necessitatem confirmant, sed verborum vim interpretantur. At qui introducunt causarum seriem sempiternam, ii mentem hominis voluntate libera spoliatam necessitate fati devinciunt.

Sed haec hactenus; alia videamus. Concludit enim 10 Chrysippus hoc modo: 'Si est motus sine causa, non omnis enuntiatio, quod ἀξίωμα dialectici appellant, aut vera aut falsa erit; causas enim efficientis quod non habebit, id nec verum nec falsum erit; omnis autem enuntiatio aut vera aut falsa est; motus ergo sine causa nullus est. Quod si ita est, omnia, quae fiunt, causis fiunt 21 antegressis; id si ita est, fato omnia fiunt; efficitur igitur fato fieri, quaecumque fiant.' Hic

primum si mihi libeat adsentiri Epicuro et negare
omnem enuntiationem aut veram esse aut falsam, eam
plagam potius accipiam quam fato omnia fieri con-
probem; illa enim sententia habet aliquid disputatio-
nis, haec vero non est tolerabilis. Itaque contendit
omnis nervos Chrysippus, ut persuadeat omne ἀξίωμα
aut verum esse aut falsum. Ut enim Epicurus vere-
tur, ne, si hoc concesserit, concedendum sit fato fieri,
quaecumque fiant, (si enim alterum utrum ex aeterni-
tate verum sit, esse id etiam certum et, si certum,
etiam necessarium; ita et necessitatem et fatum con-
firmari putat) sic Chrysippus metuit, ne, si non ob-
tinuerit omne, quod enuntietur, aut verum esse aut
22 falsum, non teneat omnia fato fieri et ex causis ae-
ternis rerum futurarum. Sed Epicurus declinatione
atomi vitari necessitatem fati putat. Itaque tertius
quidam motus oritur extra pondus et plagam, cum
declinat atomus intervallo minimo (id appellat ἐλά-
χιστον); quam declinationem sine causa fieri si minus
verbis, re cogitur confiteri. Non enim atomus ab
atomo pulsa declinat. Nam qui potest pelli alia ab
alia, si gravitate feruntur ad perpendiculum corpora
individua rectis lineis, ut Epicuro placet? Sequitur
enim, ut, si alia ab alia numquam depellatur, ne
23 contingat quidem alia aliam. Ex quo efficitur, etiamsi
sit atomus eaque declinet, declinare sine causa. Hanc
Epicurus rationem induxit ob eam rem, quod veritus
est, ne, si semper atomus gravitate ferretur naturali
ac necessaria, nihil liberum nobis esset, cum ita mo-
veretur animus, ut atomorum motu cogeretur. Id
Democritus, auctor atomorum, accipere maluit, neces-
11 sitate omnia fieri, quam a corporibus individuis natu-
ralis motus avellere. Acutius Carneades, qui docebat
posse Epicureos suam causam sine hac commenticia
declinatione defendere. Nam cum docerent esse posse
quendam animi motum voluntarium, id fuit defendi
melius quam introducere declinationem, cuius prae-

sertim causam reperire non possent; quo defenso fa-
cile Chrysippo possent resistere. Cum enim conces-
sissent motum nullum esse sine causa, non concede-
rent omnia, quae fierent, fieri causis antecedentibus;
voluntatis enim nostrae non esse causas externas et
antecedentis. Communi igitur consuetudine sermonis 24
abutimur, cum ita dicimus, velle aliquid quempiam
aut nolle sine causa; ita enim dicimus 'sine causa',
ut dicamus: sine externa et antecedente causa, non
sine aliqua; ut, cum vas inane dicimus, non ita loqui-
mur, ut physici, quibus inane esse nihil placet, sed
ita, ut verbi causa sine aqua, sine vino, sine oleo vas
esse dicamus, sic, cum sine causa animum dicimus
moveri, sine antecedente et externa causa moveri, non
omnino sine causa dicimus. De ipsa atomo dici po-
test, cum per inane moveatur gravitate et pondere,
sine causa moveri, quia nulla causa accedat extrinse-
cus. Rursus autem, ne omnes physici inrideant nos, 25
si dicamus quicquam fieri sine causa, distinguendum
est et ita dicendum, ipsius individui hanc esse natu-
ram, ut pondere et gravitate moveatur, eamque ipsam
esse causam, cur ita feratur. Similiter ad animorum
motus voluntarios non est requirenda externa causa;
motus enim voluntarius eam naturam in se ipse con-
tinet, ut sit in nostra potestate nobisque pareat, nec
id sine causa; eius rei enim causa ipsa natura est.
Quod cum ita sit, quid est, cur non omnis pronuntia- 26
tio aut vera aut falsa sit, nisi concesserimus fato fieri,
quaecumque fiant? Quia futura vera, inquit, non possunt
esse ea, quae causas, cur futura sint, non habent; ha-
beant igitur causas necesse est ea, quae vera sunt;
ita, cum evenerint, fato evenerint. Confectum negotium, 12
siquidem concedendum tibi est aut fato omnia fieri,
aut quicquam fieri posse sine causa. An aliter haec 27
enuntiatio vera esse non potest: 'Capiet Numantiam
Scipio', nisi ex aeternitate causa causam serens hoc
erit effectura? An hoc falsum potuisset esse, si esset

sescentis saeculis ante dictum? Et si tum non esset vera haec enuntiatio: 'Capiet Numantiam Scipio', ne illa quidem eversa vera est haec enuntiatio: 'Cepit Numantiam Scipio.' Potest igitur quicquam factum esse, quod non verum fuerit futurum esse? Nam ut praeterita ea vera dicimus, quorum superiore tempore vera fuerit instantia, sic futura, quorum consequenti
28 tempore vera erit instantia, ea vera dicemus. Nec, si omne enuntiatum aut verum aut falsum est, sequitur ilico esse causas inmutabilis, easque aeternas, quae prohibeant quicquam secus cadere, atque casurum sit; fortuitae sunt causae, quae efficiant, ut vere dicantur, quae ita dicentur: 'Veniet in senatum Cato', non inclusae in rerum natura atque mundo; et tamen tam est inmutabile venturum, cum est verum, quam venisse, nec ob eam causam fatum aut necessitas extimescenda est. Etenim erit confiteri necesse: 'Si hoc enuntiatum: "Veniet in Tusculanum Hortensius" verum non est, sequitur, ut falsum sit.' Quorum isti neutrum volunt; quod fieri non potest.

Nec nos impediet illa ignava ratio, quae dicitur; appellatur enim quidam a philosophis ἀργὸς λόγος, cui si pareamus, nihil omnino agamus in vita. Sic enim interrogant: 'Si fatum tibi est ex hoc morbo convalescere, sive tu medicum adhibueris sive non adhibueris, conva-
29 lesces; item, si fatum tibi est ex hoc morbo non convalescere, sive tu medicum adhibueris sive non adhibueris, non convalesces; et alterutrum fatum est; medi-
13 cum ergo adhibere nihil attinet.' Recte genus hoc interrogationis ignavum atque iners nominatum est, quod eadem ratione omnis e vita tolletur actio. Licet etiam inmutare, ut fati nomen ne adiungas et eandem tamen teneas sententiam, hoc modo: 'Si ex aeternitate verum hoc fuit: "Ex isto morbo convalesces", sive adhibueris medicum sive non adhibueris, convalesces; itemque, si ex aeternitate falsum hoc fuit: "Ex isto morbo convalesces", sive adhibueris medi-

cum sive non adhibueris, non convalesces'; deinde cetera. Haec ratio a Chrysippo reprehenditur. Quaedam 30 enim sunt, inquit, in rebus simplicia, quaedam copulata; simplex est: 'Morietur illo die Socrates'; huic, sive quid fecerit sive non fecerit, finitus est moriendi dies. At si ita fatum erit: 'Nascetur Oedipus Laio', non poterit dici: 'sive fuerit Laius cum muliere sive non fuerit'; copulata enim res est et confatalis; sic enim appellat, quia ita fatum sit et concubiturum cum uxore Laium et ex ea Oedipum procreaturum, ut, si esset dictum: 'Luctabitur Olympiis Milo' et referret aliquis: 'Ergo, sive habuerit adversarium sive non habuerit, luctabitur', erraret; est enim copulatum 'luctabitur', quia sine adversario nulla luctatio est. Omnes igitur istius generis captiones eodem modo refelluntur. 'Sive tu adhibueris medicum sive non adhibueris, convalesces' captiosum; tam enim est fatale medicum adhibere quam convalescere. Haec, ut dixi, confatalia ille appellat.

Carneades genus hoc totum non probabat et nimis 14 31 inconsiderate concludi hanc rationem putabat. Itaque premebat alio modo nec ullam adhibebat calumniam; cuius erat haec conclusio: 'Si omnia antecedentibus causis fiunt, omnia naturali conligatione conserte contexteque fiunt; quod si ita est, omnia necessitas efficit; id si verum est, nihil est in nostra potestate; est autem aliquid in nostra potestate; at, si omnia fato fiunt, omnia causis antecedentibus fiunt; non igitur fato fiunt, quaecumque fiunt.' Hoc artius adstringi ratio non 32 potest. Nam si quis velit idem referre atque ita dicere: 'Si omne futurum ex aeternitate verum est, ut ita certe eveniat, quem ad modum sit futurum, omnia necesse est conligatione naturali conserte contexteque fieri', nihil dicat. Multum enim differt, utrum causa naturalis ex aeternitate futura vera efficiat, an etiam sine aeternitate naturali, futura quae sint, ea vera

esse possint intellegi. Itaque dicebat Carneades ne Apollinem quidem futura posse dicere nisi ea, quorum causas natura ita contineret, ut ea fieri necesse
33 esset. Quid enim spectans deus ipse diceret Marcellum eum, qui ter consul fuit, in mari esse periturum? Erat hoc quidem verum ex aeternitate, sed causas id efficientis non habebat. Ita ne praeterita quidem ea, quorum nulla signa tamquam vestigia extarent, Apollini nota esse censebat; quo minus futura! causis enim efficientibus quamque rem cognitis posse denique sciri, quid futurum esset. Ergo nec de Oedipode potuisse Apollinem praedicere nullis in rerum natura causis praepositis, cur ab eo patrem interfici necesse esset,
15 nec quicquam eius modi. Quocirca, si Stoicis, qui omnia fato fieri dicunt, consentaneum est huius modi oracla ceteraque, quae a divinatione ducuntur, conprobare, iis autem, qui, quae futura sunt, ea vera esse ex aeternitate dicunt, non idem dicendum est, vide, ne non eadem sit illorum causa et Stoicorum; hi enim urguentur angustius, illorum ratio soluta ac libera
34 est. Quodsi concedatur nihil posse evenire nisi causa antecedente, quid proficiatur, si ea causa non ex aeternis causis apta dicatur? Causa autem ea est, quae id efficit, cuius est causa, ut vulnus mortis, cruditas morbi, ignis ardoris. Itaque non sic causa intellegi debet, ut, quod cuique antecedat, id ei causa sit, sed quod cuique efficienter antecedat, nec, quod in campum descenderim, id fuisse causae, cur pila luderem, nec Hecubam causam interitus fuisse Troianis, quod Alexandrum genuerit, nec Tyndareum Agamemnoni, quod Clytaemnestram. Hoc enim modo viator quoque bene vestitus causa grassatori fuisse dicetur, cur ab eo
35 spoliaretur. Ex hoc genere illud est Ennii:

Utinám ne in nemore Pélio secúribus
Caesae áccidissent ábiegnae ad terrám trabes!

Licuit vel altius: 'Utinam ne in Pelio nata ulla umquam esset arbor!' etiam supra: 'Utinam ne esset

mons ullus Pelius!' similiterque superiora repetentem regredi infinite licet.

Neve índe navis ínchoandi exórdium
Coepísset.

Quorsum haec praeterita? Quia sequitur illud:

Nam númquam era errans méa domo ecferrét pedem,
Medéa, animo aegra, amóre saevo saúcia,

† non ut eae res causam adferrent amoris.

Interesse autem aiunt, utrum eius modi quid sit, 16 36 sine quo effici aliquid non possit, an eius modi, cum quo effici aliquid necesse sit. Nulla igitur earum est causa, quoniam nulla eam rem sua vi efficit, cuius causa dicitur; nec id, sine quo quippiam non fit, causa est, sed id, quod cum accessit, id, cuius est causa, efficit necessario. Nondum enim ulcerato serpentis morsu Philocteta quae causa in rerum natura continebatur, fore ut is in insula Lemno linqueretur? post autem causa fuit propior et cum exitu iunctior. Ratio 37 igitur eventus aperit causam. Sed ex aeternitate vera fuit haec enuntiatio: 'Relinquetur in insula Philoctetes', nec hoc ex vero in falsum poterat convertere. Necesse est enim in rebus contrariis duabus (contraria autem hoc loco ea dico, quorum alterum ait quid, alterum negat), ex iis igitur necesse est invito Epicuro alterum verum esse, alterum falsum, ut 'Sauciabitur Philocteta' omnibus ante saeculis verum fuit, 'Non sauciabitur' falsum; nisi forte volumus Epicureorum opinionem sequi, qui tales enuntiationes nec veras nec falsas esse dicunt aut, cum id pudet, illud tamen dicunt, quod est inpudentius, veras esse ex contrariis diiunctiones, sed, quae in his enuntiata essent, eorum neutrum esse verum. O ad- 38 mirabilem licentiam et miserabilem inscientiam disserendi! Si enim aliquid in eloquendo nec verum nec falsum est, certe id verum non est; quod autem verum non est, qui potest non falsum esse? aut, quod

falsum non est, qui potest non verum esse? tenebitur *igitur* id, quod a Chrysippo defenditur, omnem enuntiationem aut veram aut falsam esse; ratio ipsa coget et ex aeternitate quaedam esse vera, et ea non esse nexa causis aeternis et a fati necessitate esse libera.

17 39 Ac mihi quidem videtur, cum duae sententiae fuissent veterum philosophorum, una eorum, qui censerent omnia ita fato fieri, ut id fatum vim necessitatis adferret, in qua sententia Democritus, Heraclitus, Empedocles, Aristoteles fuit, altera eorum, quibus viderentur sine ullo fato esse animorum motus voluntarii, Chrysippus tamquam arbiter honorarius medium ferire voluisse, sed adplicat se ad eos potius, qui necessitate motus animorum liberatos volunt; dum autem verbis utitur suis, delabitur in eas difficultates, 40 ut necessitatem fati confirmet invitus. Atque hoc, si placet, quale sit videamus in adsensionibus, quas prima oratione tractavi. Eas enim veteres illi, quibus omnia fato fieri videbantur, vi effici et necessitate dicebant. Qui autem ab iis dissentiebant, fato adsensiones liberabant negabantque fato adsensionibus adhibito necessitatem ab his posse removeri, iique ita disserebant: 'Si omnia fato fiunt, omnia fiunt causa antecedente, et, si adpetitus, illa etiam, quae adpetitum sequuntur, ergo etiam adsensiones; at, si causa adpetitus non est sita in nobis, ne ipse quidem adpetitus est in nostra potestate; quod si ita est, ne illa quidem, quae adpetitu efficiuntur, sunt sita in nobis; non sunt igitur neque adsensiones neque actiones in nostra potestate. Ex quo efficitur, ut nec laudationes iustae sint nec vituperationes nec honores nec supplicia'. Quod cum vitiosum sit, probabiliter concludi putant non omnia fato fieri, quaecumque fiant.

18 41 Chrysippus autem cum et necessitatem inprobaret et nihil vellet sine praepositis causis evenire, causarum genera distinguit, ut et necessitatem effugiat et

retineat fatum. ‘Causarum enim’, inquit, ‘aliae sunt perfectae et principales, aliae adiuvantes et proximae. Quam ob rem, cum dicimus omnia fato fieri causis antecedentibus, non hoc intellegi volumus: causis perfectis et principalibus, sed causis adiuvantibus [antecedentibus] et proximis’. Itaque illi rationi, quam paulo ante conclusi, sic occurrit: si omnia fato fiant, sequi illud quidem, ut omnia causis fiant antepositis, verum non principalibus causis et perfectis, sed adiuvantibus et proximis. Quae si ipsae non sunt in nostra potestate, non sequitur, ut ne adpetitus quidem sit in nostra potestate. At hoc sequeretur, si omnia perfectis et principalibus causis fieri diceremus, ut, cum eae causae non essent in nostra potestate, ne ille quidem
esset in nostra potestate. Quam ob rem, qui ita fa- 42
tum introducunt, ut necessitatem adiungant, in eos valebit illa conclusio; qui autem causas antecedentis non dicent perfectas neque principalis, in eos nihil valebit. Quod enim dicantur adsensiones fieri causis antepositis, id quale sit, facile a se explicari putat. Nam quamquam adsensio non possit fieri nisi commota viso, tamen, cum id visum proximam causam habeat, non principalem, hanc habet rationem, ut Chrysippus vult, quam dudum diximus, non ut illa quidem fieri possit nulla vi extrinsecus excitata (necesse est enim adsensionem viso commoveri). sed revertitur ad cylindrum et ad turbinem suum, quae moveri incipere nisi pulsa non possunt. Id autem cum accidit, suapte natura, quod superest,
et cylindrum volvi et versari turbinem putat. ‘Ut 19 43
igitur’, inquit, ‘qui protrusit cylindrum, dedit ei principium motionis, volubilitatem autem non dedit, sic visum obiectum inprimet illud quidem et quasi signabit in animo suam speciem, sed adsensio nostra erit in potestate, eaque, quem ad modum in cylindro dictum

est, extrinsecus pulsa, quod reliquum est, suapte vi et natura movebitur. Quodsi aliqua res efficeretur sine causa antecedente, falsum esset omnia fato fieri; sin omnibus, quaecumque fiunt, veri simile est causam antecedere, quid adferri poterit, cur non omnia fato fieri fatendum sit? modo intellegatur, quae sit cau-
44 sarum distinctio ac dissimilitudo.' Haec cum ita sint a Chrysippo explicata, si illi, qui negant adsensiones fato fieri, † fateantur tamen eas non sine viso antecedente fieri, alia ratio est; sed, si concedunt anteire visa, nec tamen fato fieri adsensiones, quod proxima illa et continens causa non moveat adsensionem, vide, ne idem dicant. Neque enim Chrysippus, concedens adsensionis proximam et continentem causam esse in viso positam, [neque] eam causam esse ad adsentiendum necessariam concedet, ut, si omnia fato fiant, omnia causis fiant antecedentibus et necessariis; itemque illi, qui ab hoc dissentiunt confitentes non fieri adsensiones sine praecursione visorum, dicent, si omnia fato fierent eius modi, ut nihil fieret nisi praegressione causae, confitendum esse fato fieri omnia; ex quo facile intellectu est, quoniam utrique patefacta atque explicata sententia sua ad eundem exitum veniant, verbis eos, non re dissidere.

45 Omninoque cum haec sit distinctio, ut quibusdam in rebus vere dici possit, cum hae causae antegressae sint, non esse in nostra potestate, quin illa eveniant, quorum causae fuerint, quibusdam autem in rebus causis antegressis in nostra tamen esse potestate, ut illud aliter eveniat, hanc distinctionem utrique adprobant, sed alteri censent, quibus in rebus, cum causae antecesserint, non sit in nostra potestate, ut aliter illa eveniant, eas fato fieri; quae autem in nostra potestate sint, ab iis fatum abesse....

20 46 Hoc modo hanc causam disceptari oportet, non ab atomis errantibus et de via declinantibus petere

praesidium. 'Declinat', inquit, 'atomus'. Primum cur? aliam enim quandam vim motus habebant a Democrito inpulsionis, quam plagam ille appellat, a te, Epicure, gravitatis et ponderis. Quae ergo nova causa in natura est, quae declinet atomum? aut num sortiuntur inter se, quae declinet, quae non? aut cur minimo declinent intervallo, maiore non? aut cur declinent uno minimo, non declinent duobus aut tribus? Optare hoc quidem est, non disputare. Nam neque 47
extrinsecus inpulsam atomum loco moveri et declinare dicis, neque in illo inani, per quod feratur atomus, quicquam fuisse causae, cur ea non e regione ferretur, nec in ipsa atomo mutationis aliquid factum est, quam ob rem naturalem motum sui ponderis non teneret. Ita cum attulisset nullam causam, quae istam declinationem efficeret, tamen aliquid sibi dicere videtur, cum id dicat, quod omnium mentes aspernentur ac respuant. Nec vero quisquam magis confirmare 48
mihi videtur non modo fatum, verum etiam necessitatem et vim omnium rerum sustulisseque motus animi voluntarios, quam hic, qui aliter obsistere fato fatetur se non potuisse, nisi ad has commenticias declinationes confugisset. Nam, ut essent atomi, quas quidem esse mihi probari nullo modo potest, tamen declinationes istae numquam explicarentur. Nam si atomis, ut gravitate ferantur, tributum est necessitate naturae, quod omne pondus nulla re inpediente moveatur et feratur necesse est, illud quoque necesse est, declinare, quibusdam atomis vel, si volunt, omnibus naturaliter....

FRAGMENTA
HUIUS LIBRI.

1. *Gellius noct. Attic. VII 2. 15 Itaque M. Cicero in libro, quem de fato conscripsit, cum quaestionem istam diceret obscurissimam esse et inplicatissimam, Chrysip-*

pum quoque philosophum non expedisse se in ea ait his verbis: Chrysippus aestuans laboransque, quonam *pacto* explicet et fato omnia fieri, et esse aliquid in nobis, intricatur hoc modo.

2. *Servius ad Vergil. Aen. III 376 volvitque vices] definitio fati secundum Tullium, qui ait:* Fatum est conexio rerum per aeternitatem se invicem tenens, quae suo ordine et lege variatur, ita tamen, ut ipsa varietas habeat aeternitatem.

3. *Augustin. de civ. dei V 8 Illi quoque versus Homerici huic sententiae suffragantur, quos Cicero in Latinum vertit:*

Tales sunt hominum mentes, quali pater ipse
Iuppiter auctiferas lustravit lumine terras.

(Vid. seqq. et totum cap. 9 eiusdem libri.)

4. *Aug. de civ. dei V 2 Cicero dicit Hippocratem, nobilissimum medicum, scriptum reliquisse quosdam fratres, cum simul aegrotare coepissent et eorum morbus eodem tempore ingravesceret, eodem levaretur, geminos suspicatum. Quos Posidonius Stoicus multum astrologiae deditus eadem constitutione astrorum natos eademque conceptos solebat asserere. Ita, quod medicus pertinere credebat ad simillimam temperiem valetudinis, hoc philosophus astrologus ad vim constitutionemque siderum, quae fuerat, quo tempore concepti natique sunt.*

5. *Macrobius Saturnal. III 16. 3 sq. Et ne vilior sit testis poëta, accipite adsertore Cicerone, in quo honore fuerit hic piscis apud P. Scipionem Africanum illum et Numantinum. Haec sunt in dialogo de fato verba Ciceronis:* Nam cum esset apud se ad Lavernium Scipio unaque Pontius, adlatus est forte Scipioni acupenser, qui admodum raro capitur, sed est piscis, ut ferunt, in primis nobilis. Cum autem Scipio unum et alterum ex iis, qui eum salutatum venerant, invitavisset pluresque etiam invitaturus videretur, in aurem Pontius: 'Scipio', inquit, 'vide, quid agas; acupenser iste paucorum hominum est.'

Date Due

MAY 16 '39			
MAY 23 2006			

[redacted]

BOSTON COLLEGE
3 9031 01140581 8
153075

153075
CICERO, M.T.
AUTHOR
FASC. 33: DE DIVINATIONE
TITLE

BOSTON COLLEGE LIBRARY
UNIVERSITY HEIGHTS
CHESTNUT HILL, MASS.

Books may be kept for two weeks and may be renewed for the same period, unless reserved.

Two cents a day is charged for each book kept overtime.

If you cannot find what you want, ask the Librarian who will be glad to help you.

The borrower is responsible for books drawn on his card and for all fines accruing on the same.